

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

VILKET VÄRMLAND?

Bilden av länet och länets historia, som tecknas genom våra byggnadsminnen

Sara Bodin Olsson

Uppsats för avläggande av filosofie masterexamen med huvudområdet kulturvård
2018, 60 hp
Avancerad nivå
2018:20

VILKET VÄRMLAND?

Bilden av länet och länets historia, som tecknas genom våra byggnadsminnen

Sara Bodin Olsson

Handledare: Bosse Lagerqvist
Examensarbete för Masterexamen, 60 hp
Kulturvård

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Gothenburg, Sweden

<http://www.conservation.gu.se>

Fax +46 31 7864703
Tel +46 31 7864700

Master's Program in Conservation, 120 ects

Author: Sara Bodin Olsson
Supervisor: Bosse Lagerqvist

TITLE: VILKET VÄRMLAND?

ABSTRACT

The Swedish system of listing buildings, *byggnadsminnesförklaring*, is a conservation tool which requires selection. Only a very limited number of objects can receive the protection of *byggnadsminne*.

This study focuses on the past and present use of the system in the Swedish region of Värmland; the purpose of the legislation when it was introduced in the 1960s, how it has been implemented and the outcomes in this region. It investigates the objects that have been chosen to be conserved for future generations and the process behind this selection. The paper concludes with a discussion about the image of the region and the history that is communicated by these protected objects.

The study concludes that some aspects of our heritage have been protected to a far greater extent than others, the listed buildings therefore provide an incomplete image of the region and its history. Many historical perspectives that are recognized as important in the development of Värmland have not been selected in the process. The author's conclusion is that the idea of a typical listed building has influenced the selection process as much as the idea of the region and its history. There is therefore a clear need to complement the present selection with new objects, in order to protect and maintain a wider local history for generations to come.

The author currently works with heritage conservation at the county administrative board of Värmland. The source material consists of regional and national archive content, laws, draft laws and studies concerning heritage conservation, as well as interviews and discussions with co-workers and previous co-workers.

Title: Vilket Värmland?

Language of text: Swedish

Number of pages: 125

Keywords: Heritage, conservation, listed buildings, selection, Värmland, Sweden

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—18/20—S

Tack för hjälp och intressanta diskussioner till alla kollegor på och utanför Länsstyrelsen Värmland, till tidigare länsantikvarierna Anders Hillgren och Göran Wettergren, till Jan Karlsson och Cathrine Mellander Backman på Riksantikvarieämbetet, till Lotta Braunerhielm på Karlstads Universitet, min handledare Bosse Lagerqvist på Göteborgs Universitet och min man Hans Olsson.

Samtliga foton i uppsatsen Sara Bodin Olsson, utom sid 14 Café Freja, sid 78 Antikvarietjänst Eld & Forsberg med tillstånd från Länsstyrelsen Värmland, sid 83 Länsstyrelsen Värmland och sid 87 Per Eriksson med tillstånd från Alsters herrgård/Karlstads kommun.

INNEHÅLL:

PROLOG: MITT I KULTURARVET	8
Bakgrund	10
Att göra ett urval; teoretisk ram	12
Om uppsatsen	14
Varför och av vem? Kulturmiljövårdens och kulturarvsförvaltningens historia i Sverige	17
VERKTYGET – ATT SKYDDA BEBYGGELSE GENOM BYGGNADSMINNESFÖRKLARING	25
Andra verktyg för att skydda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse	36
Att fatta beslut om byggnadsminnesförklaring	37
KULTURHISTORISKT VÄRDE ENLIGT LAGTEXTER, UTREDNINGAR OCH INRIKTNINGSDOKUMENT	45
DET VÄRMLÄNDSKA URVALET	56
Ansvar och roller, aktörer och initiativ	58
Arbetet under sju årtionden	59
Målet och utfallet	70
REGIONAL IDENTITET OCH BYGGNADSMINNEN	80
Värmland och den värmländska identiteten	80
Bilden av Värmland och bilden av byggnadsminnen	84
BYGGNADSMINNEN IDAG OCH I MORGON	90
SLUTSATS OCH SAMMANFATTNING	92

PROLOG: MITT I KULTURARVET

Egentligen är det varken svårt eller konstigt, kulturarvet. Istället är det något som vi alla lever mitt i, till vardags. Man kan rent av hävda att kulturarvet inte bara är något som vi lever i, utan även något som vi alla gör. Både vår fysiska miljö och våra tankar kan sägas inrymmas i detta märkliga begrepp.

Det värmländska vardagslivet, precis som vardagslivet överallt, utspelar sig alltså mitt i ett levande och ständigt föränderligt kulturarv. När vi rör oss genom länet är det genom ett landskap av hävdade marker och brukade skogar, förbi bruksorter, städer, herrgårdsmiljöer, bostadsområden, industrier, kyrkor och förhistoriska gravfält. På samma sätt rör vi oss också i ett mer odefinierbart landskap av traditioner, idéer, verksamheter och kulturyttringar. I denna uppsats är det just Värmlands län som kommer få agera exempel när vi tittar närmare på hur kulturarvet har tolkats, värderats och använts, men många av resonemangen är applicerbara även på andra geografiska och idémässiga områden.

Får man möjlighet att äta lunch vid Stora Torget i Karlstad en solig sommardag gör man det tryggt sittande på lagren från den stad som efter 1584 sakta växte fram vid den medeltida marknadsplatsen *Tingvalla*, och som till stora delar brann ner knappt 300 år senare. Det nuvarande torget anlades efter denna förödande brand på det gamla, mindre

Stora Torget i Karlstad, i fonden anas två av de byggnader som fått skydd som byggnadsminne: till vänster Gamla Wermlandsbanken, i mitten Frimurarhuset.

torgets plats. Beroende på vilken uteservering man väljer kan man i fonden av torget njuta av en rad vackra byggnader, som Gamla Wermlandsbanken, Frimurarhuset och Tingvallagymnasiet (alla tre idag skyddade som byggnadsminnen) och tornet på Karlstads domkyrka. På ömse sidor om torget står Gustav Fröding respektive Nils Ferlin staty; två författare och poeter som i högsta grad har format bilden av Värmland. Mitt på torget tronar också Ivar Johnssons monument till minne av den fredliga unionsupplösningen mellan Sverige och Norge, som år 1905 undertecknades i festsalen i nämnda Frimurarhus.

Väljer man istället att bege sig utanför residensstaden, exempelvis via E18 österut, kommer man snart ut på slättområdet runt Väse och Ölme med dess sankta fodermarker, gårdar med järnåldersursprung, höggravfält och kyrkor med rötterna i medeltiden. Kör man å andra sidan E18 västerut i riktning mot Oslo kommer man, några kilometer efter IKEA, att köra förbi Korpberget med dess bronsåldersrösen och fornborgar. Ytterligare ett par mil senare, strax efter Gruvöns bruk, kör man förbi resterna av Erik Kettilson Pukes gamla fogdeborg Edsholm, från vilken stora delar av skatteuppbörden från Värmland administrerades under en period, innan borgen brändes ner under Englebredsupproret¹. På samma sätt kan man röra sig genom norra Värmlands finnskogar och säterområden, östra Värmlands Bergslag, västra Värmlands gränsområden och bondebygderna runt sjösystemen i länets mitt. En resa genom landskapet är också en resa genom det värmländska kulturarvet.

Antingen vi reflekterar över det eller inte, är vi alltså ständigt mitt i kulturarvet; i det fysiska men även i det immateriella. Det materiella och det immateriella kulturarvet vävs också samman och speglar sig i varandra, inte minst i Värmland. Här möts konst, kultur och traditioner; i Gustaf Frödings Alsterdal, vid Selma Lagerlöfs Mårbacka, i konstnärsbygden runt Racken och på dansrestaurangen Sandgrund - idag omvandlat till Lars Lerinmuseum.

När Torsby kommun i omgångar, med start under 1980-talet, tog initiativ till att enkelrikta Järnvägsgatan i samhällets centrum för att förbättra centrummiljön, utbröt en het sig debatt om det eventuella värdet i den lokala raggarrundan och om denna borde bevaras eller inte. I diskussionerna framhölls raggarrundan som både kultur, tradition och kulturarv (i ett särskilt minnesvärt inlägg på lokalnyheterna jämfördes raggarrundan med att åka till hembygdsgården och äta *Motti*, nävgröt, och fläsk)². Hur kulturarvet uppfattas och beskrivs är alltså högst varierande; en källa till identitetsbyggande och gemenskap, en resurs för samhället att utveckla och utnyttja eller ett begrepp som tvärt om exkluderar vissa grupper.

Vad gäller det fysiska kulturarvet, i dess uttryck som byggnader och landskap, har detta i perioder framför allt framhållits som en resurs för en framväxande turistnäring: utvecklingsbara besöksmål som ska locka turister till en region och därmed generera intäkter

till densamma. Möjligen svänger nu åter pendeln en aning, och levande och klokt nyttjade kulturmiljöer uppfattas allt mer som en del av en attraktiv livsmiljö, som framför allt berikar vardagen för oss som bor och verkar i dem.

Det stora begreppet kulturarv, vilket kommer diskuteras senare, består alltså av en mängd olika företeelser. Allt kulturarv är inte heller något i sig positivt, eller något som kan eller ens bör bevaras, vilket kommer diskuteras längre fram. Den allra största delen av vårt kulturarv skyddas heller inte av någon skyddslagstiftning. Om det bevaras eller inte beror istället på en mängd små och stora vardagsbeslut, som fattas av oss alla.

Vissa delar av kulturarvet anses dock vara både värdefullt och skyddsvärt. En liten bråkdel av det - och då närmare bestämt av det byggda kulturarvet - har dessutom bedömts vara så kulturhistoriskt värdefullt att det har pekats ut som byggnadsminne och därigenom fått skydd genom kulturmiljölagens (SFS 1988:950) tredje kapitel. För det kan konstateras redan nu, att byggnadsminnesförklaring redan från början har uppfattats som ett verktyg att använda för ett mycket begränsat urval av toppobjekt. Syftet har aldrig varit att genom byggnadsminnesförklaring skydda den stora massan av kulturhistoriska byggnader; för detta finns annan lagstiftning. Just det faktum att det är så få byggnader och miljöer som upphöjs till byggnadsminne (lagens krav är att kandidaterna ska besitta ett "synnerligen högt kulturhistoriskt värde") gör det samtidigt intressant att titta närmare på detta urval och hur urvalsprocessen har gått till.

Bakgrund

Dagens värmländska byggnadsminnesbestånd rymmer välkända och publika miljöer som Selma Lagerlöfs Mårbacka, Gustav Frödings födelseplats Alsters Herrgård och den äldre delen av Värmlands Museum. Här finns också hyttor, finngårdar och en krukmakeriverkstad, liksom mindre kända byggnader som privatägda gårdar och flerbostadshus.

I juni 2002 började jag arbeta med kulturmiljöfrågor på Länsstyrelsen Värmland; först med arkeologiska frågor, därefter med landskapsvård och byggnadsvård. Sedan några år handlägger jag uteslutande byggnadsvårdsärenden, däribland tillstånds- och bidragsärenden rörande länets byggnadsminnen. I praktiken innebär detta arbete ständiga frågor kring urval, skydd och prioriteringar mellan olika byggnader och miljöer. De, i skrivande stund, 67 byggnader och miljöer som pekats ut som länets byggnadsminnen har fått det starkaste lagskydd som kulturhistoriska byggnader kan få. Dessa objekt väger också extra tungt när bidraget till kulturmiljövård, det s.k. 7:2-anslaget, årligen ska fördelas.

Eftersom byggnadsminnesförklaringarna har stor påverkan på myndighetens prioriteringar och på handläggarnas dagliga arbete är det oundvikligt att den som under en längre period sysselsätter sig med dessa också börjar fundera på hur urvalet egentligen har arbetats fram. Varför är det just dessa knappt 70 platser och objekt som fått status

och skydd som byggnadsminnen? Hur har dessa vägts mot andra möjliga kandidater? Vilken historia är det som tecknas genom detta urval och varför?

Hos Länsstyrelsen Värmland finns ett s.k. närarkiv, ett eget litet arkiv för kulturmiljöfunktionen. Här finns en uppsättning pärmar om länets byggnadsminnen, en pärm för varje byggnad eller miljö, med kopior på beslut, underlag, anteckningar och diverse arbetsmaterial om de olika objekten. Materialet är mycket blandat och den som letar där kan hitta en del spännande ledtrådar om processerna kring de olika byggnadsminnesförklaringarna. I de flesta fall finns dock endast ett begränsat material bevarat och om vissa objekt finns nästan inget att finna, mer än det mycket kortfattade beslutet. Hur och varför de olika byggnaderna och miljöerna valdes ut kan därför vara svårt att spåra vid en första genomgång. I sammanhanget bör också påpekas att arbetet med att välja ut byggnadsminnen har vilat på olika aktörer under olika perioder. Arbetssätt och den lagstiftning på vilken arbetet baseras har också varierat, vilket kommer granskas senare i detta arbete.

I praktiken har vi därför att idag arbeta med ett byggnadsminnesbestånd som byggts upp succesivt, av flera olika generationers kulturarvsförvaltare, kulturmiljövårdande myndigheter och institutioner. I vilken omfattning detta arbete har bedrivits genom en på förhand formulerad strategi - uttalad eller outtalad - eller om prövningen har skett i form av bedömning av det kulturhistoriska värdet i varje enskilt fall är också en öppen fråga.

Karlstads Studentkår har flottrace på Klarälven hösten 2017 mot en fond av tre av Karlstads byggnadsminnen: till vänster Hybelejens gata 4, i mitten Sockerslottet, till höger anas Karlstads teater.

Det kan tyckas märkligt att ett underlag som idag är så styrande för myndighetens arbete är så svårt att spåra. Samtidigt finns naturligtvis i praktiken en långtgående konsensus bland kulturmiljövårdens aktörer, både dåvarande och nuvarande, gällande en stor del av länets byggnadsminnen. Skulle arbetet med att välja ut objekt börja om från noll, skulle många av de byggnader och miljöer som är utpekade som byggnadsminnen idag utan tvekan bli det igen. Å andra sidan har synen på kulturhistoriskt värde ändrats och utvecklats under de knappa 60 år som byggnadsminnesförklaring har funnits som verktyg, så det tycks ändå rimligt att anta att byggnadsminnesbeståndet skulle se något annorlunda ut, om urvalet i sin helhet gjordes om idag.

Att göra ett urval; teoretisk ram

Vissa delar av kulturmiljön, som fornlämningar och stora delar av kyrkobebyggelsen, har ett automatiskt lagskydd genom kulturmiljölagen så snart objekten uppfyller vissa på förhand fastställda kriterier. För fornlämning gäller att lämningen ska vara tillkommen av människors verksamhet, genom äldre tiders bruk samt varaktigt övergiven och tillkommen före 1850, för att den ska omfattas av kulturmiljölagens andra kapitel.³ För kyrkobyggnader gäller enligt lagens fjärde kapitel att byggnader som före den 1 januari 2000 har invigts för Svenska kyrkans gudstjänst och den 1 januari 2000 ägdes eller förvaltades av Svenska kyrkan eller någon av dess organisatoriska delar, samt som har tillkommit före utgången av år 1939, inte på något väsentligt sätt får ändras, utan tillstånd av länsstyrelsen. Genom särskilt beslut kan också kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillkommit efter utgången av 1939, och som har ett högt kulturhistoriskt värde, få samma skydd.⁴

För övrig bebyggelse, vilket alltså i praktiken är nästan all bebyggelse, krävs istället ett aktivt urval om den ska få skydd genom kulturmiljölagens tredje kapitel. Någon ska välja ut ett fåtal objekt från den stora massan av byggnader och miljöer, för att dessa ska få status som byggnadsminne. Att enbart uppfylla kriterier om ålder, ägarförhållanden eller tillkomst räcker inte. Istället är det miljöns kulturhistoriska värde som ska vara avgörande. Objektet ska enligt kulturmiljölagen ha "ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde" eller ingå i "ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde"⁵. Länsstyrelsen får då förklara objektet som byggnadsminne. Värt att notera i sammanhanget är att formuleringen är "får", inte "skall".

Hur detta lagskydd är utformat ger upphov till många frågor om urval och kulturhistoriskt värde, om aktörer och tolkningsföreträdare. Ytterst uppkommer också frågan om kulturarvets egentliga samhällsnytta. Att göra ett urval innebär av nödvändighet att vissa företeelser lyfts fram, på bekostnad av andra.

När det omfattande begreppet kulturarv diskuteras framförs ibland synpunkten att när kulturarvet ska definieras och avgränsas, följer också att denna process automatiskt exkluderar aktörer och företeelser och framtvingar en förenklad bild av själva kulturarvet.

År 2002 beskrev exempelvis Horgby och Lindström detta, något tillspetsat, på följande sätt: "Vem bestämmer över vad som är ett kulturarv? Som vi ser det fungerar hänvisningarna till ett gemensamt förgånget kulturarv som en exkluderande maktstrategi [...] Det är också en strategi som skyler över motsättningar och konflikter i samhället."⁶

Ett sådant påstående tål att granskas, inte minst gällande vad kulturarv egentligen är och i vilken mån det verkligen måste avgränsas. Ovanstående resonemang om den exkluderande maktstrategin, fortsätter: "Åtminstone i en vardaglig förståelse är begreppet kulturarv värderande. En förutsättning i den vardagliga förståelsen av kulturarv är att det i alla fall av någon betydelsefull grupp i samhället anses värt att bevara. Det är inte svårt att ge exempel på kulturella traditioner som inte nödvändigtvis är värda att bevara eller som till och med anses nödvändiga att bryta. [...] Själva begreppet används ofta också med uttalade eller outtalade hänvisningar till fasta värden som bör upprätthållas och bevaras."⁷

Med facit i hand är det enkelt att konstatera att kulturarvet under vissa perioder har använts just så som beskrivs ovan, inte minst i samband med 1800-talets nationsbyggande, vilket kommer diskuteras senare. Dock finns egentligen inget som säger att ovanstående är en idag allmänt vedertagen eller funktionell förklaring av begreppet kulturarv. Man kan tvärt om argumentera för att kulturarvet inte ska ses som något exklusivt utvalt eller ens något som i sig är positivt. Istället bör kulturarvet uppfattas som en bred palett

Tolkningen av begreppet kulturarv bör vara generös. Det mesta - eller kanske allt - av människan initierat och skapat kan anses ingå i kulturarvet. Här finns egentligen ingen anledning att sätta snäva gränser. Det finns heller ingen anledning att framhålla kulturarvet som något i sig positivt, exklusivt eller elitistiskt. Tvärt om rymmer kulturarvet alla former av positiva och negativa företeelser.

av företeelser och händelser. År 2014 beskrev Riksantikvarieämbetet kulturarv som "alla materiella och immateriella uttryck (spår, lämningar, föremål, konstruktioner, miljöer, system, strukturer, verksamheter, traditioner, namnskick, kunskaper etc.) för mänsklig påverkan."⁸ En sådan definition tycks onekligen mer användbar. Riksantikvarieämbetet konstaterar vidare att "oavsett om det skrivs i obestämd eller bestämd form - kulturarv eller kulturarvet - innefattar det en mångfald av kulturarv."⁹

Tolkningen av begreppet kulturarv bör vara generös. Det mesta - eller kanske allt - av människan initierat och skapat kan anses ingå i kulturarvet. Här finns egentligen ingen anledning att sätta snäva gränser. Det finns heller ingen anledning att framhålla kulturarvet

som något i sig positivt, exklusivt eller elitistiskt. Tvärt om rymmer kulturarvet alla former av positiva och negativa företeelser. Något tillspetsat kan man konstatera att utanförskap, förtryck och övergrepp är en del av kulturarvet, på samma sätt som utveckling,

samhällsbyggande, konstnärliga uttryck o.s.v. Istället för att se kulturarvet som en källa till exkluderande kan man då se det som en möjlighet att kritiskt granska vår egen plats i samhället och historien. Detta har bl.a. presenterats som att kulturarvet "bidrar till att skapa en känsla av tillhörighet, delaktighet och en förståelse för vår plats i tiden" men också att "utforskandet av det förflutna tränar förmågan att förstå andra perspektiv och andra sätt att leva".¹⁰

Men om kulturarvet betraktas som något brett och omfattande blir nästa fråga istället vilka delar av det som faktiskt bör bevaras; antingen som levande företeelser eller i form av fysiska spår eller dokumentation. I praktiken sker ett sådant urval ständigt, hos en mängd olika aktörer i en mängd olika sammanhang. Det sker i viktiga principfrågor och i enkla och vardagliga ställningstaganden. Urvalsfrågan är också tätt förknippad med frågor om resurser och prioriteringar; om vi konstaterar att alla materiella och immateriella uttryck för mänsklig påverkan ingår i kulturarvet men samtidigt inser att alla dessa uttryck inte kan eller ens bör bevaras, vad ska vi då välja ut? Vad är viktigast att bevara? Och vem ska få välja?

Om uppsatsen

Jag har valt att dela upp detta arbete i sju olika kapitel. Den inledande delen har jag kallat "Mitt i kulturarvet"; denna utgör ramverket för uppsatsen och ger en bakgrund både till uppsatsens frågeställningar och till kulturarvsförvaltningen i Sverige. Det andra kapitlet avhandlar verktyget byggnadsminnesförklaring; hur lagskyddet vuxit fram, vilka

Motorträff vid Fryksta i Kil, till vänster i bild anas det första stationshuset som uppfördes mellan 1851 och 1853, idag skyddat som byggnadsminne, till höger syns det efterföljande stationshuset från 1871. Båda byggnaderna används idag för andra verksamheter; B&B, café, museum m.m.

andra verktyg som finns i byggnadsvårdens juridiska verktygslåda och hur det i praktiken går till att skydda en byggnad eller miljö genom byggnadsminnesförklaring. I det tredje kapitlet ska vi titta närmare på hur kulturhistoriskt värde har diskuterats och definierats i olika utredningar, lagtexter och inriktningsdokument, för att försöka ringa in vilka värden som man avsett att skydda genom lagstiftningen. Det fjärde kapitlet handlar om arbetet med urval och byggnadsminnesförklaringar i Värmland; hur har detta arbete gått till och hur ser resultatet ut? Det femte kapitlet är en granskning av bilden av Värmland men också bilden av byggnadsminne som verktyg, med syfte att förstå varför vi idag har det urval vi har i vårt byggnadsminnesbestånd. Det sjätte kapitlet är några korta tankar och idéer om hur man i framtiden kan arbeta vidare mot ett mer representativt byggnadsminnesbestånd och det sjunde en sammanfattning av uppsatsen.

Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att granska länets nuvarande byggnadsminnesbestånd, hur detta urval har arbetats fram, vad som har format det och vilken bild som tecknas av länet genom detta urval. För att hålla en viss ordning på skrivandet kommer jag utgå från följande frågeställningar:

1. Hur var verktyget byggnadsminnesförklaring tänkt att användas?
2. Hur har man arbetat med byggnadsminnesförklaringar i Värmlands län?
3. Vad har styrt urvalet; vilka byggnader och miljöer har föreslagits bli byggnadsminne och vilka har faktiskt blivit det? Vilka aktörer har arbetat med urvalet? Har olika aktörer haft olika syn på vilka objekt som bör skyddas?
4. Vilket har resultatet blivit; hur ser dagens byggnadsminnesbestånd ut? Vilken bild tecknas av länet genom detta urval?

Till detta fogas också några avslutande tankar om att hantera dagens urval och hur vi fortsatt bör arbeta med länets byggnadsminnesbestånd.

Material, metod och avgränsning

Ovanstående frågeställningar kommer besvaras genom analys av olika typer av källmaterial: framför allt arkivmaterial från Länsstyrelsen Värmland, Antikvarisk-Topografiska Arkivet och Nordiska Museet. Jag kommer också använda en rad olika lagtexter, utredningar, propositioner o.s.v. som visar hur skyddslagstiftningen har arbetats fram. Vissa andra akademiska arbeten kommer också användas, liksom en del bygdeböcker och liknande Värmlandsbeskrivningar. Jag har också fått möjlighet att intervjuva förre och förrförr länsantikvarierna, Göran Wettergren och Anders Hillgren, som har berättat mycket om arbetet i länet under olika perioder. Till detta kommer mina egna erfarenheter och tankar från arbetet som antikvarie på Länsstyrelsen Värmland.

Källmaterialet, och då framför allt arkivmaterialet, har dock vissa brister. Dokumentationen är mycket ojämn, vilket naturligtvis påverkar möjligheterna att i efterhand följa urvalsarbetet. I vissa fall finns ett ganska utförligt underlag bevarat om de enskilda ärendena; det är möjligt att utläsa vem som tagit initiativ till byggnadsminnesförklaringen, vilken bedömning beslutande myndighet gjort och varför. Detta gäller framför allt de mer sentida byggnadsminnesförklaringarna. I många andra fall är materialet mycket bristfälligt; det är svårt att utläsa initiativ och rollfördelning i processen och lika svårt att se varför beslutande myndighet bedömt att byggnaden eller miljön är synnerligen märklig eller har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde. Ofta är det heller inte möjligt att följa tanken bakom byggnadsminnets avgränsning eller skyddsbestämmelsernas utformning. Dessa brister kommer diskuteras ytterligare i de följande kapitlen.

Begreppet kulturhistoriskt värde kommer i uppsatsen att granskas utifrån utredningar, lagtexter och andra statliga källor, i ett försök att ringa in det politiska syftet med skyddslagstiftningen. Den omfattande litteratur som diskuterar kulturhistoriskt värde ur ett akademiskt perspektiv kommer inte rymmas inom denna masteruppsats.

Det geografiska område som uppsatsen avhandlar kommer vara Värmlands län. I delar av texten, särskilt den del som handlar om bilden av Värmland, förekommer dock hänvisningar både till landskapet Värmland och till länet. I vissa källor är det heller inte helt klart vilket som avses. Det kan därför vara på sin plats att konstatera att gränserna för landskapet och för länet till allra största delen är identiska. Vid några platser finns dock mindre avvikelser och i de sydöstra delarna en större skillnad, eftersom Karlskoga kommun och delar av Degerfors kommun hör till landskapet, men inte till länet. De oklarheter som finns gällande dessa geografiska avgränsningar i vissa källor bedöms dock inte påverka resonemangen i sak.

När specifika byggnader och miljöer nämns i uppsatsen hänvisas genomgående till den tätort eller den kommun de tillhör idag. Eftersom kommunindelningarna ändrats kan vissa objekt tidigare ha legat i en annan kommun.

Uppsatsen granskar de objekt som formellt kallas "enskilda byggnadsminnen" och som idag regleras av kulturmiljölagens tredje kapitel. För dessa byggnader och miljöer kommer genomgående begreppet "byggnadsminne" användas. Utöver denna skyddsform finns också möjlighet att peka ut statligt ägda byggnader som "statliga byggnadsminnen". Dessa skyddas istället genom förordningen om statliga byggnadsminnen (SFS 2013:558). Ärenden om statliga byggnadsminnen handläggs av Riksantikvarieämbetet och nya statliga byggnadsminnen pekas ut av regeringen efter förslag från Riksantikvarieämbetet. I dag finns endast två statligt byggnadsminne i Värmlands län, Gamla Gymnasiet och Residenset, båda i Karlstad, vilka alltså inte ingår i studien.

Varför och av vem? Kulturmiljövårdens och kulturarvsförvaltningens historia i Sverige

Alla frågor om värde, urval och tolkningsföreträde förutsätter en större, mer grundläggande fråga, nämligen vilket syftet är med att bevara kulturarvet eller valda delar av det. Med andra ord: Vad ska vi ha det till?

Det finns naturligtvis inget allmängiltigt eller över tid oförändrat svar på denna fråga. Olika aktörer har - och har haft - olika syn på kulturarvet och olika syften med att bevara och använda det. Vem som tagit initiativen inom kulturarvsförvaltningen och kulturmiljövården i Sverige har också varierat genom århundradena. Under vissa perioder har staten varit drivande, under andra perioder andra aktörer. Ibland har olika aktörer drivit utvecklingen samtidigt, parallellt eller i olika riktningar.

Alla frågor om värde, urval och tolkningsföreträde förutsätter en större, mer grundläggande fråga, nämligen vilket syftet är med att bevara kulturarvet eller valda delar av det. Med andra ord: Vad ska vi ha det till?

Kulturarvsförvaltningens första århundraden

Den statligt initierade förvaltningen av kulturarvet kan i Sverige spåras tillbaka till 15- och 1600-talet. Att kungamakten just vid denna tidpunkt började intressera sig för spåren efter tidigare generationer och bevarandet av dessa kan förklaras av det dåvarande politiska läget. Sveriges kungamakt behövde en nationell historia. Detta har beskrivits som att "ett illustrerande kulturarv behövde snabbt samlas ihop och göras känt. Den nationella historien handlade om att i skarp konkurrens med Danmark hävda att det var Sverige som var goternas rättmätiga arvtagare."¹¹

I Sveriges första fornminneslag, den år 1666 utfärdade *Placat och påbudh om gamble monumenter och antiquiteter*, angavs hur kulturarvet skulle skyddas. Av lagtexten kan man också utläsa vad det var som ansågs bevarandevärdt, nämligen spåren efter "framfarne Sweriges och Götha Konungars, samt andre theras Förnämlige Mäns och Vnderståthares Manlige Bedriffter".¹² Fokus låg med andra ord på imponerande anläggningar som större gravkonstruktioner, ruiner och monument från tidigare generationer, med ett tydligt fokus på konungar och andra män från de styrande klasserna. Denna stor-slagna historia behövdes för att legitimera den nya stormakten och kulturarvet skulle användas för att bygga bilden av Sverige. Intresset för kulturarvet på 1600-talet har därför beskrivits som "mycket tydligt ideologiproducerande till sin karaktär" med syfte att

”stärka inre sammanhållning och endräkt, men också att ge den egna staten och nationen status i mötet med andra. Dessa strävanden var givetvis avgörande för utformandet och valet av de beståndsdelar som skulle ingå i kulturarvet.”¹³

1600-talets politiskt och ideologiskt motiverade intresse för kulturarvet ersattes sedermera under upplysningstiden av det som har kallats ”kulturmiljövårdens dark ages”.¹⁴ Helt andra frågor stod i centrum för upplysningens idéer och debatter. Dock bör noteras att historieintresse inte saknas helt, ens under denna period, utan uppstod i nya former. ”Intresset för det förflutna kommer [...] främst till uttryck i det för tiden typiska inrättandet av akademier. Inom denna ram var det också en delvis ny typ av historieintresse som manifesterades, klassicistiskt till sin karaktär och med blicken riktad mot antiken”.¹⁵

Framåt 1700-talets andra hälft uppstod en ny rörelse som på sikt kom att få stor betydelse för kulturarvsfrågorna: romantiken. Med romantiken kom ett spirande intresse för nordisk historia och kulturarv, men detta intresse kom att skilja sig från 1600-talets kungliga initiativ. ”Jämfört med 1600-talets antikvariska verksamhet var den romantiska väckelsens historieintresse helt annorlunda. Det utgick inte från kungamakt, ämbetsverk eller organiserades i centrala projekt. Intresset utgick istället från intellektuella, personliga engagemang och individuella bildningsgrunder kring en krets godsägare och präster från en högre landsbygdskultur. Det var ett privat, geografiskt spritt, historieintresse som inte behövde någon välsignelse eller tillstånd till verksamhet från vare sig kungamakt eller statliga institutioner”.¹⁶ Kulturarvet skulle nu användas för att utbilda och utveckla det svenska folket och historiska företeelser lyftes fram som moraliska föredömen. Nationell sammanhållning, nationell självkänsla och kärlek till fosterlandet byggdes gärna på Sveriges historia, men inte längre bara på dess kungars och elits historia. Istället framhöll man gärna en svensk ”folksjäl”, vilken inbegrep såväl landskap som människor, fornlämningar, folkminnen, seder och bruk. Ett - åtminstone i Värmland - välkänt exempel på denna nya rörelse var Erik Fernow, som år 1773 gav ut sin ”*Beskrifning öfver Värmland*”, där han beskriver länets och dess historia indelat i ”*sex tidevarf: tvänne under hedendomen och lika många under påfvedömet och lutherska tiden : jemte en kort inledning om landets läge, namn, vattendrag, bergsträckningar, skogar m.m.*”¹⁷ Det har också konstaterats att denna typ av forskning,

Kulturarvet skulle nu användas för att utbilda och utveckla det svenska folket och historiska företeelser lyftes fram som moraliska föredömen. Nationell sammanhållning, nationell självkänsla och kärlek till fosterlandet byggdes gärna på Sveriges historia, men inte längre bara på dess kungars och elits historia. Istället framhöll man gärna en svensk ”folksjäl”, vilken inbegrep såväl landskap som människor, fornlämningar, folkminnen, seder och bruk.

med fokus på lokal och folklig kultur, länge snarast stod ”i motsättning till de mer klassicistiska akademierna. Men de nya romantiska idéerna med fokus på en folkets kulturutveckling vann sedemera insteg även där.”¹⁸

Folkbildning och nationsbyggnade

En intressant iakttagelse i sammanhanget har gjorts av Grundberg som noterat att ”de romantiska idéerna rymde i sig även nya idéer som kunde vara radikalt demokratiska. För många av dem skulle historien vara folkets historia, inte dess konungars. Historien skulle dessutom spridas och göras känd för vanliga medborgare för att höja deras bildning och dygd”.¹⁹ Beckman har beskrivit förändringen som att ”det kungligt fosterländska kompletterades och ersattes delvis av det folkligt fosterländska”.²⁰ Undan för undan förändrades därmed också synen på vad som ansågs vara kulturhistoriskt värdefullt. Det var inte längre enbart de storslagna monumenten och spåren efter kungar och andra förnämliga män och undersåtars ”manliga bedrifter” som ansågs vara bevarandevärdt. Den folkliga kulturen, inte minst bondekulturen, uppmärksammades allt mer, delvis eftersom den också ansågs vara hotad och därför måste dokumenteras och räddas till eftervärlden.²¹

Kulturarvet fick också en viktig roll att spela inom det allt mer intensiva nationsbyggandet, som baserades på idéer om enhetliga folkgrupper med en gemensam historia och homogen folksjäl.²² Samtidigt medförde denna process ett tydligt urval där vissa företeelser upphöjdes till gemensamt kulturarv och andra företeelser valdes bort. Kulturarvet skulle användas i nationsbyggandets tjänst då folkgrupper med liknande ”historiskt ursprung, arv, kultur, språk och ras” skulle ena sig och bilda nationer.²³ Därmed krävdes en någorlunda tydlig och samstämmig bild av historien och av kulturarvet, som nationen kunde samlas runt. Alltför komplicerade skeenden eller brokiga historier fyllde ingen funktion i detta sammanhang. Beckman har konstaterat att ”Den nya folkligheten förde fram folkbildning och folkfostran i fokus för kulturarvspolitiken. Skolor och museer blev huvudredskap för detta. Införandet av allmän skolgång tillät historien att användas i stor skala för att propagera fosterländsk vördnad, undersåtlig svenskhet och kristlig samhällssolidaritet.”²⁴

Under 1800-talets andra hälft kom kulturarvet också att allt mer att kopplas samman med borgerliga och konservativa kretsar.²⁵ Tidens stora samhällsförändringar med social oro, urbanisering och politiska motsättningar skapade ett behov av att återupptäcka och återta äldre värderingar. ”Den fornnordiska historien kunde här tjäna som förebild för idéen om den patriarkaliska storfamiljen. Mot den hotande idéen om socialismens kollektiv och tidens tendenser till social upplösning ställdes idén om den gammalnordiska patriarkaliska storfamiljen där enighet och harmoni rådde”.²⁶ Här fanns också en tydlig motsättning mot den framväxande arbetarrörelsen, som vid denna tid drevs av revolutionära och internationella idéer, snarare än bakåtblickande nationalistiska.

Det sena 1800-talet var även de stora, centrala museernas och samlingarnas tid, bl.a. grundades Nordiska Museet år 1873 och Skansen år 1891.²⁷ Det svenska kulturarvet skulle utforskas, systematiseras, dokumenteras och i många fall också samlas in och visas upp - i ordnad form - i Stockholm. Grundberg har konstaterat att "den egentliga kulturmiljövården: bevarandet av folk- och fornminnen i landskapet kom i andra hand för den statliga antikvariska verksamheten. Resurserna gick i första hand till den museala fornforskningen i Stockholm".²⁸

Hembygdsrörelse och regionala aktörer

Under 1900-talets början kom istället hembygdsrörelsen att växa fram, som till skillnad från den offentliga kulturarvsförvaltningen hade ett mycket lokalt fokus och byggde på lokala initiativ. En mängd hembygdsföreningar och hembygdsgårdar grundades runt om i landet under några få årtionden och hembygdsrörelsen kom att bli en omfattande folk-rörelse. "Initiativet och utvecklingen av kulturarvsprocesserna låg i början av 1900-talet på de frivilliga och idealistiska rörelsernas område. Det var hembygdsrörelsen med Samfundet för Hembygdsvård i spetsen som drev utvecklingen snarare än någon central statlig organisation [...] Denna utveckling skedde helt vid sidan av Vitterhetsakademien och Statens Historiska Museum."²⁹ Efter andra världskriget kom också arbetarrörelsen att ändra sin syn på historia, kulturarv och nationalism, då man "gav upp det revolutionära internationella budskapet och blev själva nationellt sinnade. En ny nationalism skapades, där Sveriges historia inte bara var dess konungar och fosterland, men även dess folk och hembygd".³⁰

Folkhemsbyggande

På 1920-talet påbörjades uppbyggnaden av en statligt understödd regional kulturarvsförvaltning, i form av tillsättandet av de första landsantikvarierna. På 1930-talet lanserades också begreppet "länsmuseum". "En del av deras ursprung återfinns i de ideella fornminnesföreningarna" konstaterar Riksantikvarieämbetet.³¹ Museerna utvecklades till "en gemensam angelägenhet för landstinget, hembygdsföreningarna och olika stiftelser".³² Museichefen var som regel också landsantikvarie och därmed Riksantikvarieämbetets lokale företrädare. Han kom därmed att betraktas som ett slags statlig tjänsteman "men utan att formellt sett vara det".³³ Idag beskriver Riksantikvarieämbetet landsantikvariernas dåvarande uppdrag på följande sätt: "En landsantikvarie hade inga beslutsfunktioner men enligt normalinstruktionen, som de flesta huvudmän antog, skulle landsantikvarien leda den kulturminnevårdande verksamheten. Landsantikvarien skulle mer specifikt ta initiativ till kulturminnenas skyddande och bevarande genom ett stort antal specificerade aktiviteter".³⁴ Till viss del försköts därmed initiativet inom kulturarvsförvaltningen, från central till regional nivå och det regionala arbetet knöts samman med den "centrala professionella intressesfären till en samlad och enad myndighetsverksamhet".³⁵

Efter 1920-talet märktes återigen en förändring i statens intresse för kulturarvet. När det moderna folkhemmet skulle byggas upp fanns inte längre samma bruk för historia och kulturmiljövård. Beckman har beskrivit denna period som att "den begränsade politiska användning som den segerrika socialdemokratins samhälle hade av kulturarvet var främst som en avskräckande historisk fond till de egna framstegen" och vidare att "välfärdsstatens behov av att legitimera sig historiskt kändes inte starkt. All väsentlig legitimitet låg i framtidens skördar av samtidens sådd".³⁶ Den framväxande modernismens företrädare gick också till angrepp mot hembygdsvärden och hembygdsrörelsen som utpekades världsförvånad och bakåtsträvande.³⁷

Efter 1920-talet märktes återigen en förändring i statens intresse för kulturarvet. När det moderna folkhemmet skulle byggas upp fanns inte längre samma bruk för historia och kulturmiljövård.

Det sviktande statliga intresset för kulturarvsförvaltningen brukar vara det som - idag - framhålls som typiskt för 1900-talets mitt. Samtidigt är det under denna period som två nya lagstiftningar arbetas fram, som för första gången ger ett mer omfattande juridiskt skydd för det byggda kulturarvet: 1942 års lag om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader (SFS 1942:354) och 1960 års lag om byggnadsminnen (SFS 1960:690). Särskilt den sistnämnda kom att få stor betydelse för bevarande av enskilda byggnader, vilket kommer diskuteras senare. I förarbetena till lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader hänvisas till en "allmän önskan" i samtiden "att tillvarata historiska och kulturella minnesmärken från gången tid." Man gick till och med så långt som att konstatera att "Alla torde numera vara ense om att den förstörelse som dessvärre skett hotat att medföra beklaglig utarmning."³⁸

Miljöfrågor och motreaktion

Ett ökat folkligt engagemang i miljöfrågor och ett växande ifrågasättande av de omfattande rivningarna av äldre bebyggelse i svenska städer ledde så småningom fram till en motreaktion, en folklig opinion "i riktning mot en mer utvecklingskritisk och bevarande inriktning" som Grundberg har sammanfattat utvecklingen.³⁹ Den välkända almstriden 1971 brukar ofta framhållas som en symbolisk vändpunkt. "Kungsträdgården räddades då undan en tilltänkt "sanering" av allmänheten själv. Politiker och antikvarier stod vid sidan och hade ingen del i processen. Tidsandans pendel svängde tillbaka från löftet om den gränslösa utvecklingen till kravet på en bevarad natur- och kulturmiljö".⁴⁰ I tidens anda vidgades också synen på vilket kulturarv som var värt att bevara. Även "arbetarnas och industrisamhällets kulturarv" kom nu att uppmärksammas, också av den statliga kulturarvsförvaltningen, "såsom man vid sekelskiftet tagit sig an bondekulturens. Ruckel från storindustrins barndom tog sin plats i det officiellt hallstämplade kulturarvet".⁴¹

En stor förändring inom kulturmiljövården initierades under 1970-talet, då många frågor flyttades över till Länsstyrelserna och till den nyinrättade länsantikvariefunktionen. "Nu skulle kulturminnesvården in i samhällsbildningen inom den fysiska riksplaneringen" konstaterar Grundberg, "nu skildes kulturminnesvården från museernas verksamhet" (*sic!*). Samhällsbildningen ägde inte rum på museerna, enligt tidens synsätt, utan den ideala enheten för 70-talets planeringstänkande var länsstyrelserna".⁴² Före detta riksantikvarie Margareta Biörnstad har sammanfattat denna omorganisation på följande sätt: "genom att infoga kulturminnesvården i länsstyrelserna uppfyllde man två viktiga krav. Kulturminnesvården fick plats vid samma bord som länsarkitekten, naturvårdens företrädare, de som sysslade med de regionalekonomiska frågorna etc. och skulle därmed få möjlighet att föra in kulturaspekten i länsstyrelsens samlade arbete. Man kunde för det andra föra över beslutsfunktioner från Riksantikvarieämbetet till länen och därmed skapa en större närhet till de människor som berördes."⁴³

Ett breddat kulturarv

I den nya kulturminneslagen år 1988 och i förarbetena till denna märks en ytterligare breddad syn på vad kulturmiljö är och vad som bör bevaras: "nu skulle inte bara kulturminnesobjekt bevaras. Även det kulturlandskap de ingår som element i och får sitt värde från, är menade att bevaras" menar Grundberg. "Kulturarvsbegreppet är utvidgat från att ha varit kulturminnen till att bli den odlade och bebyggda kulturmiljön. Den är så vid att den även inkluderar kulturbetingade biotoper för växt- och djurliv. Därmed tangerar den naturvården."⁴⁴ Den statliga synen på kulturarvets roll vid 1980-talets slut har sammanfattats som "kulturarvet som kulturmiljö blir därmed en tillgång i samhällsbildningen på så sätt att den skall vara en grund för nyskapande och förändringar av bebyggelse och anläggningar i landskapet. [...] Kulturarvsförvaltningen skall vara en resurs och aktiv kraft i den fysiska planeringen för att bevara och utveckla kulturella historiska värden och landskapsplanerande nygestaltning av den fysiska miljön."⁴⁵

Att kulturarvet ska betraktas som en resurs som ska brukas i samhället framhölls allt mer under 1900-talets sista årtionden, inte minst från statligt håll. Exempelvis har det gamla bevarandemålet i 1974 års kulturproposition, att man ska "bevara och levandegöra äldre tiders historia", i 1996/97 års kulturproposition ersatts av att man ska "bevara och bruka kulturarvet".⁴⁶

I "Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål", regeringens proposition från 1999, föreslogs följande övergripande mål för kulturmiljöarbetet⁴⁷:

- Ett försvarat och bevarat kulturarv
- Ett hållbart samhälle med goda och stimulerande miljöer och med kulturmiljöarbetet som en drivande kraft i omställningen
- Allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön
- Nationell och internationell solidaritet och respekt inför olika grupper

kulturarv

Här betonades med andra ord vikten av att olika gruppers kulturarv uppmärksammas och samtidigt också allas delaktighet. Även begreppet "hållbarhet" har lyfts in, och fått ett sammanhang i kulturmiljövården.

År 2001 påbörjades projektet Agenda Kulturarv av de svenska läns museerna, länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet. Syftet med projektet var att "skapa diskussion kring institutionernas samhällsuppdrag samt att [...] i samverkan med det omgivande samhället förnya kulturarvsarbetets inriktning, demokratiska förankring och slagkraft."⁴⁸ Under några år arrangerades en mängd olika konferenser och seminarier runt om i landet inom ramen för projektet och diskussionerna vid dessa mynnade bl.a. ut i konstaterandet att människan tydligare borde sättas i centrum i kulturarvsarbetet. "En slutsats var att kulturmiljövården för att fungera i takt med tiden i stället för att utgå från de fysiska objekten i högre grad borde utgå från människan."⁴⁹

År 2012 publicerades kulturmiljöutredningens betänkande "kulturmiljöarbete i en ny tid". I denna föreslogs nya mål för kulturmiljöarbetet⁵⁰:

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av levande och tillgängliga kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas,
- Alla människors möjligheter att utifrån sina egna förutsättningar ta del av, förstå och ta ansvar för kulturmiljön,
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap och upplevelser, och
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet där kulturmiljön tas till vara, ger perspektiv på samhällsutvecklingen

Dessa mål gäller från år 2014 (och därmed också i skrivande stund). Målen ska, enligt Riksantikvarieämbetet, inte enbart styra det statliga kulturmiljöarbetet utan även kunna vara "vägledande för kulturmiljöarbetet på regional och kommunal nivå. Det innebär att målen kan fungera som vägvisare även för den regionala politikens prioriteringar."⁵¹ I de nya målen betonas tydligare än förut vikten av en mångfald av kulturmiljöer. Även alla människors möjligheter att "utifrån sina förutsättningar" ta del av, förstå och ta ansvar för kulturmiljön framhålls. Det uppdrag som staten vill ge kulturarvsförvaltningen är tydligt: man ska inte bara bevara och verka inom den professionella sfären utan även förmedla kunskap och initiera processer där alla kan delta i arbetet.

I de nya målen betonas tydligare än förut vikten av en mångfald av kulturmiljöer. Även alla människors möjligheter att "utifrån sina förutsättningar" ta del av, förstå och ta ansvar för kulturmiljön framhålls.

I februari år 2017 överlämnades regeringens nya proposition om kulturarvspolitiken till riksdagen. I propositionen beskriver regeringen sina kulturarvspolitiska prioriteringar. En viss förskjutning i sättet att beskriva kulturarvet kan märkas i detta arbete, jämfört med de tidigare; det är inte längre bara kulturarvets möjligheter och positiva egenskaper som lyfts fram. Nu framhålls även riskerna: "Kulturarv kan användas för att bidra

I propositionen beskriver regeringen sina kulturarvspolitiska prioriteringar. En viss förskjutning i sättet att beskriva kulturarvet kan märkas i detta arbete, jämfört med de tidigare; det är inte längre bara kulturarvets möjligheter och positiva egenskaper som lyfts fram. Nu framhålls även riskerna.

till viktiga värden som kunskap och bildning. Kulturarv kan dock även användas för odemokratiska politiska syften och för att ställa grupper av människor mot varandra. Möjligheten att använda kulturarvet på olika sätt har sin grund i att det berör frågor av stor känslomässig laddning för många människor: det handlar om grundläggande frågor som vilka "vi" är – och därmed vilka "de andra" är – och var vi kommer ifrån. [...] Kulturarvets kraft i dessa avseenden är en tillgång men den kan också bli till en fara, vilket det finns alltför många exempel på i vår nära historia. De positiva bruken av kulturarvet har ibland en tendens att kunna slå över i sin motsats och

det gäller att vara vaksam på dessa tendenser."⁵² För att motverka sådana tendenser bör man, enligt propositionen "bidra till en förståelse för att kulturarvets värden är mångfaldiga. Det är viktigt att visa att olika sätt att närma sig det förflutna inte utesluter varandra och att de kan existera parallellt."⁵³

VERKTYGET – ATT SKYDDA BEBYGGELSE GENOM BYGGNADSMINNESFÖRKLARING

Dagens lagskydd, möjligheten att förklara en byggnad eller anläggning som byggnadsminne, är ett verktyg som vuxit fram succesivt. Vissa typer av fornlämningar hade, åtminstone i teorin, fått ett visst skydd redan genom 1666 års *”Placat och påbudh om gamle monumenter och antiquiteter”*. Senare lagskydd gällande fornlämningar omfattade även ”äldre kyrkor utmärkta genom ovanligt byggnadssätt eller åldriga arkitektoniska prydnader” liksom kyrkor ”vid hvilka något historiskt minne är fäst (*sic!*) eller som äro försedda med målningar och inskrifter”.⁵⁴ Ett första viktigt steg mot ett lagskydd för annan kulturhistoriskt värdefull bebyggelse anses ofta vara skrivelsen från Kungliga Akademien för de fria konsterna, konstakademien, till Konungen år 1902, *”Underdånig skrifvelse i Restaureringsfrågan”*.

Konstakademiens skrivelse 1902

I skrivelsen anhöll man om att konungen skulle ta i övervägande ”huruvida icke skäl förefunnes att i högst väsentlig grad skärpa nu gällande bestämmelser och förordningar rörande restaurering och underhåll af gamla byggnadsverk af någon betydelse i landet, i syfte att deras ursprungliga, ofta från flere perioder stammande karaktär måtte så vidt möjligt och i allahändelser på ett långt mera genomgående sätt än hittills skett bibehållas”.⁵⁵ Konstakademien anförde vidare att ”i sammanhang därmed skulle tillses, att sådana nämnda byggnader tillhörande äldre detaljer, anordningar, byggnadspartier o.d., hvilka genom senare tillsatser och andra förändringar blifvit under tidernas lopp dolda, måtte framdragas i sitt ursprungliga, låt vara ofullständiga skick, med ett ord att dessa gamla minnesmärken, som förfäderna lämnat oss i arf, må, så vidt möjligt är, få tala sitt eget språk, utan att förvanskas af pietetslösa restaureringar”.⁵⁶

Skrivelsen bör ses i ljuset av den debatt som pågått sedan 1800-talets mitt, inte minst i Storbritannien, om historiserande renoveringar. En rörelse hade vuxit fram, i efterhand kallad *”the heritage crusade”*, som drevs av *”crusading prophets with a near messianic fervor, focused determination and impatient dogmatism”*⁵⁷. Syftet var att rädda vad som räddas kunde av historisk bebyggelse, innan det blivit för sent. Kända namn inom rörelsen var bl.a. John Ruskin och William Morris, varav den förstnämnde intog en ovanligt extrem ståndpunkt, då han hävdade att *”restoration [...] means the most total destruction that a building can suffer [...] we have no right whatsoever to touch them”*⁵⁸ Parallellt verkade också en mer nyanserad inriktning som istället förespråkade såväl underhåll som återställande åtgärder, men även långtgående förbättringar. Ett av de mest kända exemplen var den franske arkitekten Viollet-le-Duc och hans arbeten med franska medeltida byggnader. Hans mission har istället beskrivits som *”to remove later discordant elements, put back what had been lost or even recreate what should or could have*

been".⁵⁹ Svenska paralleller som ofta framhålls i sammanhanget är restaureringarna av domkyrkorna i Lund, Uppsala och Skara under 1800-talets andra hälft. I Lund revs exempelvis de befintliga tornen och ersattes av nybyggda kyrktorn i medeltida stil, dock i en utformning som de aldrig tidigare haft. Det kan vara värt att i sammanhanget nämna att arkitekten Helgo Zettervall, som ansvarade för dessa arbeten och senare kom att kritiseras hårt för hur de genomfördes, också under en period på 1880-talet hade varit vice professor i byggnadskonst vid just konstakademien.⁶⁰

I 1902 års skrivelse argumenterar dock akademien för att målet med arbetet bör vara att "vidmakthållandet af gamla byggnader måtte med yttersta försiktighet och pietet succesivt fortgå, på det att mera genomgripande reparationer eller eventuellt restaureringar icke behöfva ifrågakomma, [...] dels att, då förändringar i vissa fall befunnits oundgängligen nödvändiga, de måtte företagas i minsta tänkbara utsträckning och så, att tillsatserna utföras i harmoni med, men utan att därför slafviskt behöfva ansluta sig till den eller de i byggnaden härskande "historiska stilarna"."⁶¹

1920 års föreskrifter, föregångaren till statliga byggnadsminnen

Konstakademiens skrivelse kom att diskuteras och remitteras, men föranledde ingen omedelbar ändring i det juridiska skyddet för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Det var först med 1920 års kungörelse "med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet" som ett första, mer omfattande lagskydd för byggnader instiftades. I denna angavs bl.a.:

Om byggnadsminnesmärken (1920)

Är byggnadsverk [...] på grund av kulturhistoriskt eller konstnärligt värde att betrakta såsom minnesmärke, tillkommer det myndighet eller menighet eller annan, under vars förvaltning dylikt byggnadsverk står, att vid vården av detsamma taga särskild hänsyn till dess berörda egenskap.

I sådant avseende bör givas akt därpå, att förändring av byggnadsminnesmärke göres endast, såvida den är att anse såsom nödvändig, samt i förekommande fall utföres så, att byggnadens värde ur kulturhistorisk eller konstnärlig synpunkt icke förringas.

Med reparations- och underhållsarbeten å byggnadsminnesmärke bör icke åsyftas att försätta detsamma i ett skick, som vore det nytt, utan böra dylika arbeten utföras så, att byggnadens ålderdomliga karaktär och patina i möjligaste mån lämnas oberörda. [...]

Närmare föreskrifter och anvisningar rörande vården av byggnadsminnesmärken, som här avses, utfärdas av riksantikvarien. [...]

Kungl. Maj:t bestämmer, på förslag av riksantikvarien och efter övriga vederbörande myndigheters hörande, vilka staten tillhöriga eller under statsmyndighets eller statsinstitutioners omedelbara inseende stående byggnadsverk skola, med hänsyn till egenskap av byggnadsminnesmärke, åtnjuta särskild därefter lämpad omvårdnad. [...]

Byggnadsminnesmärke [...]må icke utan Kungl. Maj:ts tillstånd rivas, överlåtas, flyttas eller användas till ändamål, varigenom dess kulturhistoriska eller konstnärliga värde förminskas.

Ej heller må tillbyggnad, förändring eller, i den mån annat ej av Kungl. Maj:t föreskrives, reparation av sådant byggnadsverk eller dess inredning verkställas eller på ett för arbetets utförande bindande sätt förberedas, innan förslag därtill blivit av Kungl. Maj:t gillat.⁶²

Utdrag ur: Kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet (1920:744)

1920 års föreskrifter hade dock en betydande begränsning, eftersom de enbart reglerade offentliga byggnader. Riksantikvarieämbetet har i en opublicerad rapport beskrivit föreskrifterna som att de "egentligen [innebar] ett relativt svagt skydd för de offentliga byggnaderna. Skyddet kunde dock skärpas genom att Kungl. Maj:t på förslag av byggnadsstyrelsen bestämde att en byggnad i egenskap av byggnadsminnesmärke, skulle få "särskilt lämpad omvårdnad". Sådana byggnader skulle föras upp på en förteckning".⁶³ Uppdraget att arbeta fram ett förslag till en sådan förteckning gick till konsthistorikern och arkitekten Martin Olsson, vars urval fortfarande utgör kärnan bland dagens statliga byggnadsminnen. Olssons arbete kom att avbrytas och försenas, men 1935 fattade äntligen Kungl. Maj:t beslut om att knappt 300 byggnader skulle pekats ut som byggnadsminnesmärken. Kungörelsen kom att ersättas först år 1988 av förordningen om statliga byggnadsminnen (1988:1229).⁶⁴

1942 års lag om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader

I 1938 års betänkande, som arbetats fram av "de Kulturminnesvårdsakkunniga" där bl.a. riksantikvarie Sigurd Curman ingick, konstaterades bl.a. att det "för närvarande icke [finns] några som helst bestämmelser, som avse att tjäna till bevarande av andra kulturhistoriskt märkliga byggnader än sådana, som tillhöra staten, menighet eller allmän institution eller inrättning. Detta måste anses som en mycket betydande brist ur kulturvårdssynpunkt."⁶⁵

Fynd från Länsstyrelsens Värmlands källare: Svensk författningssamling 1920:574-948 i vacker originalutgåva. Bandet rymmer bland mycket annat kungörelsen med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet

Redan 1921 hade fornminnesvårdskommittén föreslagit att även privatägda byggnader äldre än 50 år "vars bevarande bedömdes ha ett allmänt intresse skulle kunna registreras av Kungl. Maj:t. Inte heller detta lades på riksdagens bord".⁶⁶ Istället blev det först 1942 som den nya "lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader" (SFS 1942:354) gav möjlighet att ge även privatägda byggnader skydd. I efterhand har konstaterats att denna nya lag "visserligen [var] tillämplig även på offentliga byggnadsverk, men tillkom i första hand för att skydda de som ägdes av enskilda. 1920 års kungörelse var fortfarande gällande och avsågs att fortsatt vara det huvudsakliga instrumentet för skydd av offentliga byggnader."⁶⁷

Ur lag om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader (1942)

Till skydd för kulturhistoriskt märklig byggnad jämte därtill hörande park eller trädgård eller område, som eljest tarvas för att bevara byggnaden och bereda med hänsyn till dess art och betydelse erforderligt utrymme däromkring, må särskilda föreskrifter (skyddsföreskrifter) meddelas i enlighet med vad nedan stadgas[...]

Ansökan om meddelande av skyddsföreskrifter göres hos länsstyrelsen. [...] Vid ansökan som göres av annan än fastighetens ägare skall fogas skriftligt medgivande av denne[...]

Ansökan som i 2 § sägs må avse:

1. att byggnaden eller viss del därav ej må utan riksantikvariens samtycke rivas eller eljest till sitt yttre ombyggas eller förändras;
2. att byggnaden eller viss del därav ej må utan riksantikvariens samtycke till sitt inre ombyggas, förändras eller repareras eller förses med installationer för värme, vatten, elektricitet och dylikt;
3. att till byggnaden hörande park, trädgård eller annat område som i 1 § sägs ej må utan riksantikvariens samtycke bliva föremål för väsentlig förändring;
4. att, därest åtgärd som ovan sägs vidtages utan riksantikvariens samtycke, riksantikvarien må på ägarens bekostnad återställa byggnaden eller området i förutvarande skick, om detta kan ske;
5. att riksantikvarien, därest byggnaden ej underhålles, må vidtaga erforderlig åtgärd därför; och
6. att kostnaden för åtgärd som under 5 sägs skall gäldas av ägaren, om det ej med hänsyn till dennes villkor, byggnadens användbarhet och omständigheterna i övrigt är oskäligt[...]

Ansökan som gjorts av annan än riksantikvarien må ej bifallas utan dennes tillstyrkan. Avser ansökningen byggnad å ort, där byggnadsnämnd finnes, skall tillfälle att yttra sig beredas nämnden[...]

Vill någon, sedan skyddsföreskrifter meddelats, vidtaga åtgärd, vartill riksantikvariens samtycke erfordras, skall ansökan därom ingivas till riksantikvarien eller ombud, som han utsett och därvid fogas den utredning som sökanden kan förebringa utan att oskäligt betungas.

Lagen återges bl.a. i byggnadsminnesutredningen (SoU 1956:26)

Denna lag borde ha kunnat användas för att ge ett långsiktigt skydd för många enskilda, privatägda byggnader. I praktiken kom den dock att få ett mycket begränsat genomslag. Varför lagen inte utnyttjades mer har diskuterats i några olika sammanhang och det faktum att ägarens samtycke krävdes har ofta framhållits som en viktig faktor för att skyddet inte riktigt kom att få den betydelse man hoppats. "Konsekvensen av att lagen byggde på frivillighet blev att ett reglerat skydd av en byggnad i enskild ägo oftast kom till stånd först efter ingående överläggningar mellan ägaren och myndigheten" konstaterade kulturbebyggelseutredningen långt senare.⁶⁸ Samtidigt är det värt att notera att även om senare lagstiftningar faktiskt möjliggör byggnadsminnesförklaring mot ägarens

vilja, har denna möjlighet mycket sällan utnyttjats. Istället skyddas byggnader även under senare perioder nästan alltid med ägarens samtycke, varför det verkar osannolikt att detta inte skulle ha varit görligt även på 1940-talet. Kanske var det snarare avsaknaden av effektiva system och resurser som påverkade utfallet. I 1960 års proposition till ny lagstiftning konstaterades också att "En annan orsak till att lagen inte fått större praktisk betydelse är den bristande kännedomen om dess existens. Propagandan för de möjligheter till skydd av värdefulla anläggningar, som lagen anvisar, har nämligen icke kunnat göras tillräckligt omfattande. Detta beror i sin tur till stor del på ansvällningen av riksantikvarieämbetets och landsantikvariernas löpande arbetsuppgifter, som tar tjänstemännen i anspråk i sådan utsträckning, att de inte disponerar tillräcklig tid för en upplysningsverksamhet till det frivilliga byggnadsskyddets fromma."⁶⁹

År 1956 hade endast 41 privatägda svenska byggnader registrerats med stöd av 1942 års lag. I Värmlands län var det exempelvis endast Bergmästaregården i Filipstad (i listan felaktigt kallad Borgmästaregården), Dusserud Ödegård (idag Ögårn i Dusserud) i Årjängs kommun, von Echstedeska gården i Säffle kommun samt några av byggnaderna i kvarteret Almen i Karlstad som fått skydd.⁷⁰ Även en byggnad i Nyeds socken i Karlstads kommun, Fösched Näs 1:42, hade antecknats i listan men avvisats, oklart när.⁷¹

Det kan här vara värt att notera att när byggnadsminnesutredningens förslag till ny lagstiftning några år senare sändes på remiss, framfördes i enstaka fall synpunkten att även en ökad tillämpning av 1942 års lag i kombination med ökade resurser borde kunna ge önskad effekt, och vore att föredra framför en ny lagstiftning. "I ett yttrande av professor Henrik Hessler, Uppsala över Byggnadsminnesutredningens betänkande hade denne ifrågasatt om man verkligen prövat vad 1942 års lag egentligen dög till. Han menade att man istället för en ny lag som ett första steg borde undanröja de hinder som fanns för att den befintliga lagen skulle få full effektivitet, d.v.s. myndigheternas brist på resurser".⁷²

Byggnadsminnesutredningen

Redan under 1940-talet hade dock enstaka röster höjts för en ny lagstiftning; så tidigt som 1945 hade dåvarande riksantikvarien Bengt Thordeman i en artikel påpekat att endast femton byggnader hade fått skydd genom den nya lagen under de tre år som den varit i bruk.⁷³ Drygt tio år senare påbörjades utredningsarbetet som så småningom skulle komma att leda fram till den nya byggnadsminneslagen.

Bakgrunden till den nya skyddsformen "byggnadsminne" beskrevs i utredningen på följande sätt:

I sitt uttalande till statsrådsprotokollet den 6 mars 1953, då Kungl. Maj:t meddelande bemyndigande att igångsätta här ifrågavarande utredning, anförde chefen för justitiedepartementet, statsrådet Zetterberg, beträffande riktlinjerna för utredningen inledningsvis följande. "Gällande

lagbestämmelser erbjuder endast ett ofullständigt skydd mot att kulturellt märkliga och värdefulla byggnader förstöres eller förvanskas. I fråga om statliga byggnadsminnesmärken och andra offentliga byggnader har det visserligen uppställts ganska betryggande föreskrifter, men då det gäller byggnader i enskild ägo har den nuvarande lagstiftningen mycket ringa effekt". I fortsättningen lämnade statsrådet en översikt av hittills meddelade föreskrifter till skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader och framhöll därvid särskilt, att bevarandet av sådana byggnader i enskild ägo tidigare varit helt överlämnat till vederbörande ägares gottfinnande och att man först 1942 tagit ett steg framåt för att fylla denna ur kulturmiljövårdssynpunkt betänkliga lucka i lagstiftningen. [...] En förutsättning för att skydds föreskrifter skulle kunna utfärdas enligt denna lag vore emellertid, att vederbörande ägare medgåve detta. Statsrådet erinrade erinrade om att man vid tillkomsten av ifrågavarande lag ansett sig böra gå fram med en viss försiktighet. De sakkunniga, som utarbetat förslaget, hade anfört bl.a., att många ägare av kulturhistoriskt märkliga byggnader kunde antagas hysa intresse för att skydda dessa för framtiden, och man trodde sig därför på frivillighetens väg kunna vinna beaktansvärda resultat. Den erfarenhet, som vunnits av 1942 års lag, hade emellertid givit vid handen, att en på frivillighet grundad lag icke i tillräcklig grad tillgodosåge lagstiftningens syfte."⁷⁴

Byggnadsminnesutredningens ordförande kom att bli fd landshövdingen Gustaf Andersson. Vidare ingick G Berg, som var förste intendent för Nordiska Museet och Skansen, förste antikvarien B Berthelson, byggmästaren O Engkvist och lagbyråchefen B Kjellin. Utredningen knöt också till sig olika experter och "överlade" även med chefen för byggnadsstyrelsen, riksantikvarien, företrädare för bostadsstyrelsen, länsarkitekterna m.fl. Utredningen gjorde också, som man påpekar "efter därtill erhållet bemyndigande", några studieresor "för att inom några sammanhängande områden lära känna beståndet av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och de med dessas bevarande och vård förknippade problemen".⁷⁵ Man besökte även Danmark och Norge för att studera hur grannländerna arbetade med förvaltandet av sina kulturbyggnader. Före detta riksantikvarien Margareta Biörnstad har långt senare beskrivit utredningens sammansättning som att "de sakkunniga kan i huvudsak karaktäriseras som en expertutredning. [...] Att man valde expertutredningens form antyder att det från regeringens sida inte fanns någon klar politisk linje utan att man var öppen för förslag från en expertpanel, dock tyglad av en erfaren politiker".⁷⁶

Utredningens betänkande överlämnades till regeringen sommaren 1956 och innehöll då ett förslag till ny lag, "Lag om byggnadsminnen". Enligt förslaget skulle kulturhistoriskt värdefulla byggnader nu kunna skyddas även utan ägarens samtycke. De inventeringar som Nordiska Museet redan genomfört skulle kunna fungera som underlag för urvalet, ansåg man: "det material som insamlats rörande kulturhistoriskt värdefulla byggnader,

främst av Nordiska museet men även av övriga institutioner, [bör] vara ägnat att tjäna till ledning för ett urval av sådana monument, för vilka ökat skydd för närvarande eller i framtiden synes påkallat” menar utredningen.⁷⁷ Dock framhölls också vikten av att ”en systematisk komplettering av materialet sker på de punkter, där fältarbeten i tillräcklig omfattning ännu icke hunnit genomföras.”⁷⁸

De utpekade byggnaderna skulle enligt förslaget delas in i två klasser, en A-klass och en B-klass, men man avstod från att i utredningen formulera förslag på färdiga riktlinjer för urvalet. Däremot valde man att demonstrera hur ett urval skulle kunna genomföras i praktiken, genom att som en bilaga till förslaget publicera ”en preliminär förteckning över byggnader inom Värmlands län som kunde ifrågakomma för registrering, företrädesvis i klass A”.⁷⁹ Denna sammanställning kommer diskuteras mer utförligt senare. Utredningen innehöll också förslag på inrättandet av en central byggnadsminnesnämnd samt påpekanden om att arbetet med byggnadsminnesvården skulle komma att kräva statliga resurser.

Före detta riksantikvarien Margareta Biörnstad har senare ingående beskrivit reaktionerna, och bristerna på desamma, efter att byggnadsminnesutredningens förslag lades fram: ”När remissomgången avslutas i november 1956 kunde man inom Riksanrikvarieämbetet konstatera att det fanns ett klart stöd för en ny byggnadsminneslag och för förbättrade ekonomiska förutsättningar för ett aktivt skyddsarbete. Man hoppades därför att utredningen mer eller mindre omedelbart skulle följas av en proposition till riksdagen.”⁸⁰

Mer än två år senare, i mars 1959, kunde man hos dåvarande riksantikvarien ”ana en viss uppgivenhet” konstaterar Biörnstad vidare; ”Thordeman erinrade om att Sverige ännu saknade en lagstiftning i nivå med Danmarks och Norges. Han hade inte helt förlostat hoppet om att en ny lag skulle komma att föreläggas den pågående riksdagen, utan han betygade sin tacksamhet mot ecklesiastikministern för det stöd denne visat. Men det fanns också åtminstone indirekt ett ifrågasättande av det politiska intresset när han i sitt anförande framförde förhoppningen att det även i *folkhemskulturen* skulle finnas utrymme och tolerans för behovet av att bevara viktiga byggnader, även om de inte längre kan fylla sin ursprungliga funktion.”⁸¹ Biörnstad hänför regeringens tveksamhet till utredningens påpekande, att föreslaget lagskydd också behövde en statlig finansiering till byggnadsminnesarbetet. ”Att det var anslagsfrågan som var det stora problemet framgår inte minst av den lösning som till slut valdes”, menar hon, men konstaterar också att frågan om byggnadsminnesvård vid tidpunkten inte hade något större genomslag i den allmänna debatten.⁸²

Läget kom att förändras dramatiskt då Vitterhetsakademien senare samma år fick en större donation efter en privatperson, avsedd just för byggnadsminnesvård. Med hjälp av denna donation, och några ytterligare anslag, skulle det vara möjligt att åtminstone påbörja ett systematiskt vårdarbete, även utan den efterfrågade statliga finansieringen.

Det centrala verket kom därför att svänga och uttala "ett bestämt stöd för en ny lagreform, även om denna *inte* åtföljdes av några statsmedel till vården av byggnadsminnen. Det viktiga var enligt ämbetet att det inte längre skulle krävas ägarmedgivande för en byggnadsminnesförklaring."⁸³

Även andra delar av byggnadsminnesutredningens förslag kom att ändras i den färdiga lagtexten, bl.a. tanken på en indelning av objekt i två olika klasser, lagen kom också att utformas så att Riksantikvarieämbetet även fortsättningsvis skulle vara den centrala myndigheten för byggnadsminnesskyddet.⁸⁴

1960 års lag om byggnadsminnen

År 1960 antogs så äntligen lagen om byggnadsminnen, i vars inledande bestämmelser angavs att "byggnad som bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick eller minnet av historiskt betydelsefull händelse och som med hänsyn därtill är att anse som synnerligen märklig, må av riksantikvarien förklaras för byggnadsminne."⁸⁵ 1920 års lag gällde dock fortsatt för statligt ägda byggnader.

Den nya lagen gav alltså för första gången möjlighet att skydda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse även utan fastighetsägarens medgivande. Dock angavs i 3 kap 2§ att skyddsföreskrifterna "i görligaste mån" skulle "utformas i samförstånd med byggnadens ägare och ägare till kringliggande område." Vidare angavs att "genom skyddsföreskrifter må ägaren ej åläggas mer omfattande skyldigheter än som för bibehållande av byggnadsminnets kulturhistoriska värde är oundgängligen nödvändigt. Hänsyn skall tagas till byggnadens användning och ägarens skäligen önskemål."⁸⁶

Vilka typer av byggnader och miljöer var det då som lagstiftarna egentligen avsåg att skydda med den nya lagen? Som redan konstaterats hade

byggnadsminnesutredningen haft inriktningen av en expertutredning. I efterhand tycks det som om politiken i förvånansvärt liten utsträckning haft synpunkter på vilka typer av objekt som skulle skyddas, eller hur kulturhistoriskt värde borde definieras. Sådana frågor verkar istället med varm hand ha överlämnats till kulturmiljövårdande myndigheter och institutioner att avgöra.

I efterhand tycks det som om politiken i förvånansvärt liten utsträckning haft synpunkter på vilka typer av objekt som skulle skyddas, eller hur kulturhistoriskt värde borde definieras. Sådana frågor verkar istället med varm hand ha överlämnats till kulturmiljövårdande myndigheter och institutioner att avgöra.

LAG OM BYGGNADSMINNEN;

given Stockholms slott den 9 december 1960

Vi GUSTAV ADOLF, med Guds nåde, Sveriges, Götes och Vendes Konung, göra veterligt: att Vi, med riksdagen, funnit gott förordna som följer.

Inledande bestämmelser

§ 1. Byggnad som bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick eller minnet av historiskt betydelsefull händelse och som med hänsyn därtill är att anse som synnerligen märklig, må av riksantikvarien förklaras för byggnadsminne.

Vad i denna lag stadgas skall ej gälla byggnad, som tillhör kronan eller utgör fast fornlämning. För kyrkliga byggnader gäller vad i annan ordning finnes stadgat.

Om skyddsföreskrifter

2 §. I samband med att byggnad förklaras för byggnadsminne skall genom skyddsföreskrifter angivas i vilka delar byggnaden icke må ändras samt i vilka hänseenden och på vad sätt byggnadens ägare har att sörja för vården av byggnaden. Då så erfordras, må föreskrifterna jämväl innehålla, att byggnaden kringliggande område skall hållas i sådant skick, att byggnadens utseende och karaktär icke förvanskas.

Skyddsföreskrifter skola i görligaste mån utformas i samförstånd med byggnadens ägare och ägare till kringliggande område. Genom skyddsföreskrifter må ägaren ej åläggas mera omfattande skyldigheter än som för bibehållande av byggnadsminnets kulturhistoriska värde är oundgängligen nödvändigt. Hänsyn skall tagas till byggnadens användning och ägarens skäligen önskemål.

3 §. Om ändring av byggnadsminne i strid mot meddelade skyddsföreskrifter finnes nödvändig för att byggnaden skall vara till nytta eller sådan ändring eljest kan anses påkallad av särskilda skäl, må riksantikvarien meddela tillstånd därtill.

Byggnadsminneslagens inledande paragrafer i ursprunglig skrivelse - notera den högtidliga inledningen!⁸⁷

Biörnstad har dock, baserat på remissvaren efter byggnadsminnesutredningens förslag, noterat att den etablerade kulturmiljövården i sig inte var helt enig gällande vilka objekt de önskade skydda med en ny lagstiftning:

I yttrandena från landsantikvarieorganisationen, både huvudmännen och landsantikvarierna, uttalade man sig mycket kritiskt om den snäva avgränsningen av den föreslagna lagens användningsområde och besvikelse över att utredningen så ensidigt inriktat sig på byggnader som kunde förväntas spegla en högreståndskultur. Kanske vittnade uttalandet

också om en misstänksamhet mot ämbetet och myndighetens uppfattning om vad som skulle betraktas som synnerligen värdefullt. Från länens sida ville man se insatser för den äldre bebyggelsen mer allmänt och saknade förslag som syftade till ett skydd för det övervägande antalet byggnader som genom sitt förhållandevis stora antal ännu hade avgörande betydelse för kulturlandskapet. Riksantikvarieämbetet å sin sida underströk att förslaget till ny lag gällde ”en ny och till karaktär och omfång strängt avgränsad uppgift”. Jag kan inte tolka uttalandet på annat sätt än att ämbetet såg den nya lagen som en ren ”monumentlag”, närmast en parallell till bestämmelserna om de särskilt utvalda statliga byggnadsminnesmärkena.⁸⁸

Här finns alltså minst två tendenser som är värda att notera, inför kommande resonemang: dels att lagen redan från början uppfattades som ett skydd för ett begränsat antal ”toppobjekt”, på gott och ont företrädevis högre standsanläggningar, dels att det på länsnivå fanns en önskan om ett mer omfattande skydd för ett bredare urval av anläggningar.

Den nya lagen kom att få ett mycket kraftigare genomslag än sin föregångare och arbetet med att skydda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse tycks ha fått en nystart under Riksantikvarieämbetets ledning, med hjälp från landsantikvarierna. Under lagens första 10 år byggnadsminnesförklarades knappt 200 objekt i landet, under påföljande årtionde ytterligare knappt 300. År 2017 är antalet byggnadsminnen i landet uppe i drygt 2400 stycken.⁸⁹

1988 års kulturminneslag

Lagen om byggnadsminnen ersattes år 1988 av kulturminneslagen (SFS 1988:950), KML, vars namn senare ändrades till kulturmiljölagen. Bestämmelserna från den tidigare byggnadsminneslagen togs in ”relativt oförändrade” i denna nya lag.⁹⁰ I lagens tredje kapitel anges att ” En byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen.”⁹¹

Några mindre skillnader mellan den äldre byggnadsminneslagen och den nya kulturminnes/kulturmiljölagen finns, bl.a. att inte bara byggnader utan även andra typer av anläggningar som parker och trädgårdar nu kan skyddas. Det blev också möjligt att besluta om skydd för ett helt bebyggelseområde, även om de enstaka byggnaderna inte var av byggnadsminnesklass. Dessutom infördes möjligheten för länsstyrelsen att förordna om anmälningsplikt för utpekade byggnader som ”kan antas komma i fråga som byggnadsminne”, så att anmälan måste ske till länsstyrelsen innan byggnaden rivs eller väsentligen förändras.⁹²

Andra verktyg för att skydda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse

Byggnadsminnesförklaring har redan från början varit ett verktyg avsett att användas parallellt med annan lagstiftning. Eftersom endast ett fåtal objekt ska ha status som byggnadsminne, är det istället andra lagar som ska reglera merparten av den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen.

Innan vi tittar närmare på urvalet av byggnadsminnen kan det därför vara på sin plats att notera vilka andra lagar som finns att tillgå i byggnadsvårdens juridiska verktyglåda.

PBL och dess föregångare

Redan när 1960 års lagstiftning introducerades fanns mer allmänt giltiga verktyg för att reglera och ibland skydda bebyggelse, inte minst byggnadsstadgan (SFS 1959:612) som hade reviderats året innan och då ersatt en äldre motsvarighet från 1947.

I 1959 års byggnadsstadga angavs bl.a. att varje kommun skulle ha en byggnadsnämnd och att denna skulle "öva överinseende över hur kommunens område bebygges".⁹³ Gällande planläggning angavs bl.a. att "Planläggning skall ske så, att den främjar en ur allmän synpunkt lämplig utveckling inom det område, som planen skall avse" samt att "Områden med särskild naturskönhet eller säregna naturförhållanden, bebyggelse med särskilt värde ur historisk eller kulturhistorisk synpunkt eller ur skönhetsynpunkt samt områden som äro lämpade och behövlige för friluftsliv skola såvitt möjligt bevaras."⁹⁴ Historien kom naturligtvis att visa att denna reglering gällande kulturhistorisk bebyggelse i praktiken innebar ett mycket svagt - ibland närmast obefintligt - skydd, men en ansats fanns alltså ändå där.

Byggnadsstadgan kom 1987 att ersättas med plan- och bygglagen (SFS 1987: 10). I denna angavs bl.a. att "Ändring av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara" och att "Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas"⁹⁵.

År 2011 kom så den nya plan- och bygglagen (SFS 2010:900), som också gäller i skrivande stund. Även i denna finns generella varsamhetskrav, liksom krav på att byggnader att byggnader som är särskilt värdefulla "från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas" och att byggnadsverk "ska hållas i vårdat skick och underhållas [...]. Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kul-

turhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.”⁹⁶ Kommunen har också genom plan- och bygglagen möjlighet att skydda specifika områdens kulturvärden, genom upprättandet av områdesbestämmelser eller detaljplaner.

Miljöbalken

Även delar av Miljöbalken (SFS 1998:808) kan användas för att skydda kulturhistoriskt värdefulla byggnader som ingår i värdefulla helhetsmiljöer. Här kan särskilt nämnas lagens tredje kapitel, med bestämmelserna kring riksintresseområden. Där anges att områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet ska skyddas mot åtgärder som ” påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön”.⁹⁷ I lagens sjunde kapitel regleras möjligheterna att bilda kulturresevat: ”Ett mark- eller vattenområde får förklaras som kulturresevat i syfte att bevara värdefulla kulturpräglade landskap.”⁹⁸ I samma kapitel finns också bestämmelserna gällande naturresevat, vilka ibland kan bestå av kulturpräglade miljöer inklusive byggnader, exempelvis äldre odlingslandskap.

Förordningen om statliga byggnadsminnen

Byggnader som är statligt ägda, och som ”har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde” får förklaras som statliga byggnadsminnen med stöd av förordningen om statliga byggnadsminnen (SFS 2013:558).⁹⁹

Kulturmiljölagen

Även andra kapitel i kulturmiljölagen än det tredje berör, eller kan beröra, bebyggelse. I de inledande bestämmelserna anges att ”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön” och att ”ansvaret för kulturmiljön delas av alla”.¹⁰⁰ Lagens andra kapitel rör fornlämningar, vilket bl.a. kan inbegripa ruiner och andra typer av bebyggelse-lämningar, förutsatt att vissa kriterier uppfylls.¹⁰¹ I det fjärde kapitlet regleras kyrkliga kulturminnen. Förutom kyrkobyggnader skyddas också begravningsplatser, inklusive byggnader på dessa.¹⁰²

Att fatta beslut om byggnadsminnesförklaring

Att skydda en byggnad som byggnadsminne innebär i praktiken ett ingrepp i egendomsrätten. Som vi kommer se längre fram angavs redan inför byggnadsminnesutredningens uppstart 1956 att ägare till kulturhistoriskt värdefulla byggnader liksom ”i många andra hänseenden såsom ägare till en fastighet eller byggnad måste underordna sig allmännyttiga inskränkningar i den fria förfoganderätten”.¹⁰³ Thomas Adlercreutz har drygt 40 år efter att lagen väl tillkommit kommenterat detta enligt följande:

Det kan först konstateras att 3 kap. KML inte innehåller någon regel som uttryckligen säger att allmänna och enskilda intressen skall vägas mot varandra vid urvalet av byggnadsminnen. Att så emellertid ändå måste ske har flera orsaker. Dels kan man hänvisa till överordnade principer [...] enligt vilket stadgande det allmänna får inkräkta användningen av mark eller byggnad endast när det krävs för att tillgodose *angelägna* allmänna intressen. Hur starkt ett allmänt intresse skall vara för att vara angeläget kan visserligen diskuteras. Enbart den omständigheten att någon kan identifiera ett allmänt intresse i byggnadsminnesförklaring av ett visst hus är sannolikt inte tillräckligt. Dels kan man inte bortse från 3 kap. 3 §, som direkt utsäger att skyddsbestämmelserna så långt [möjligt] skall utformas i samförstånd med ägare, att ägare inte får åläggas längre gående skyldigheter än vad som är oundgängligen nödvändigt och att hänsyn skall tas till byggnadens användning och ägarens skäliga önskemål. I realiteten fungerar detta stadgande sålunda som en intresseavvägningsregel.¹⁰⁴

Hur går det då till i praktiken, att förklara en byggnad eller miljö som byggnadsminne? Processen är - åtminstone på pappret - ganska oförändrad sedan byggnadsminnesverktyget infördes. I praktiken har dock kraven på underlag, dokumentation och redovisning av bedömningar och resonemang ökat kraftigt, vilket gör att arbetsinsatsen i varje enskilt ärende idag är mer omfattande, än under de första årtiondena. Vi ska nu titta närmare på hur ett ärende om byggnadsminnesförklaring hanteras idag.

Väckta fråga

I kulturmiljölagen anges att "fråga om en byggnad bör förklaras för byggnadsminne kan väckas av var och en genom ansökan eller tas upp av länsstyrelsen på eget initiativ."¹⁰⁵ Detta innebär att både allmänheten och olika aktörer inom kulturmiljövården kan ta initiativ till ett nytt byggnadsminne.

Det faktum att alla, inte bara den statliga kulturarvsförvaltningen eller andra officiella aktörer inom kulturmiljövården, kan väcka fråga om byggnadsminne har många gånger varit uppe till diskussion och debatt. Byggnadsminnesutredningens ursprungliga förslag från 1956, var inte lika generöst som lagen senare kom att bli. Byggnadsminnesutredningen ansåg istället att möjligheten borde "begränsas till byggnadens ägare, byggnadsminnesnämnden, länsarkitekten och landsantikvarien i länet, lokal sammanslutning för kulturminnes- och hembygdsvård samt byggnadsnämnden i orten." Anledningen till detta angavs vara att på detta sätt "skapas garanti för att en ansökan icke tillkommer av andra än rent kulturhistoriska hänsyn".¹⁰⁶ När lagen väl antogs år 1960 var dock denna formulering borttagen.

Sedan dess har frågan aktualiserats många gånger. Ett av exempel är den s.k. kulturarvsutredningens slutbetänkande från 1996, "Skyddet av kulturmiljön". Där konstaterades att hos många länsstyrelser fanns alltför många öppna ärenden angående eventuella nya byggnadsminnen, som ännu efter flera år inte avgjorts, ett problem som vi snart ska återkomma till. Problemen med ärendebalanserna hade också uppmärksamats, och kritiserats, av Justitiekanslern.¹⁰⁷ I en enkät som utredningen genomförde angav länsantikvarierna att en av orsakerna till den uppkomna situationen var att "arbetet med byggnadsminnesförklaringar inte kan bedrivas planmässigt och effektivt" på grund av "den stora mängden ärenden där någon utomstående väckt fråga om byggnadsminnesförklaring. Detta medför att länsstyrelsen tvingas prioritera besvärliga och mindre angelägna ärenden."¹⁰⁸ Som ett led i effektiviseringen av handläggningen föreslogs att den obegränsade rätten att väcka fråga om byggnadsminne borde tas bort.¹⁰⁹

Regeringens svar i propositionen "Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål" var tydligt: regeringen höll inte med kulturarvsutredningen. I propositionen summerades också de olika remissinstansernas syn på saken, bl.a. konstaterades att några av instanserna, som Riksantikvarieämbetet och föreningen Sveriges länsantikvarier, hade velat tillstyrka utredningens förslag d.v.s. begränsa rätten att väcka fråga. Andra remissinstanser, som Sveriges Hembygdsförbund, Sveriges landsantikvarier och Läns museernas samarbetsråd å sin sida ansåg att ett sådant förslag "rimmar illa med det ökande intresset för kulturmiljövård samt att det skulle minska allmänhetens möjligheter att engagera sig i och påverka vården av den byggda miljön."¹¹⁰ Som en parentes kan också nämnas att några av remissinstanserna ifrågasatte om en sådan begränsning verkligen skulle innebära någon större avlastning för länsstyrelserna. Som skäl för bedömningen, att möjligheten borde finnas kvar, angav regeringen att det är "av stor vikt att det finns goda möjligheter för allmänheten att engagera sig i frågor som rör vår kulturmiljö. Utredningens förslag att rätten för var och en att väcka fråga om byggnadsminnesförklaring tas bort innebär en risk för att det ökande intresset hos allmänheten för kulturmiljövård motverkas. Det är vidare tveksamt om lättningen i länsstyrelsernas arbetsbörda skulle bli sådan att den motiverar en inskränkning i rätten att ansöka om att en byggnad bör förklaras för byggnadsminne. Med hänsyn härtill bör förslaget inte nu genomföras."¹¹¹

I kulturbebyggelseutredningens förslag från 2004, "K-märkt, förslag till förbättrat skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse" föreslogs återigen att allmänhetens möjlighet att fritt väcka fråga om byggnadsminne hos Länsstyrelsen borde begränsas. Som skäl angavs dels att sådana frågor istället borde tas omhand på kommunal nivå, dels att det enligt utredningen fanns "en tendens till att använda sig av rätten att väcka fråga om byggnadsminnesförklaring i andra syften än av rena bevarandeskäl".¹¹² Denna kan därför användas på ett sätt som undergräver förtroendet för lagen, menade man.

Trots dessa diskussioner kvarstår idag rätten för alla att väcka fråga om nytt byggnadsminne. Såväl enskilda personer som olika aktörer inom kulturarvsförvaltningen, inklusive Länsstyrelsen, kan därmed ta initiativ till prövning av olika byggnader och miljöer.

Trots dessa diskussioner kvarstår idag rätten för alla att väcka fråga om nytt byggnadsminne. Såväl enskilda personer som olika aktörer inom kulturarvsförvaltningen, inklusive Länsstyrelsen, kan därmed ta initiativ till prövning av olika byggnader och miljöer.

Vanligen väcks fråga om byggnadsminnesförklaring i en skrivelse, som idag ställs till Länsstyrelsen och tidigare ställdes till Riksantikvarieämbetet. En sådan skrivelse ska enligt kulturmiljölagens tredje kapitel ”uppgifter om vilken fastighet byggnaden är belägen på och om fastighetens ägare samt beskrivning av byggnaden. I ansökningsbör även anges vilka omständigheter som åberopas för att byggnaden bör förklaras för byggnadsminne.”¹¹³ Man brukar dock anse att frågan ska hanteras, även om några av dessa uppgifter saknas i den inkommande handlingen. I Riksantikvarieämbetets vägledning till kulturmiljölagen formuleras

detta som att ”Även om dessa uppgifter skulle saknas i ansökan, vilket inte alls är ovanligt, kan länsstyrelsen inte avskryva ärendet, då det oftast är lätt för länsstyrelsen att själv ta fram de uppgifter som behövs.”¹¹⁴ Länsstyrelsen ska också anmäla till Lantmäteriet att fråga om byggnadsminnesförklaring har väckts, så att denna uppgift kan registreras i fastighetsregistret.

Utreda och fatta beslut

Länsstyrelsen kan fatta beslut om att bifalla eller avslå en fråga om byggnadsminnesförklaring, eller att avvisa den om förutsättningarna att pröva sakfrågan saknas. Hur mycket förarbete som krävs innan beslut kan fattas i ett ärende varierar kraftigt från fall till fall. Vissa ärenden kräver större utredningar och en omfattande beslutsprocess, som i sin tur också förutsätter ingående diskussioner med ägare och samråd med andra aktörer. Ibland krävs också ekonomiska förhandlingar. Andra ärenden kan beslutas tämligen omgående, särskilt gäller detta när byggnaden eller miljön tidigt bedöms sakna de höga kulturhistoriska värden som lagskyddet kräver. Vi ska här endast göra en kort sammanfattning av processen; mer detaljerade beskrivningar av hur arbetet bör gå till har publicerats i andra sammanhang, inte minst i den vägledning som Riksantikvarieämbetet har utformat.¹¹⁵

Gällande Länsstyrelsens uppdrag och handlingsutrymme har Thomas Adlercreutz konstaterat följande:

I 3 kap. 1 § anges att byggnader som kulturhistoriskt är ”synnerligen märkliga” får förklaras som byggnadsminne. Man har skäl att fråga sig vilken innebörd som ligger i verbet ”får”. Borde det inte hellre vara ”bör” eller rent av ”skall”? Vid redigeringen av lagtexten har man säkert funnit att t.o.m. ”bör” skulle ha varit alltför bjudande. Ändå ligger innebörden nog närmare

denna uppmaning än vid den rent fakultativa möjligheten att byggnadsminnesförklara endast när detta framstår som möjligt eller enkelt för Länsstyrelsen. KML får anses medföra en viss handlingsplikt för länsstyrelserna, korresponderande med deras uppgifter att [...] främja kulturmiljön.¹¹⁶

Om Länsstyrelsen bedömer att en utredning krävs, för att man ska kunna bedöma de kulturhistoriska värdena, kan en sådan initieras. Utredningen kan antingen genomföras i Länsstyrelsens egen regi eller av extern expertis. Det är dock alltid Länsstyrelsen som slutligen har att bedöma om byggnaden eller miljön ska bli byggnadsminne eller inte. I Riksantikvarieämbetets vägledning beskrivs utredningsarbetet som att "innehållet [...] varierar självfallet beroende på vilket objekt som är aktuellt. Stor vikt bör dock alltid läggas på att beskriva de kulturhistoriska värden anläggningen har. Kärnfrågan som ska besvaras är om byggnaden eller anläggningen har "ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde" [...] Länsstyrelsen bör alltid eftersträva att, först och främst, komma till ett avgörande i denna fråga."¹¹⁷

Länsstyrelsen bör också, menar Riksantikvarieämbetet, i sin handläggning "väga in vilka förutsättningar som finns för att genomföra en byggnadsminnesförklaring. En ägare kan sakna intresse för eller förmåga att förvalta ett byggnadsminne, vilket många gånger får avgörande betydelse."¹¹⁸ Detta resonemang är naturligtvis särskilt intressant med tanke på den debatt om byggnadsminnesförklaring mot ägarens vilja, som föregick 1960 års lag (se sid 29). Riksantikvarieämbetets nuvarande vägledning fortsätter: "Även om länsstyrelsen bedömer att det finns kulturhistoriska värden som motiverar en byggnadsminnesförklaring, kan det ibland saknas förutsättningar för att genomföra en byggnadsminnesförklaring. Länsstyrelsen bör då också fatta ett avslagsbeslut. Några generella exempel på saknade förutsättningar kan inte anges utan ärendena måste avgöras från fall till fall. Den mest förekommande anledningen torde dock vara att ägarna motsätter sig en byggnadsminnesförklaring."¹¹⁹

Vissa länsstyrelser har också formulerat strategier om nya byggnadsminnesförklaringar, där man exempelvis uttalar vilka typer av miljöer man prioriterar att skydda, vanligen kategorier som uppfattas som underrepresenterade i det befintliga urvalet.

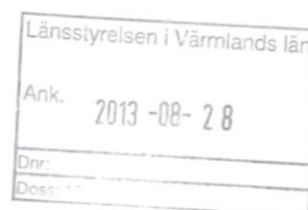
Under tiden frågan utreds har Länsstyrelsen möjlighet att fatta s.k. interimistiskt beslut för att tillfälligt skydda den byggnad eller miljö som kanske ska bli byggnadsminne. I kulturmiljölagen anges att "då fråga väckts eller tagits upp om att en byggnad skall förklaras för byggnadsminne, får länsstyrelsen i avvaktan på ärendets slutliga prövning meddela förbud mot åtgärder som kan minska eller förstöra byggnadens kulturhistoriska värde. Förbudet får gälla för en tid av högst sex månader. Om det finns synnerliga

Ekshärad den 23 augusti 2013.

Ansökan

Ekshärads hembygds förening ägare till Hamra Vadmalstamp, Hamra 1:222 i Hagfors Kommun ansöker härmed att få K-märkning av Vadmalstampen. Enligt uppgifter så är det den enda vadmalstampen på sin ursprungliga plats. Den borde ha högt kultur värde. Skickar med 2 bilagor som du kan ta del av. Tacksam för svar.

Ekshärads hembygdsföreningens styrelse
gm/ Mona Bernertorp Aurén sekreterare i styrelsen.

Inkommen handling från Länsstyrelsens arkiv, där Ekshärads hembygdsförening väcker frågan om byggnadsminnesförklaring av Hamra Vadmalstamp i Hagfors kommun. Notera att föreningen efterfrågar "K-märkning". Ansökan har skickats till Riksantikvarieämbetet som därefter vidarebefordrat den till Länsstyrelsen Värmland för handläggning. I skrivande stund har Länsstyrelsen låtit göra en utredning av anläggningens kulturhistoriska värden, eventuellt kommer beslut i ärendet fattas under 2018.¹²⁰

skäl får det förlängas, dock högst med sex månader för varje gång."¹²¹ Detta verktyg har visserligen inte utnyttjats så ofta - under perioden 2005–2011 fattades exempelvis åtta sådana beslut i hela landet - men det kan naturligtvis vara mycket viktigt i enskilda ärenden, att möjligheten finns.¹²²

Om Länsstyrelsen efter genomförd utredning önskar driva ärendet vidare mot en byggnadsminnesförklaring ska skyddsbestämmelser utformas för det blivande byggnadsminnet. Dessa ska, enligt kulturmiljölagen, "så långt möjligt utformas i samförstånd med byggnadens ägare".¹²³ Lagen anger också att berörd kommun ska ges tillfälle att yttra sig i ärendet "om det inte är uppenbart obehövligt".¹²⁴

Av den färdiga beslutstexten ska framgå vilka kulturhistoriska värden objektet besitter, samt vilka delar som skyddas av beslutet och vilka åtgärder som kräver tillstånd från Länsstyrelsen.¹²⁵ Dagens beslut är, som vi också kommer se längre fram, mycket mer utförliga och detaljerade än de tämligen schablonmässiga beslut som fattades på 1960-

och 70-talen. Besluten innehåller nu vanligen administrativa uppgifter, redogörelse för ärendet, historik om den enskilda miljön, motivering, skyddsbestämmelser samt olika bilagor.¹²⁶ Vikten av att tydligt dokumentera de resonemang som ligger till grund för olika beslut har också betonats i många olika sammanhang, bl.a. i Riksantikvarieämbetets plattform för kulturhistorisk värdering: "För resultatets trovärdighet måste det därför framgå vem eller vilka som gjort en värdering, i vilket sammanhang och varför den gjorts samt vilka värderingskriterierna varit."¹²⁷

I kulturmiljölagens tredje kapitel fastslås också att ägaren i vissa fall har rätt till ersättning i samband med en byggnadsminnesförklaring, bl.a. om pågående markanvändning avsevärt försvåras. Länsstyrelsen måste därför också hantera frågan om ev. anspråk, samt undersöka om medel finns till sådan ersättning i de fall där detta kan bli aktuellt. Dock bör noteras att det endast är i ett begränsat antal fall som ägaren faktiskt har rätt till ersättning.¹²⁸

När Länsstyrelsen väl fattat sitt beslut, kan detta överklagas hos Förvaltningsrätten. Riksantikvarieämbetet har sammanfattat rätten att överklaga som att "i princip är det endast den som berörs av ett beslut och om det har gått honom eller henne emot som kan överklaga"¹²⁹. Om Länsstyrelsen avslår frågan om byggnadsminnesförklaring kan beslutet endast överklagas av Riksantikvarieämbetet.¹³⁰

Avslutningsvis ska också nämnas ett problem som föreligger hos många länsstyrelser: det stora antalet öppna ärenden om eventuella byggnadsminnesförklaringar, som väntar på avgörande. Eftersom "var och en" kan väcka frågan kan länsstyrelserna själva inte reglera hur många, eller vilka typer av förslag som inkommer till myndigheten. Enligt förvaltningslagen kan "uppenbart ogrundade väckta frågor [...] avskrivs utan att länsstyrelsen utreder byggnadens eller anläggningens kulturhistoriska värde."¹³¹ De flesta ärenden bör dock kräva någon form av fördjupad granskning och bedömning innan beslut kan fattas. I kulturarvsutredningens slutbetänkande konstaterades också att "utformningen av de nuvarande reglerna [medför] att en ansökan tvingar länsstyrelsen att inreda handläggningen av ett ärende i förvaltningslagens mening. Visserligen kan enligt förvaltningsrättsliga grundprinciper en ansökan som är uppenbart ogrundad genast avslås. Den nuvarande anhopningen av byggnadsminnesärenden torde dock visa att sådana fall inte är särskilt vanliga."¹³² Som ett exempel hänvisade utredningen till den inspektion av en länsstyrelse som Justitiekanslern genomförde 1993, då man kunde konstatera "ett stort antal oavgjorda ärenden om byggnadsminnesförklaring som i vissa fall var mer än tio år gamla."¹³³ Den stora ansamlingen av ärenden som väntar på avgörande hos många länsstyrelser bör rimligen också påverka myndigheternas möjlighet att arbeta strategiskt och ta egna initiativ till byggnadsminnesförklaringar. I en nyligen publicerad rapport, som kommer diskuteras ytterligare längre fram, konstaterar Riksantikvarieämbetet också att de länsstyrelser som ingått i deras studie inte prioriterar att själva initiera och driva ärenden om nya byggnadsminnen, utan fokuserar på "att minska

mängden redan öppna ärenden och inkomna ansökningar från allmänheten. Konsekvensen av länsstyrelsernas reaktiva förhållningssätt är att urvalet av byggnadsminnen inte görs på basis av strategiska ställningstaganden i enlighet med lagstiftarens intentioner”.¹³⁴

KULTURHISTORISKT VÄRDE ENLIGT LAGTEXTER, UTREDNINGAR OCH INRIKTNINGSDOKUMENT

Som konstaterats är frågan om vad som egentligen är kulturhistoriskt värde, och i förlängningen vad som är ”synnerligen högt” kulturhistoriskt värde, central vid urvalet av nya byggnadsminnen. För att en byggnad eller miljö ska kunna få skydd genom kulturmiljölagens tredje kapitel är det detta kvalitetskrav som ställs. Motsvarande krav fanns som vi också redan har sett även i tidigare lagstiftning.

Det visar sig dock vara oväntat svårt att i efterhand följa resonemangen om dessa värden och hur de har definierats vid olika tidpunkter, trots att sådana resonemang rimligen bör ha legat till grund både för utformningen av lagtexterna och för den praktiska tillämpningen av dem.

I praktiken har naturligtvis synen på vilka byggnader och miljöer som är kulturhistoriskt värdefulla ändrats, breddats och utvecklats genom åren. Samtidigt har behovet av att öppet diskutera hur sådana värden egentligen ska definieras utvecklats ännu mer. Detsamma gäller förväntan på tydligt redovisade ställningstaganden; idag förväntas beslutande myndigheter att dokumentera hur man resonerat i enskilda ärenden, hur det kulturhistoriska värdet har bedömts och varför. I Riksantikvarieämbetets värderingsplattform från 2014 beskrivs detta, som vi nyss har sett, som att ”för resultatets trovärdighet måste det [...] framgå vem eller vilka som gjort en värdering, i vilket sammanhang och varför den gjorts samt vilka värderingskriterierna varit”.¹³⁵

Det visar sig dock vara oväntat svårt att i efterhand följa resonemangen om dessa värden och hur de har definierats vid olika tidpunkter, trots att sådana resonemang rimligen bör ha legat till grund både för utformningen av lagtexterna och för den praktiska tillämpningen av dem.

Här återkommer också frågan om vem som har tolkningsföreträde i urvalsprocessen. Arbetet med att formulera ny lagstiftning är naturligtvis ytterst en statlig fråga och ansvaret för prövningen av väckta frågor har flyttats mellan Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna. Samtidigt hänvisas i flera utredningar, förarbeten och handledningar rörande kulturhistoriskt värdefull bebyggelse till olika former av *etablerad praxis* och *allmänt vedertagna åsikter* hos allmänhet eller aktörer i vissa antikvariska frågor.

Vi ska göra ett försök att genom ett urval av utredningar, lagtexter och inriktningsdokument försöka följa hur kulturhistoriskt värde gällande bebyggelse har diskuterats och formulerats genom åren, för att få en något klarare bild av det politiska syftet med skyddslagstiftningen - även om en tydlig definition av begreppet ofta saknas.

Kulturhistoriskt värde enligt 1942 års lag om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader

I förarbetena till 1942 års lag hänvisades till "en allmän önskan att tillvarataga historiska och kulturella minnesmärken från gången tid." Vidare konstaterades att alla "torde numera vara ense om att den förstörelse som dessvärre skett hotat att medföra beklaglig utarmning". Syftet med att skydda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse beskrivs på följande sätt: "Bevaras ej gamla minnesmärken, försvinner en viktig förutsättning för att hålla vid liv känslan av samhörighet med gågna generationer. Därmed avtrubbas också känslan av ansvar för andra oförytterliga värden som lämnats i arv av förfädren".¹³⁶

Hur urvalet var tänkt att göras i praktiken är dock svårt att utläsa. I citatet ovan framhölls visserligen vikten av gamla minnesmärken som vidmakthåller "känslan av samhörighet med gågna generationer", vilket i förlängningen också kopplades samman med känsla för ansvar för andra "oförytterliga" d.v.s. orubbliga värden som lämnats i arv av tidigare generationer. Kanske motsvarar detta med dagens antikvariska språkbruk miljöer med "symbolvärde" och "upplevelsevärde", men ett mer ingående resonemang om kulturhistoriskt värde, vilka olika typer av värden som finns, hur olika byggnader och miljöer skulle viktas mot varandra och om man skulle ha någon uttalad målsättning med arbetet vad gäller urval, representativitet, geografisk spridning o.s.v. framgick inte.

Kulturhistoriskt värde enligt byggnadsminnesutredningen och 1960 års byggnadsminneslag

Även i förarbetena till 1960 års lagstiftning och i de faktiska lagtexterna saknades ett mer utförligt resonemang om hur kulturhistoriskt värde definierades. I byggnadsminneslagens 1 § angavs enbart att det var byggnad "som bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick eller minnet av historiskt betydelsefull händelse och som med hänsyn därtill är att anse som synnerligen märklig" som skulle kunna förklaras som byggnadsminne¹³⁷. Det är därför svårt att idag följa byggnadsminnesutredningens, utbildningsdepartementets eller riksdagens syn på frågan när lagen utformades, eller exakt hur man avsåg att den nya lagen skulle tillämpas.

Vid uppstarten av utredningens arbete angav chefen för justitiedepartementet, statsrådet Zetterberg, följande grundläggande synpunkter:

De kulturvärden som finns nedlagda i märkliga och kulturhistoriskt värdefulla byggnader måste, likaväl som vårt lands naturskönhet, betraktas som en tillgång för hela vårt folk. Det är icke rimligt att den som äger en sådan byggnad skulle ha rätt att, till obotlig skada för sina efterkommande och för allmänheten, nedriva eller förvanska byggnaden. Liksom han i många andra hänseenden såsom ägare till en fastighet eller byggnad måste

underordna sig allmännyttiga inskränkningar i den fria förfoganderätten, bör det vara en självklar begränsning i hans rätt att stora kulturvärden icke får förstöras. Men problemet om skydd för dessa kulturvärden är icke löst enbart genom förbud om rivning eller ändring av byggnaden. Kulturvärden har, förutom denna negativa sida också en positiv. En byggnad kräver underhåll, om den icke ska förfalla. Möjligheten att bevara den i värdigt skick står också i nära samband med att den får lämplig användning. Även ansvaret för positiva åtgärder till skydd för kulturvärdena måste i ett demokratiskt samhälle anses som en betydelsefull förpliktelse för det allmänna.¹³⁸

En utgångspunkt för utredningens arbete var alltså att kulturvärden skulle betraktas som en tillgång för samhället som delas av alla, och att ägare av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse därför kunde behöva underordna sig "allmännyttiga inskränkningar i den fria förfoganderätten".

I 1956 års utredning konstaterades att det "erbjuder stora svårigheter" att redan i rapporten ange generella riktlinjer för urvalet av de kulturhistoriskt värdefulla byggnader som skulle förklaras som byggnadsminne.¹³⁹ Dock behövde man förtydliga hur det nya verktyget var tänkt att användas. Utredningen valde därför att illustrera sitt förslag genom att göra en enklare förteckning över olika byggnader i ett exempellän som ägde ett "sådant kulturhistoriskt värde" att de skulle kunna vara tänkbara för den nya skyddsformen byggnadsminne.¹⁴⁰ Man betonade dock noga att sammanställningen endast var preliminär och "icke gör anspråk på att vara annat än en exemplifiering av de här ovan meddelade riktlinjerna", men det är ändå ett intressant material som antyder vilken målbild utredningen hade, när man utformade sitt förslag.¹⁴¹ För denna studie är det naturligtvis mycket lyckligt, att det var just Värmlands län som fick tjänstgöra som exempel i utredningen. Vi har därför en tidig, om än preliminär, sammanställning av potentiella byggnadsminnen som kan ligga till grund för en diskussion om hur man tänkte sig att den nya lagen skulle användas.

I byggnadsminnesutredningens förslag återfinns också en del resonemang om det praktiska arbetet med att välja ut byggnadsminnen, som indirekt kan ge en del fingervisningar om hur man avsåg att lagen skulle tillämpas: i utredningens förslag konstaterades att det skulle vara byggnadens eller anläggningens "egen betydelse" som var avgörande vid urvalet av byggnadsminnen, inte enbart ålder eller storlek. Vidare angavs att historisk och personhistorisk betydelse också borde beaktas vid prövningen, liksom arkitekturhistoriska aspekter.¹⁴² Resonemanget antyder att det vid tiden fanns en breddad syn på bevarandevärda miljöer, där inte längre enbart de mest monumentala, påkostade eller mycket ålderdomliga byggnaderna och anläggningarna ansågs vara värda att bevara. Här bör också noteras att redan när utredarna gavs uppdraget hade nämnde statsråd Zetterberg konstaterat att "En grundförutsättning för att ett verksamt skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader skall kunna upprättas är att man har kännedom om

vilka byggnader, som är värda att skyddas, och deras närmare beskaffenhet. Det gäller byggnader från vitt skilda tidsepoker och av mycket varierande slag, såsom slott och bondgårdar, boställen och torpstugor, köpmanshus och förrådsbyggnader.”¹⁴³ Byggnadsminnesutredningen angav också att uppfattningen om de kulturhistoriska värdena hos den äldre bebyggelsen vid tiden hade ”undergått genomgripande förändringar. Tidigare intresserade man sig – både vetenskapligt och ur populära synpunkter – huvudsakligen för de största och mest framträdande monumenten av hög ålder, såsom borgar, slott, domkyrkor [...] och vissa mer uppmärksammade ruiner av skilda slag. [...] De kulturminnesvårdande myndigheterna och institutionerna har under de senaste decennierna alltmer inriktat sitt arbete på skydd och vård av de tidigare förbisedda men för kända nedomen om vårt lands kulturformer viktiga byggnadskategorierna, innefattande bl.a. herrgårdar, prästgårdar, borgarhus, bondgårdar, samlade byanläggningar, kyrkstäder etc”.¹⁴⁴

Vårt att notera i sammanhanget är att för en nutida läsare förefaller det urval som listas i utredningen ändå vara ganska snävt, även om det beskrivs som att byggnaderna representerar skilda kategorier och åldersgrupper. De typer av bebyggelse som räknas upp

Vårt att notera i sammanhanget är att för en nutida läsare förefaller det urval som listas i utredningen ändå vara ganska snävt, även om det beskrivs som att byggnaderna representerar skilda kategorier och åldersgrupper. De typer av bebyggelse som räknas upp som exempel på tidens breddade syn på kulturhistoriskt värdefulla byggnader är fortfarande till stor del miljöer som representerar samhällets övre skikt eller samhällsbygge och samhällsstyrning.

som exempel på tidens breddade syn på kulturhistoriskt värdefulla byggnader är fortfarande till stor del miljöer som representerar samhällets övre skikt eller samhällsbygge och samhällsstyrning. Av de 44 byggnader som listas är hela 13 stycken herrgårdar, 8 stycken prästgårdar och 9 stadsbyggnader. Till detta kommer några bondgårdar (varav en ftingård), några byggnader kategoriserade som hembygdsgårdar (varav två tingshus och ett soldattorp), två hyttor, en kvarn, ett magasin och en stenvalvbros. Utredningen ansåg vidare att man inte borde göra skillnad på byggnader som står på ursprunglig plats och sådana som flyttats till museer och hembygdsgårdar - en syn som skiljer sig markant från dagens praxis! Man konstaterade också att urvalet givetvis måste ske ”efter så en-

hetliga linjer som möjligt för hela landet” men nyanserade resonemanget med att lyfta fram vikten av att göra en avvägning ”med hänsyn till de olika länens karaktär”.¹⁴⁵

Det är dock slående att även om rapportförfattarna ger dessa exempel på byggnader som bedömts ha ett högt kulturhistoriskt värde och i texten hänvisar till egna riktlinjer saknas även här ett resonemang om vad man ansåg att kulturhistoriskt värde faktiskt

var. Troligen kan detta till viss del förklaras av det arbetssätt som föreslogs: man överlämnade som redan konstaterats ansvaret för urvalet till dåtidens auktoriteter på området. De olika miljöernas kulturhistoriska värde skulle komma att avgöras när Nordiska Museet, i samråd med landsantikvarien, yttrade sig i ärendena. Utredningens tanke var också att med lagen skulle följa ett fortsatt inventeringsarbete, varigenom den kulturhistoriskt mest värdefulla bebyggelsen skulle identifieras. Utredningen tycks därför inte ha sett något behov av att ytterligare diskutera tillämpningen. Hur kulturhistoriskt värde skulle definieras, vilka olika typer av värden som finns, hur olika byggnader och miljöer skulle viktas mot varandra och om det skulle finnas någon uttalad målsättning med arbetet vad gäller urval, representativitet, geografisk spridning o.s.v. angavs därför aldrig.

Kulturhistoriskt värde enligt Sanering III

År 1973 publicerades saneringsutredningens rapport Sanering III, där man framlade "förslag av generell giltighet om stöd från statens sida för upprustning av kulturhistoriska byggnader och miljöer".¹⁴⁶ Under rubriken "värderingsproblemet" skrev rapportförfattarna att den "fråga, som skall besvaras, bör således inte formuleras: Vilka former av bebyggelse skall tillmätas kulturhistoriskt värde och hur skall de valda exemplen graderas i förhållande till varandra? Den bör hellre lyda på följande sätt: Hur skall begreppet kulturhistoriskt värde definieras så att ingen rimlig variant utesluts? En möjlig formulering är denna: Med kulturhistoriskt värde menas de värden, uppfattbara för ett samhälles medborgare, som kan tillmätas en byggnad utöver dess nyttovärde. Det är en mycket vid definition."¹⁴⁷ Just det faktum att definitionen av kulturhistoriskt värde med denna formulering blev så omfattande kom också att bli en av de delar i rapporten som kritiserades när den publicerats (se nedan). Rapportförfattarna konstaterade dock själva behovet av ett tydligare urval i vissa situationer men menade att detta urval i första hand borde göras kommunal nivå: "Det kan givetvis vara nödvändigt att till sist nå fram till ett mer restriktivt urval. I så fall finns en rad medel att tillgripa, som antingen är av praktiskt-administrativt slag eller som innebär att något generellt urvalskriterium introduceras om vilket enighet kunnat nås. Den här förda diskussionen om urvalsproblemet leder till följande slutsatser: Vid urvalet av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse spelar den subjektiva värderingen en avgörande roll. Det är därför rimligare att låta valet framgå ur lokal diskussion än att styra det centralt. Urvalet bör träffas av kommunerna och ingå som ett led i bostadssaneringsprogrammen."¹⁴⁸

Samtidigt betonades i rapporten de många skiftande bedömningar av kulturhistoriskt värde som kan göras: "Värderingen av det kulturhistoriska objektet influeras av kunskapen om det men är ändå till sin art av subjektivt slag. För *en* bedömare framstår det som väsentligast att uppmärksamma estetiskt eller arkitektoniskt betydelsefulla objekt, för en annan att stanna vid socialhistoriskt representativa miljöer. Person- och lokalhistoria har också sina förespråkare o.s.v. Valet beror på en rad personliga faktorer, kun-

skapsmängd, intresseinriktning, egna erfarenheter. Naturligtvis går det att uppnå enighet om vissa objekt, ett slags kärntrupp av byggnader eller hela miljöer, som alla som överhuvud har något intresse för saken är beredda att tillmäta ett högt kulturhistoriskt värde. I allmänhet rör det sig då om mer sällsynta företeelser — i sådana fall kan det sägas att unikt värdet — objektivt fastställbart — fått fälla avgörandet. Utanför denna grupp förblir ändå spridningen stor.”¹⁴⁹

Saneringsutredningen publicerade sin rapport vid en tidpunkt då de mycket omfattande s.k. centrumsaneringarna hade efterlämnat sig en mängd skövlade stadscentra i olika kommuner. Visst lagskydd fanns visserligen även för de mer allmänna kulturmiljövärdena i bebyggelsen; i 1960 års byggnadsstadga anges t.ex. att byggnadsnämnderna ska bedriva sitt planarbete så att ”bebyggelse med särskilt värde ur historisk eller kulturhistorisk synpunkt eller ur skönhetsynpunkt [...] såvitt möjligt bevaras.”¹⁵⁰ I praktiken hade dock många byggnader med kulturhistoriskt värde fått stryka på foten när städerna skulle utvecklas. Troligen är det med denna erfarenhet i färskt minne som saneringsutredningens vida definition av kulturhistoriskt värde ska ses; det är inte bara enstaka toppobjekt som är värda att bevara, utan även miljöer och mer övergripande strukturer och företeelser.

Kulturhistoriskt värde enligt Kulturhistorisk bebyggelse – värd att vårda

I 1979 års rapport ”Kulturhistorisk bebyggelse – värd att vårda”, framtagen av byggnadsvårdsutredningen, kommenterades saneringsutredningens synpunkter på följande sätt: ”Saneringsutredningens definition innebär att nästan varje byggnad och bebyggelsemiljö, oberoende av ålder och funktion, har kulturhistoriskt värde. Mot denna definition svarar byggnadslagets allmänna bestämmelser om generellt hänsynstagande till den befintliga miljön. Definitionen är emellertid allt för vag för att kunna ligga till grund för en avgränsning av det byggnadsbestånd som vi menar bör bli föremål för särskild behandling såsom liggande inom statens ansvarsområde.”¹⁵¹

När byggnadsvårdsutredningen publicerade sin rapport hade den nyinrättade länsantikvariefunktionen funnits på landets länsstyrelser i 3 år. Kulturminnesvården hade nu fått den plats ”vid samma bord som länsarkitekten, naturvårdens företrädare, de som sysslade med de regionalekonomiska frågorna etc.” som man eftersträvat.¹⁵² I detta sammanhang bör många frågor ha ställts på sin spets och vikten av prioritering mellan olika objekt och miljöer blivit ännu tydligare än förut. I enskilda ärenden krävdes klara besked gällande kulturhistoriskt värde (eller inte) och rapporten konstaterade vidare att ”för att i praktiken kunna göra avgränsningen av ett sådant [statligt] ansvarsområde är det nödvändigt att klargöra vilka egenskaper som bör uppmärksammas.”¹⁵³

Som en grundläggande princip vid urvalet av bevarandevärda byggnader föreslogs i rapporten att byggnaden (eller miljön, får man förmoda) skulle ha ”*något att berätta om sin tid*, dvs. förmedlar kunskaper om äldre tiders näringsliv, samhällsmiljö, byggnads och

bostadsskick, arbetsförhållanden, sociala villkor och estetiska ideal. Byggnaden ska med andra ord ha ett dokumentvärde.”¹⁵⁴ Mer konkret nämndes bedömningskriterier som sällsynthet respektive representativitet, ursprunglighet respektive förändring samt objekt respektive miljö; resonemang som återkommer även i senare utredningar och dokument.

Kulturhistoriskt värde enligt propositionen till 1988 års kulturminneslag/kulturmiljölag

I propositionen om ny lagstiftning som kom 1987/88 fanns en mer direkt diskussion gällande frågan om kulturhistoriskt värde, samt vilka krav som ska ställas på en byggnad för att komma i fråga för en byggnadsminnesförklaring. Bland annat konstaterades att ”Kulturarvet utgörs av vad tidigare generationer skapat. Varje tid bildar sin egen uppfattning om det kulturella arvets betydelse och om vilka delar av kulturarvet som är särskilt värdefulla”.¹⁵⁵ Vidare diskuterades ”den nivå i fråga om kulturhistoriskt värde som bör krävas för att byggnadsminnesförklaring skall komma i fråga. Enligt 1 § BML kan en ”byggnad som bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick eller minnet av historiskt betydelsefull händelse och som med hänsyn därtill är att anse som synnerligen märklig” förklaras som byggnadsminne. Kravet på märklighet bör behållas eftersom detta på ett lämpligt sätt markerar att lagens långtgående skydd skall förbehållas byggnader som har ett betydande kulturhistoriskt värde”.¹⁵⁶

Gällande urval och representativitet ville utredaren också, i likhet med många remissinstanser, betona ”vikten av att byggnadsminnesskyddet utnyttjas för att bevara ett ur riksperspektivet representativt bestånd av byggnader som på ett allsidigt sätt speglar vår historia och samhällsutveckling”.¹⁵⁷

Kulturhistoriskt värde enligt ”Kulturhistorisk värdering av bebyggelse” och ”Fem pelare”

År 1999 fick Riksantikvarieämbetet i uppdrag av regeringen att formulera förslag till byggnadsvårdsprinciper med syfte att ”höja kvaliteten inom byggnadsvården”.¹⁵⁸ Som ett svar på uppdraget publicerades 2002 två skrifter av betydelse för frågan om hur kulturhistoriskt värde skulle bedömas, dels Axel Unnerbäcks ”Kulturhistorisk värdering av bebyggelse”, dels Stig Robertssons ”Fem pelare – en vägledning för god byggnadsvård”.¹⁵⁹ Den förstnämnda skriften baserades dock på ett arbete som pågått på Riksantikvarieämbetet redan på 1980-talet, då en särskild arbetsgrupp arbetat fram en tidig version av det som senare kom att bli den publicerade boken. I förordet, av dåvarande riksantikvarie Erik Wegraeus, angavs också att denna tidiga version under en period redan hade fungerat som en ”arbetshandling inom kulturmiljövården”.¹⁶⁰

Glasspaus vid en av de värmländska byggnader som bedömts ha synnerligen högt kulturhistoriskt värde och som därför förklarats som byggnadsminne: Värmlands Museum i Karlstad.

I inledningen till "Fem pelare" beskrevs den föreliggande texten som "en sammanställning och presentation av principer, arbetssätt och erfarenheter som i vissa fall diskuterats ända sedan 1800-talet".¹⁶¹ Författaren presenterade en sammanställning av tidens aktuella ståndpunkter och värderingsgrunder men påminde samtidigt om att skriften är "ett tidsbundet dokument som speglar ett genomsnitt av byggnadsvårdens ståndpunkter kring millennieskiftet 2000".¹⁶² Gällande frågan om kulturhistorisk värdering noterade dock Robertsson att det egentligen aldrig funnits något "allmänt etablerat och enhetligt system för kulturhistorisk värdering", men väl en praxis, vilken grundar sig på erfarenheter och kunskap hos enskilda institutioner och experter.¹⁶³ Unnerbäck konstaterade också att "samhället förutsätter genom lagar och förordningar att den professionella byggnadsvården följer vissa allmänt accepterade principer för bedömning av kulturhistoriskt värde".¹⁶⁴

I "kulturhistorisk värdering av bebyggelse" presenterades ett förslag till konkret metod för värderingsprocessen, uppdelad i tydligt definierade steg, som skulle kunna svara upp till dessa förväntningar. Metoden baserades alltså på en praxis som vid tiden uppfattades som (mer eller mindre) allmän och kan i korthet beskrivas på följande sätt: De kulturhistoriska motiven måste definieras tydligt för att det skall vara möjligt att bevara, skydda, dokumentera och vårda en byggnad eller bebyggelsemiljö på ett ändamålsenligt

sätt. När dessa motiv har definierats och beskrivits kan man göra en sammanvägd bedömning. Först därefter väljs ambitionsnivå för bevarande och uppföljningsåtgärder som skydd, dokumentation och vård.¹⁶⁵

Som ett första steg i själva värderingsprocessen föreslog Unnerbäck att de s.k. grundmotiven (som kan vara av typen dokumentvärde eller upplevelsevärde) identifieras. Några exempel på sådana grundmotiv är byggnadsteknikhistoriskt värde, arkitekturhistoriskt värde, samhällshistoriskt värde, personhistoriskt värde, patina, miljöskapande värde, kontinuitetsvärde och symbolvärde. Steg två bör enligt samma modell vara att hitta eventuella förstärkande motiv, som kvalitet, autenticitet, pedagogiskt värde samt sällsynthet eller representativitet. Därefter sammanställs de olika motiven till en sammanvägd motivskrivning. Det här värderingssystemet utgår från att ett kulturhistoriskt värde ”nästan alltid är uppbyggt av flera olika egenskaper eller typer av grundvärden, som kan innefatta både fakta och rena upplevelser” enligt Robertsson.¹⁶⁶

De kulturhistoriska motiven måste definieras tydligt för att det skall vara möjligt att bevara, skydda, dokumentera och vårda en byggnad eller bebyggelsemiljö på ett ändamålsenligt sätt. När dessa motiv har definierats och beskrivits kan man göra en sammanvägd bedömning. Först därefter väljs ambitionsnivå för bevarande och uppföljningsåtgärder som skydd, dokumentation och vård.

Kulturhistoriskt värde enligt Riksantikvarieämbetets inriktningsarbete Berätta bredare

År 2011 gav Riksantikvarieämbetet ut skriften ”Berätta bredare”, vilken man presenterade som ett inriktningsdokument för myndighetens arbete med att göra byggnadsminnena ”mer angelägna, tillgängliga och användbara”.¹⁶⁷ I skriften syns en tydlig ambition att få ett bredare urval och ett byggnadsminnesbestånd som speglar fler personer och grupperns olika historier.

Genom byggnadsminnena ska det vara möjligt att berätta något angeläget om länet och dess historia, konstaterade man. ”Byggnadsminnena bör därför framför allt spegla viktiga skeden och brytpunkter i historien – de positiva såväl som de negativa. Att urvalet görs utifrån ett länsperspektiv behöver inte betyda att det enbart är det regionalt särpräglade som ska lyftas fram, utan händelser och företeelser i länet som haft stor betydelse för människor. Tillsammans utgör länens byggnadsminnen en del av det nationella kulturarvet – det kulturarv som finns inom det geografiska området Sverige. Det historiska pusslet om Sverige blir dock aldrig färdigt, eftersom det inte finns en historia i bestämmd form. Det är alltid möjligt att fylla på med nya perspektiv och berättelser”.¹⁶⁸

Kulturhistoriskt värde enligt Riksantikvarieämbetets plattform för Kulturhistorisk värdering och urval

År 2014 publicerade Riksantikvarieämbetet rapporten "Plattform Kulturhistorisk värdering och urval". Denna var resultatet av ett projekt som drivits av myndigheten med syfte att "se över, tydliggöra och nyansera arbetsprocessen kring kulturhistorisk värdering och urval".¹⁶⁹ Rapporten togs fram av en intern arbetsgrupp på Riksantikvarieämbetet i samarbete med en extern arbetsgrupp med representanter från länsstyrelser och andra myndigheter, kommun, universitet, svenska kyrkan m.fl. I rapporten diskuterades erfarenheter av både arbetsprocesser och begrepp, hur kulturarv och kulturmiljöer bör värderas samt hur lagar och förordningar på kulturarvsområdet tillämpas. Gällande kulturhistorisk värdering och urval förordades följande arbetsätt:¹⁷⁰ I första steget inventeras och beskrivs byggnadens/miljöns/företeelsens egenskaper och sammanhang, vad gäller såväl fysiska som immateriella egenskaper. Vad har hänt? Vad finns? Vad återspeglas? I ett andra steg analyseras det kulturhistoriska värdet; "När en företeelses kulturhistoriska sammanhang har definierats kan dess olika beståndsdelar och egenskaper bedömas med avseende på kulturhistoriskt värde. Det är angeläget att bedömningarna förklaras och motiveras skriftligt. En förutsättning för detta är att det tydligt preciseras vad som avses med *kulturhistoriskt värde*."¹⁷¹ Som ett tredje och fjärde steg kan man enligt denna modell sedan gå vidare med ställningstaganden kring vård, skydd, förvaltning och styrmedel.

Gällande kulturhistorisk värdering diskuterades också den tendens som fortfarande ofta kan ses i kulturhistoriska utredningar och liknande arbeten, nämligen att mycket kraft läggs på att beskriva objektets historia och objektets egenskaper, men inte på att tydligt diskutera dess faktiska kulturhistoriska värde. "Att bedöma en företeelses kulturhistoriska värde är inte synonymt med att redogöra för dess historia", konstaterade man, "oavsett hur detaljerad och insiktsfull redogörelsen är. Det är inte heller en tillfredsställande analys att exempelvis en byggnad som fungerat som vårdinrättning uppges ha ett socialhistoriskt värde utan närmare precisering av vad som avses, eller att stanna vid att ett föremål har ett personhistoriskt värde för att det ägts av en känd person. Kulturhistorisk värdering handlar inte om att räkna upp ett antal värdekategorier som grovt beskriver en företeelses historiska hemvist eller användning." Istället, konstaterade man, måste man "bedöma och förklara *varför, på vilket sätt och i vilken grad* en miljö, en byggnad, ett föremål eller en

"Kulturhistorisk värdering handlar inte om att räkna upp ett antal värdekategorier som grovt beskriver en företeelses historiska hemvist eller användning." Istället, konstaterade man, måste man "bedöma och förklara varför, på vilket sätt och i vilken grad en miljö, en byggnad, ett föremål eller en aktivitet kan ge möjlighet att utvinna och kommunicera kunskaper om dess kulturhistoriska sammanhang."

aktivitet kan ge möjlighet att utvinna och kommunicera kunskaper om dess kulturhistoriska sammanhang.” En fungerande definition av kulturhistoriskt värde ansåg man vara ”de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag. Enkelt uttryckt kan sägas att ju bättre en företeelse bidrar till möjligheterna att utvinna och kommunicera en bredd av kulturhistorisk kunskap – desto högre är dess kulturhistoriska värde.”¹⁷²

I plattformen diskuteras också - ovanligt tydligt - frågan om värde kontra urval. Man konstaterar att efter den kulturhistoriska värderingen av ett objekt eller en företeelse kan man också behöva väga in sådana frågor:

Även om de kulturhistoriska värdena inte bedöms som höga, kan de exempelvis bestå i sådana kulturhistoriska perspektiv som tidigare förbisetts och därför försummats. Om denna form av värden därför blivit ovanliga och riskerar att förloras ges god anledning att ge dem en hög prioritet. Här kan jämföras med naturvårdens ”rödlistning” av arter och biotoper. På så sätt kan företeelser med ett lägre kulturhistoriskt värde komma att prioriteras i paritet med eller till och med framför sådana som har ett högre värde. Inte för att dessa perspektiv utgör viktigare delar av kulturhistorien, utan för att de i mindre omfattning eller inte alls finns företrädade bland tidigare urval.¹⁷³

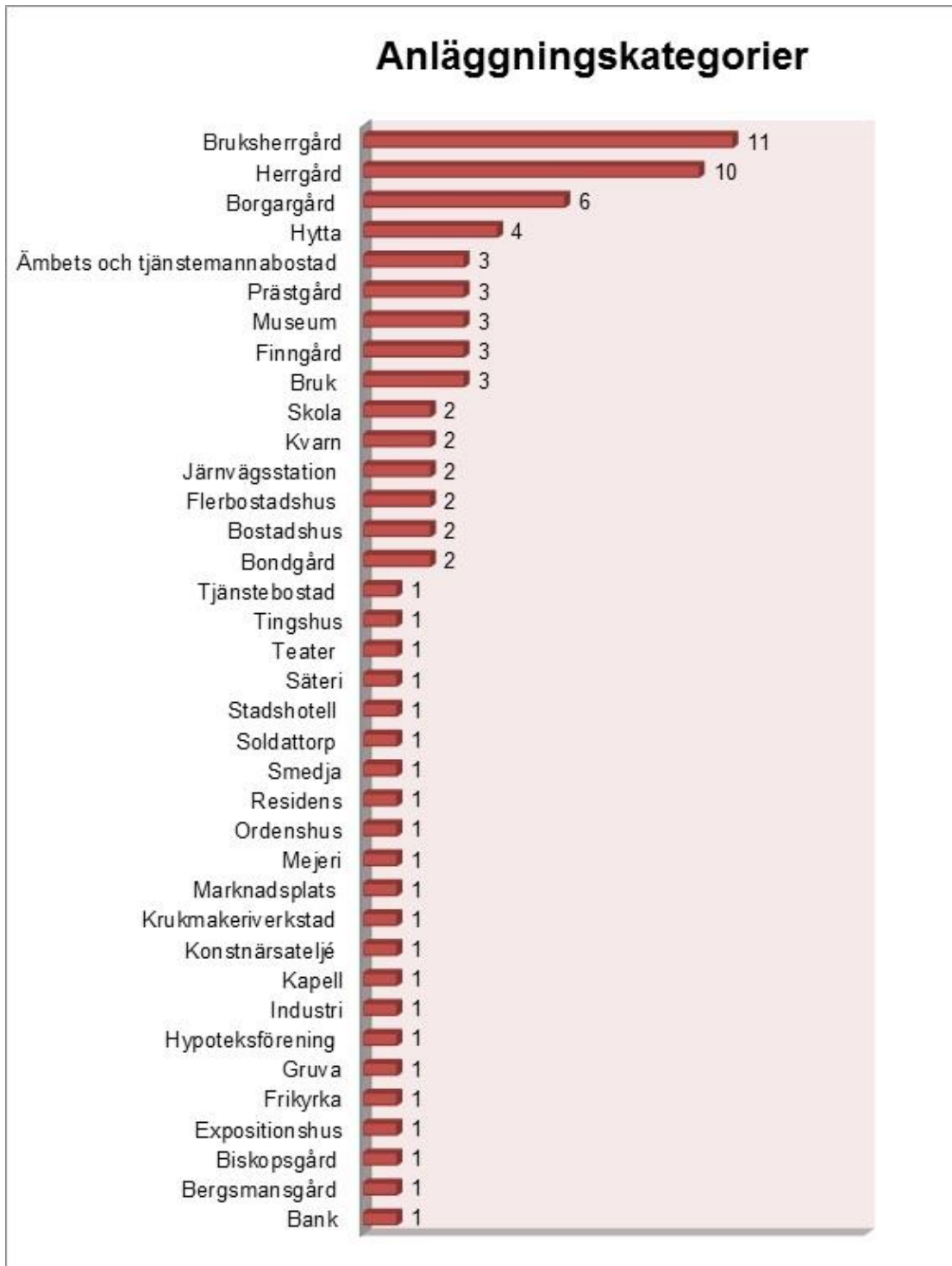
DET VÄRMLÄNSKA URVALET

Byggnadsminneslagen och dess efterträdare har gjort det möjligt att bygga upp det lag-skyddade värmländska byggnadsminnesbestånd, som vi idag har att förvalta. Arbetet med att välja ut dessa byggnader och miljöer, och att förse dem med lagskydd, har skett succesivt under varierande förhållanden, av olika generationers kulturarvsförvaltare, kulturmiljövårdande myndigheter och institutioner. I skrivande stund har 67 objekt i länet fått skydd som enskilt byggnadsminne sedan det första beslutet fattades av Riksantikvarieämbetet 1964.¹⁷⁴ Ytterligare två objekt är i skrivande stund under utredning och kan eventuellt komma att bli byggnadsminnen under 2018 (se sid 69).

Som konstaterades i början av denna uppsats finns naturligtvis i praktiken en långtgående konsensus bland kulturmiljövårdens aktörer, både de dåvarande och de nuvarande, gällande de flesta av dessa. Skulle arbetet med att välja ut objekt börja om från noll, skulle många av de byggnader och miljöer som är utpekade som byggnadsminnen idag utan tvekan bli det igen. Samtidigt krävs ingen djupare analys av urvalet för att notera att vissa typer av byggnader och miljöer är mycket väl representerade och att andra lyser med sin frånvaro.

Under 2012 påbörjades arbetet med att ta fram en handlingsplan för länets byggnadsminnen. Redan syftet med denna plan antyder att byggnadsminnesbeståndet uppfattades som något skevt, eftersom en av ambitionerna med arbetet var att kunna ge "en mer rättvisande bild av länets och medborgarnas historia genom att lyfta fram bebyggelsekategorier som är underrepresenterade i det nuvarande byggnadsminnesurvalet samt ta fram urvalsprinciper för nya byggnadsminnen."¹⁷⁵

Som en del i arbetet gjordes analyser och sammanställningar av det befintliga värmländska byggnadsminnesbeståndet, bl.a. av hur byggnadsminnena fördelar sig mellan olika anläggningskategorier. I jämförelsen användes samma kategoriindelning som i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister. I planen konstateras bl.a. att byggnadsminnena i länet är uppdelade på relativt få anläggningskategorier och att beståndet är ojämnt: "Det finns inga byggnadsminnen från tiden efter 1920-talet och representanter saknas bl.a. från modernismen, kvinnodominerade miljöer och minoritetsgrupper".¹⁷⁶ Här kan möjligen inflikas att finngårdarna kan anses representera en specifik minoritetsgrupp, men urvalet har oavsett detta en tydlig slagsida. Därför, konstaterar man, är det "angeläget att bebyggelsen inom flera kategorier och områden inventeras och att särskilt värdefulla anläggningar byggnadsminnesförklaras. Exempel på områden som kan vara intressanta att titta närmare på är exempelvis modernismen/efterkrigstidens bebyggelse, Vänerskärgården, gränstrakterna, sjö- och älvsystemens och skogens kulturmiljöer."¹⁷⁷

Byggnadsminnen i Värmlands län, indelning enligt bebyggelseregistrets anläggningskategorier. En och samma miljö kan vara listad under flera kategorier. Ur Länsstyrelsens handlingsplan för länets byggnadsminnen, Länsstyrelsen Värmland 2016.

Ansvar och roller, aktörer och initiativ

Eftersom arbetet med att initiera och handlägga byggnadsminnesärenden har utförts av olika aktörer genom åren, och eftersom roller och ansvarsfördelning har varierat, kan det vara på sin plats att först av allt identifiera dessa. I arkivmaterialet om länets byggnadsminnesförklaringar syns fyra huvudaktörer eller grupper av aktörer som tagit initiativ till byggnadsminnesförklaringar eller beslutat om desamma:

1. Riksantikvarieämbetet, som fram till halvårsskiftet 1976 var den myndighet som fattade beslut om byggnadsminnesförklaring. Därefter har Riksantikvarieämbetet haft andra roller i processen; som central förvaltningsmyndighet och remissinstans, med särskilda översynsuppdrag och med möjlighet att överklaga länsstyrelsens beslut,
2. Landsantikvarien och Värmlands Museum, som under 1960- och 1970-talet var mycket drivande i många - kanske rent av de flesta - ärenden om byggnadsminnesförklaring. Därefter har museet framför allt fungerat som remissinstans och genomfört kulturmiljöutredningar, men även fortsatt väckt enstaka frågor om byggnadsminnesförklaring,
3. Länsstyrelsen, som från 1976 är den myndighet som fattar beslut om byggnadsminnesförklaring, samt
4. Andra aktörer som har väckt fråga om byggnadsminnesförklaring: fastighetsägare, förvaltare, intresseföreningar, kommuner och privatpersoner.

Jag har försökt granska vilka typer av objekt som de olika aktörerna har väckt fråga om - oavsett om resultatet blev en byggnadsminnesförklaring eller ett avslag - för att på så sätt kartlägga eventuella skillnader i synen på vilka byggnader och miljöer som borde skyddas. Jag ville även se om utfallet i ärendena varierat, beroende på vem som från början väckt frågan.

Tyvärr har det visat sig vara närmast omöjligt att fullt ut göra en sådan jämförelse. Mest problematiska är de ärenden som aldrig kom att leda fram till en byggnadsminnesförklaring, och som avgjordes innan halvårsskiftet 1976 då ansvaret flyttades till länsstyrelserna. I dagsläget är det nämligen inte möjligt att via Antikvarisk-Topografiska arkivet söka fram ärenden om väckta frågor som avslagits och vi kan därför inte heller se vem som väckte frågan eller varför den avslogs¹⁷⁸. Ärenden som avgjorts av Länsstyrelsen är enklare att söka fram (se bilaga 4) men vi får alltså ingen fullständig bild av vilka värmländska objekt som genom åren förslagits bli byggnadsminne, men som aldrig blivit det.

Gällande de byggnader som faktiskt kom att byggnadsminnesförklaras finns alltid en viss dokumentation, om än av varierande kvalitet. I några ärenden, särskilt de mer sentida, kan underlagsmaterialet vara rikligt. I andra ärenden är det mer sparsamt. Ibland finns inte mycket mer än det kortfattade beslutet arkiverat, ibland finns även viss korrespondens eller protokoll och minnesanteckningar sparade. Det är dock inte alltid möjligt

att utläsa vem som från början tagit initiativ till att väcka frågan i det enskilda ärendet, ens när dokumentation finns. Vid en närmare granskning hittar man istället många exempel där olika aktörer i brev och anteckningar hänvisar till tidigare ”gemensamma diskussioner”, frågor som väcks av en person på begäran av någon annan och brev där en aktör uppmanar en annan aktör att väcka frågan. I några ärenden kan man också ana att det funnits personer i bakgrunden, som kan ha tagit initiativet från början, men där den formella skrivelsen om väckt fråga undertecknats av någon annan.

Min tolkning av materialet från 1960- och 70-talet är att det, åtminstone i de ärenden som senare gick vidare till byggnadsminnesförklaring, ofta hade förts långgående diskussioner mellan kulturmiljövårdens aktörer (och ibland även med fastighetsägarna) redan innan några formella papper skrevs. När frågan väl väcktes tycks aktörerna redan ha varit tämligen överens om att objektet borde bli byggnadsminne. Det är därför inte möjligt att följa diskussionerna som bör ha föregått prövningen. Jag har heller inte hittat något arkivmaterial där Riksantikvarieämbetets antikvarier och landsantikvarien, eller annan expertis, har olika ståndpunkter i sakfrågan eller gör skilda bedömningar under denna period. Det tycks därför inte vara särskilt meningsfullt att vidare analysera vilka aktörer som väckt vilka frågor, åtminstone inte vad gäller ärendena från 1960- och 70-talet, vilket är majoriteten av länets byggnadsminnesförklaringar.

Arbetet under sju årtionden

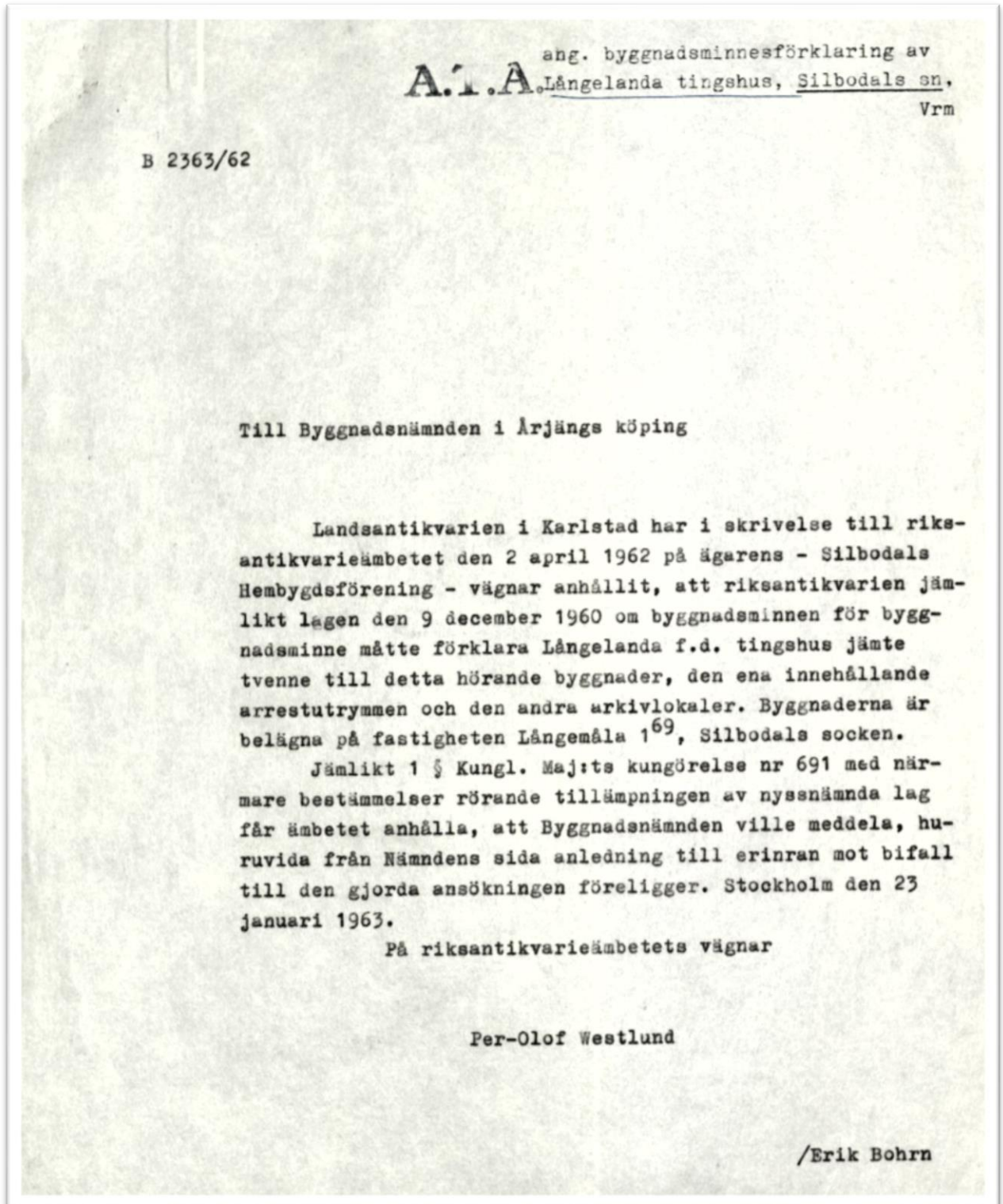
Hur har då det praktiska arbetet gått till, när dagens 67 objekt har valts ut? Hur har processen sett ut under de olika årtiondena och är det idag möjligt att idag förstå varför utfallet har blivit som det blivit? Hur har besluten sett ut och vilka objekt har byggnadsminnesförklarats?

Arbetet inleds: byggnadsminnesutredningens förslagslista

När den nya byggnadsminneslagen antogs i december 1960 fanns, som vi nyligen sett, redan ett visst underlag om just Värmland eftersom länet fungerat som exempel i byggnadsminnesutredningen. Den förslagslista över tänkbara värmländska byggnadsminnen som illustrerade 1956 års utredning hade upprättats av Nordiska Museet, ”i samråd med landsantikvarien i länet” d.v.s. Värmlands Museums Gösta von Schoultz.¹⁷⁹

Det tycks rimligt att anta att detta förarbete gav länet ett visst försprång när

Det tycks rimligt att anta att detta förarbete gav länet ett visst försprång när Riksantikvarieämbetet skulle påbörja arbetet med att fatta beslut om byggnadsminnesförklaringar. Det bör ha funnits en beredskap på länsnivå, och då inte minst hos landsantikvarien, inför det kommande arbetet som saknades i andra län.

Exempel på skrivelse med hänvisning till att fråga om byggnadsminnesförklaring av Långelanda Tingshus i Årjäng har väckts av landsantikvarien å ägarnas vägnar. Långelanda Tingshus byggnadsminnesförklarades i september 1965. ATA Topografiska serien F1 Värmland.

DET VÄRMLÄNSKA URVALET

Vr^m Ekshärads sn. B

A.T.A.

LANDSANTIKVARIEN
I VÄRMLANDS LÄN
Adress: Värmlands museum, Karlstad
Telefon 054/11469

Riksan tikvarieäm betet
Box 5405
114 84 STOCKHOLM

Riksan tikvarieäm betet
B
FÖREDRAGEN
DEN 16/6 1970
BESLUT: Utdr. för dagen

VITTERRHETS AKADEMIEN
Dnr Ank
003143 29 570
RIKSANTIKVARIETETET
STATENS HIST. MUSEUM

Riksan tikvarieäm betet
B
FÖREDRAGEN
DEN 8/6 1970
BESLUT: till förtäring av Sölomaren
Byggnadsnämnden
Ågarna

Betr. byggnadsminnesförklaring av Kråkåssågen m.m. Ekshärads sn och kommun, Värmland.

I anslutning till tidigare diskussion i frågan och besök av antikvarie Nisbeth, som-
maren 1969, vill jag härmed väcka frågan om byggnadsminnesförklaring enl. 1960 års
lag av Kråkåssågen, belägen vid sjön Jangen i Ekshärads sn, tillhörig Uddeholms AB.

Sågen är märklig såsom den äldsta bevarade anläggningen av detta slag i landskapet,
förvärvat av Uddeholms AB 1759, men väsentligt ombyggd till sitt nuvarande skick
1836 och i drift till 1941. Såghuset är relativt väl bevarat med sitt maskineri, medan
däremot tillopprännan och bryggan för sågtimrets uppföring spolerats. Tanken
är emellertid att dessa skall kunna uppbyggas och även en del røjning samt övriga
reparationer kunna göras såsom beredskapsarbete kommande år, och ansökan härom
kommer i denna månad att inlämnas. Därvid medtages även en flottningsränna, som
löper förbi sågen samt en mindre kraftstation, som uppbyggs i dess närhet. Totalt
erbjuder anläggningen sålunda tre industrihistoriska enheter, och jag vill förreslå
att samtliga medtages vid en eventuell byggnadsminnesförklaring.

Om anläggningen, se vidare Alfred Nilsson, Anteckningar om Kråkåssågen, i Ekshärads
socken, Karlstad 1969, sid. 466 ff.

Ägare till såg och flottningsränna är Uddeholms AB, som icke har något att erinra
mot åtgärderna ifråga. Fastighetsbeteckningen är Nore 1:2-5. Ägare till kraftsta-
tionen på Nore 1:98 är herr Stig Persson, Björkvägen 5 B, Strängnäs.

Karlstad den 27 maj 1970
/Gösta von Schoultz/

1978 03 31 beslöt ✓
lista nr. a u ✓

Exempel på skrivelse där landsantikvarien väcker fråga om byggnadsminnesförklaring av Kråkåssågen efter "tidigare diskussion i frågan" och efter besök av Riksan tikvarieäm betets Åke Nisbeth. Sågen blev sedermera byggnadsminne, men totalförstördes senare i en brand. ATA Topografiska serien F1 Värmland.

DET VÄRMLÄNSKA URVALET

A.T.A. Vrm. Filipstad A.T.A. Vrm. Filipstad

FILIPSTADS KOMMUN		SAMMANTRÄDESPROTOKOLL	
		Sammanträdesdatum	Blad
Kommunfullmäktige		1975-09-29	21
Kommunstyrelsen		1975-09-10	17
Kommunstyrelsens arbetsutskott		1975-08-27	14

Kf § 148 1978-03-31 beslöt Ke ✓

Ks § 176 lista nr a/g/KP ✓

Au § 643 Dnr 238/1974

Ankom d. 10/10 1975
Riksantikvarieämbetet
Statens Historiska Museer
ad 3254/75

Bidrag för omläggning av skiffertak på Kvarnen 1, Filipstad

Riksantikvarieämbetet anför i skrivelse 1975-07-21 följande:

Med anledning av Filipstads kommuns skrivelse den 12 maj 1975 med förfrågan rörande möjligheterna att erhålla ekonomiskt bidrag till en planerad omtäckning av taket på en gammal kvarnbyggnad i Filipstad får riksantikvarieämbetet, sedan landsantikvarien i Karlstad avgivit yttrande anföra följande.

Det skall dock först noteras att landsantikvarien i skrivelse 1975-06-25 till riksantikvarieämbetet framför att ehuru byggnaden ifråga ännu inte registrerats som byggnadsminne enligt 1960 års lag kan denna fråga komma att väckas. Oavsett detta är byggnaden en av de relativt få märkliga husen i Filipstad, som bevarats till våra dagar, och landsantikvarien vill därför tillstyrka det bidrag som kan komma ifråga för ändamålet.

Riksantikvarieämbetet anför alltså att kvarnen ifråga hör till de byggnader i Filipstad, som äger så framträdande kulturhistoriskt värde, att en byggnadsminnesförklaring jämlikt 1960 års byggnadsminneslag är väl motiverad. Ämbetet finner det därför rimligt att bidrag utgår till sådana arbeten, som syftar till att vidmakthålla de kulturhistoriska värden byggnaden representerar, t ex den planerade omläggningen av det befintliga skiffertaket. Under förutsättning att kommunen accepterar en byggnadsminnesförklaring av kvarnen ifråga är ämbetet således berett att lämna ett bidrag på 24.000 kronor motsvarande de merkostnader som ett bibehållande av det nuvarande takmaterialet medför.

Därest kommunen accepterar att mottaga anslaget på här angivna villkor, bör meddelande härom snarast möjligt lämnas ämbetet.

Fastighetskontoret anför i yttrande att fullmäktiges tidigare beslut om att utföra takomläggning på Kvarnen väl kan tolkas som att byggnaden skall stå kvar och att fullmäktige senare är berett att satsa de medel som erfordras för att iståndsätta Kvarnens yttre. Kostnaderna för fasadrenovering och fönsterbyte beräknas preliminärt till 75.000 kronor.

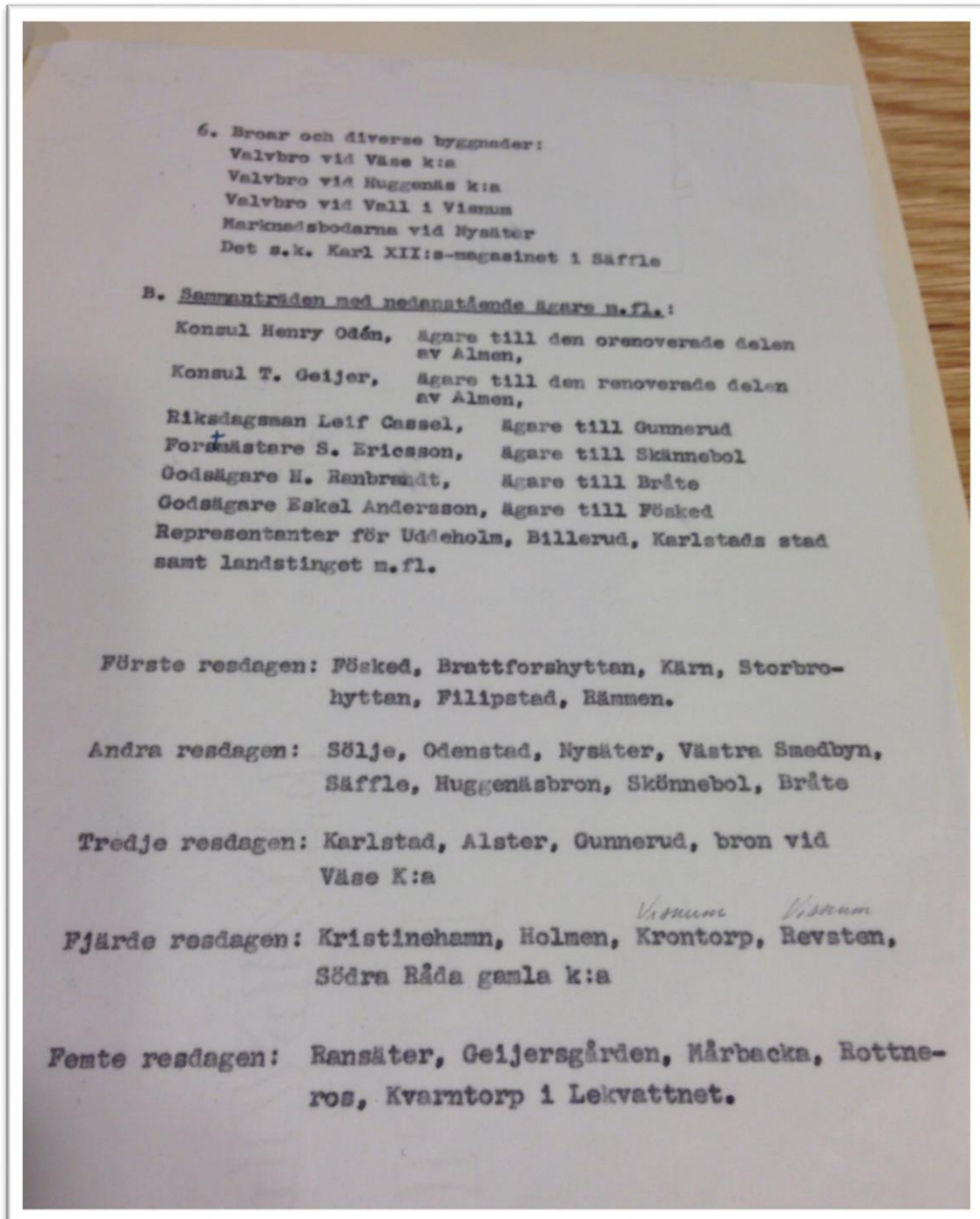
Exempel på skrivelse där Filipstads kommunstyrelsens arbetsutskott citerar en tidigare skrivelse från Riksantikvarieämbetet. Riksantikvarieämbetet har mottagit en förfrågan från kommunen om möjligheterna att erhålla bidrag för takarbeten på kvarnen i Filipstad. Riksantikvarieämbetet konstaterar att byggnaden ännu inte registrerats som byggnadsminne, men att landsantikvarien i Värmland framfört att han kan komma att väcka frågan. Man är också beredda att bevilja bidrag för arbetena, förutsatt att kommunen accepterar en byggnadsminnesförklaring. Kvarnen byggnadsminnesförklarades i mars 1976. ATA Topografiska serien F1 Värmland.

Riksantikvarieämbetet skulle påbörja arbetet med att fatta beslut om byggnadsminnesförklaringar. Det bör ha funnits en beredskap på länsnivå, och då inte minst hos landsantikvarien, inför det kommande arbetet som saknades i andra län. Det tycks även rimligt att anta att förslagslistan redan från början gav en viss inriktning åt urvalet. Även om det i utredningen betonades att listan endast var ”en preliminär förteckning över byggnader inom Värmlands län som kunde ifrågakomma för registrering” och att den ”icke [gör] anspråk på att vara annat än en exemplifiering” fanns här ändå ett första urval, förankrat hos såväl Nordiska Museet som landsantikvarien i Värmland, att börja arbeta med.¹⁸⁰

Att utredningens lista också i samtiden uppfattades som ett slags nominering till byggnadsminnesförklaring stöds av att dåvarande landsantikvarien, i ett brev till Riksantikvarieämbetet i september 1964, skrev angående en av länets herrgårdar att denna ”i den preliminära förteckning[en] över byggnader av kulturhistoriskt värde i Värmlands län [har] blivit upptagen bland dem som föreslås eventuellt bli registrerade enligt den lag, som sedan tillkom 1960.”¹⁸¹

Jag har försökt att i efterhand följa hur denna förslagslista egentligen arbetades fram, liksom hur rollfördelningen såg ut mellan Nordiska Museet och landsantikvarien på Värmlands Museum. Det vore intressant att veta hur drivande Nordiska Museet var i urvalet och i vilken utsträckning länets representanter kunde påverka vilka byggnader och miljöer som pekades ut, liksom om man var ense om urvalet eller om de olika aktörerna hade olika syn på vilka objekt som borde föreslås. Dessvärre tycks nästan ingen dokumentation finnas bevarad från detta arbete. Värmlands Museums arkiv har meddelat att man inte kunnat finna några handlingar från museets arbete med byggnadsminnesutredningen¹⁸². I Nordiska Museets arkiv finns en del anteckningar, inte minst ett program inför en rundresa som museet skulle företa i Värmland i samband med utredningen, men det framgår inte vilka som skulle delta i resan, när den skulle genomföras eller hur man valt ur vilka byggnader och miljöer som skulle besökas¹⁸³. Av tillgängligt arkivmaterial framgår inte heller hur man bedömde eller klassificerade de objekt som man besökt. Vissa av dem kom senare att föras upp på förslagslistan som publicerades i den färdiga utredningen, andra valdes bort av en eller annan anledning.

Värt att notera är att flera välkända byggnader som idag har status som byggnadsminnen inte fördes upp på byggnadsminnesutredningens lista, trots att Nordiska Museet verkar ha besökt dem på sin rundresa; detta gäller herrgårdarna i såväl Sölje som Odensta och - inte minst - Selma Lagerlöfs Mårbacka. Det vore onekligen intressant att veta varför dessa inte presenterades som möjliga byggnadsminnen i utredningen!

Ett verkligt fullspäckat schema vid Nordiska Museets rundresa i Värmland i samband med byggnadsminnesutredningen, oklart vilket år. Vissa av objekten som besöktes kom också att föras upp på den färdiga "förslagslistan" som publicerades som en bilaga till utredningen, i syfte att illustrera hur ett nytt lagskydd skulle kunna komma att tillämpas. Andra valdes bort, av anledningar som inte gått att spåra. Nordiska Museets ämbetsarkiv, Nordiska Museets ämbetsarkiv "Korrespondens m m Byggnadsminneskommittén".

1960-talets byggnadsminnesförklaringar

De första besluten om byggnadsminnesförklaring av värmländska byggnader fattades av Riksantikvarieämbetet under 1964, då fyra miljöer skyddades: Bergmästaregården i Filipstad, von Echstedska gården i Säffle kommun, Kvarntorps finngård i Torsby kommun och den s.k. Ögårn i Dusserud, i Årjängs kommun. Året därpå fick även Långelanda Tingshus i samma kommun skydd som byggnadsminne.

Av dessa fem objekt hade tre redan varit uppförda på den äldre förteckningen enligt 1942 års lag: von Echstedska gården, Ögårn i Dusserud och Bergmästaregården. Fyra av fem objekt hade också funnits med på byggnadsminnesutredningens förslagslista, Bergmästaregården var undantaget. Alla de fem nybakade byggnadsminnena får därmed sägas vara väl kända och tidigare uppmärksammade för sina kulturhistoriska kvalitéer. Majoriteten av dem förvaltades också som museala miljöer eller hembygdsgrändar.

Under 1960-talets andra hälft tog arbetet verklig fart och mellan 1966 och 1969 fattades beslut om byggnadsminnesförklaring av inte mindre än 16 objekt i Värmland. Av dessa var ungefär hälften herrgårdar av olika slag. Därtill kom bl.a. några stadsbyggnader i Karlstad och Kristinehamn, ytterligare en finngård, en hytta och en prästgård. Det var också nu som minnesgården Mårbacka fick byggnadsminnesstatus. Av de 16 byggnader och miljöer som Riksantikvarieämbetet skyddade som byggnadsminnen under denna - onekligen mycket intensiva - fyraårsperiod hade merparten, men inte alla, funnits med som potentiella objekt på byggnadsminnesutredningens preliminära lista. Riksantikvarieämbetet byggnadsminnesförklarade också några objekt som inte hade pekats i utredningen, däribland Ritamäki finngård, Sölje herrgård och nämnda Mårbacka.

Dessa tidiga beslut är genomgående mycket schablonmässigt skrivna och saknar tydliga beskrivningar och motiveringar. Det framgår därför inte av beslutet vilka kvalitéer och företeelser hos byggnaden eller miljön det var som beslutande myndighet avsåg att skydda med byggnadsminnesförklaringen (även om det naturligtvis ofta går att gissa sig till det). Det är inte heller möjligt att följa tanken bakom byggnadsminnets avgränsning eller skyddsbestämmelsernas utformning. Besluten står därmed i skarp kontrast mot dagens idealbild av hur sådana beslut bör formuleras.

1970-talets byggnadsminnesförklaringar

Även under 1970-talet pågick ett intensivt arbete med byggnadsminnesförklaringar av värmländska byggnader och miljöer. Under perioden skyddades inte mindre än 23 objekt och nu var majoriteten av objekten sådana som inte tidigare hade pekats ut i byggnadsminnesutredningen. Ytterligare en handfull herrgårdar tillkom, men också andra typer av gårdar, hyttor och bruksmiljöer, ett soldattorp, en stationsbyggnad, en kvarn och Värmlands Museums museibygnad. Fortfarande under 1970-talets första hälft var

RIKSANTIKVARIÉÄMBETET

Storgatan 41, STOCKHOLM Ö

I svarsskrivelse torde
dnr. 802/69..... återopas.

162 RESOLUTION

1 (2)

E

Riksantikvariens beslut den 13 februari 1969 i ärende angående byggnadsminnesförklaring jämlikt lagen den 9 december 1960 om byggnadsminnen av Borgviks herrgård på fastigheten Borgviksbruk 1:1 i Borgviks socken och Eds kommun, Värmlands län.

Sedan fråga väckts om att förklara Borgviks herrgård på fastigheten Borgviksbruk 1:1 i Borgviks socken och Eds kommun för byggnadsminne har meddelande därom den 17 juni 1968 översänts till inskrivningsdomaren i Mellansysslets domsaga, varjämte förslag till skydds-föreskrifter upprättats. Fastighetens ägare, Bille-ruds AB, samt byggnadsnämnden i Eds kommun har förklarat sig icke ha något att erinra mot en byggnadsminnesförklaring eller mot de föreslagna skydds-föreskrifterna.

Enär Borgviks herrgård bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick och med hänsyn därtill är att anse såsom synnerligen märklig samt under beaktande av vad i övrigt i ärendet förekommit, förklarar riksantikvariens, jämlikt 1 § lagen den 9 december 1960 om byggnadsminnen härmed Borgviks herrgård på fastigheten Borgviksbruk 1:1 i Borgviks socken och Eds kommun för byggnadsminne.

I samband härmed meddelar riksantikvariens jämlikt 2 § nämnda lag följande skydds-föreskrifter:

1. De på den till dessa föreskrifter hörande kartan med rött markerade byggnaderna må ej utan riksantikvariens samtycke rivas, flyttas eller till sitt yttre ombyggas eller på annat sätt förändras.
2. Det på den i punkt 1 nämnda kartan med streckad begränsningslinje markerade området må ej utan riksantikvariens hörande ytterligare bebyggas eller bli föremål för annan, väsentlig förändring.
3. De i punkt 1 nämnda byggnaderna skall ägnas för deras bestånd erforderligt löpande underhåll.

Den som icke åtnöjes med detta riksantikvariens be-

1960- och 70-talets schablonmässiga beslut saknar genomgående tydliga beskrivningar och motiveringar. De står därmed i skarp kontrast mot dagens idealbild av hur sådana beslut bör formuleras. I sin avhandling från 2007 skriver exempelvis Thornberg Knutsson att "Beslutshandlingen ligger till grund för byggnadsminnets fortsatta vård. Det är därför av största vikt att denna utformas med en sådan tydlighet att ingen tvekan uppstår om varför objektet är skyddat, och hur det ska vårdas för att de skyddsvärda kvaliteterna inte ska gå förlorade".¹⁸⁴ Kopia ur Länsstyrelsen Värmlands närarkiv för kulturmiljö, Borgvikspärmen.

DET VÄRMLÄNSKA URVALET

RIKSANTIKVARIÉÄMBETET

2

slut äger att däri söka ändring genom besvär, vilka skall ställas till Konungen och ingivas eller med posten insändas till Utbildningsdepartementet. Vid äventyr av talans förlust skall besvären ha inkommit till nämnda departement inom tre veckors tid från det klaganden fick del av beslutet, delgivningsdagen oräknad. Menighet, som klagat, äger fem veckors besvärstid från delfåendet.

Sven B F Jansson
Riksantikvarie

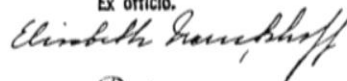

Per-Olof Westlund
Avdelningsdirektör

8.4 69
Kopia till inrikesministeriet
Inrikesdepartementet

Kopia till

Billeruds AB
Landsantikvarien i Karlstad
Länsarkitekten i Värmlands län
Byggnadsnämnden i Eds kommun
Inskrivningsdomaren i Mellansysslets domsaga
Byggnadsminneshandlingarna

Att såvitt härstädes förda diariéer utvisa, besvär över
detta beslut.....
icke intill denna dag hit inkommit, betygar, Stock-
holm i utbildningsdepartementet den 26/3 1969.
Utan avgift Ex officio.

Registrator
i
Utbildningsdepartementet

Ankom d. 26/3 1969.

Riksantikvarieämbetet
Statens Historiska Museum

ad 802/69

besluten schablonmässiga och mycket kortfattade. Från årtiondets andra hälft finns exempel på beslut som är något mer utförliga, och som innehåller viss beskrivning av objektet och av de kulturhistoriska värdena.

En stor förändring i ärendegången inträffade under denna period när ansvaret för byggnadsminnesförklaringarna flyttades från Riksantikvarieämbetet till Länsstyrelserna. Fram till månadskiftet juni-juli 1976 var det fortfarande Riksantikvarieämbetet som fattade besluten, och man hann också skydda fyra värmländska objekt under första halvåret detta år. När uppdraget flyttades tappade arbetet fart, vilket säkerligen kan härledas till att frågan var ny för Länsstyrelsen Värmland, och det var först 1979 som myndigheten fattade de första två besluten om byggnadsminnesförklaringar då dels Björnö herrgård, dels Älvsbacka missionshus skyddades.

1980-talets byggnadsminnesförklaringar

Under 1980-talets första hälft fattades inga beslut om byggnadsminnesförklaringar i Värmland, först 1985 tog arbetet ny fart under ledning av nytillträdde länsantikvarien Anders Hillgren. Under ett och samma år fattades beslut om åtta nya byggnadsminnen, under de följande åren tillkom fem. Av dessa var flera välkända profilbyggnader i Karlstad, bl.a. Frimurarehuset och Tingvallagymnasiet vid Stora Torget samt Karlstads teater. Dessutom skyddades Bessemerverket i Hagfors och Älgå spiksmedja i Arvika kommun och det befintliga byggnadsminnet Långbans hytta och herrgård (som hade byggnadsminnesförklarats av Riksantikvarieämbetet strax innan arbetsuppgiften flyttades till regional nivå) i Filipstads kommun kompletterades med ytterligare delar av gruvområdet. 1980-talets beslut är fortsatt ganska kortfattade, men ibland finns en kort beskrivning av objektet och av de kulturhistoriska värdena i beslutsskrivelsen. I några fall finns en separat, kort beskrivning och/eller historik, upprättad av Länsstyrelsen i samband med byggnadsminnesförklaringen, som en bilaga till beslutet.

1990-talets byggnadsminnesförklaringar

Under 1990-talet tillkom ytterligare sju värmländska byggnadsminnen. Ett av dessa, Sandbäckens gård i Karlstad, hade tidigare varit statligt byggnadsminne men då det övergått i privat ägo fick det istället skydd enligt kulturmiljölagens tredje kapitel. Två flerbostadshus från åren runt sekelskiftet 1900 i kvarteret Ugglan i Karlstad skyddades också, liksom en konstnärsbostad/ateljé och en krukmakarverkstad i Arvika kommun. 1990-talets beslut påminner om dem från föregående årtionde, med kort beskrivning av objektet och av de kulturhistoriska värdena.

2000-talets byggnadsminnesförklaringar

Under 2000-talets första årtionde fattades endast två beslut om nya byggnadsminnen enligt kulturmiljölagens tredje kapitel. Båda hade tidigare varit statliga byggnadsminnen: Biskopsgården i Karlstad och Karlstads Centralstation. Beslutet gällande Centralstationen är utförligt vad gäller beskrivningen av objektet och dess kulturhistoriska värde, liksom bakgrunden till ärendet, medan beslutet om Biskopsgården är kortfattat.

2010-talets byggnadsminnesförklaringar

Ett enda nytt byggnadsminne har hittills tillkommit under 2010-talet: Gunneruds gård i Karlstads kommun. Gunnerud hade tidigare varit utrett som möjligt byggnadsminne, men Riksantikvarieämbetet gjorde då bedömningen att förutsättningarna inte fanns, inte minst eftersom dåvarande ägare motsatte sig en byggnadsminnesförklaring. Efter att fasigheten sålts, och de nya ägarna på nytt väckt frågan om byggnadsminnesförklaring, skyddades miljön år 2013. Beslutet är omfattande med redogörelse för ärendet, motivering till länsstyrelsens beslut, beskrivning av miljön, o.s.v. Beslutsskrivelsen fyller fem sidor och därtill kommer bilagor med kartor, planritning och foton.

När detta arbete skrivs är ytterligare två objekt under utredning, som eventuellt kan komma att bli byggnadsminnen under 2018: Östra Bron i Karlstad och Hamra Vadmalstamp i Hagfors kommun. I vilken omfattning arbetet med nya byggnadsminnesförklaringar därefter kan fortsätta, återstår att se.

Genomgången ovan visar tydligt att arbetet med byggnadsminnesförklaringar i Värmlands län under senare årtionden har saktat in, för att periodvis helt avstanna. Liknande förhållanden kan ses i andra län, ett faktum som uppmärksammats i flera olika utredningar, exempelvis i Riksantikvarieämbetets opublicerade rapport från 2007 där man konstaterar "en tydlig minskning av antalet nyinrättade byggnadsminnen [...] från 2000-talets början, vilket går stick i stäv mot de av regeringen beslutade miljömålen."¹⁸⁵ I kulturbebyggelseutredningens slutbetänkande från år 2004 beskrevs problematiken som att "dessa ärenden har nedprioriterats inom länsstyrelserna" och "att det beror på resursbrist samt att ärendena är särpräglade eftersom de kräver en noggrann utredning av objekten och långvariga förhandlingar med inblandade parter."¹⁸⁶ Till kulturbebyggelseutredningens konstaterande kan också fogas det faktum att när ett antal byggnadsminnen väl inrättats i ett län, tillkommer också arbete med tillsyn och handläggning av tillståndsfrågor gällande dessa. Arbetet med byggnadsminnesärendena får därför något av en exponentiell tillväxt, med en allt mer omfattande hantering som ökar ytterligare ju fler nya byggnadsminnen som tillkommer.

Det är samtidigt tydligt att arbetet med att fortsätta skydda länets mest värdefulla bebyggelse inte har varit en prioriterad uppgift på Länsstyrelsen Värmland under senare

årtionden, trots ambitionerna i kulturmiljöstrategin (se sid 77) och trots länets handlingsplan för byggnadsminnena. Även i det åtgärdsprogram för värmländska kulturmiljöer som Länsstyrelsen gav ut 1990 pekades ett antal byggnader ut, för vilka ”fråga om byggnadsminnesförklaring bör utredas”¹⁸⁷. De resurser som ett systematiskt arbete kräver har dock inte ställts till kulturmiljövårdens förfogande, vilket är ett problem som tycks återkomma i många, kanske alla, län.

I en nyligen publicerad rapport från Riksantikvarieämbetet konstateras exempelvis att ”Ingen av de intervjuade länsstyrelserna [dvs Stockholm, Västra Götaland, Västerbotten, Kronoberg och Västmanland] prioriterar att själva initiera och driva ärenden om nya byggnadsminnen. Det framgår att länsstyrelserna i huvudsak fokuserar sitt arbete på att minska mängden redan öppna ärenden och inkomna ansökningar från allmänheten. Konsekvensen av länsstyrelsernas reaktiva förhållningssätt är att urvalet av byggnadsminnen inte görs på basis av strategiska ställningstaganden i enlighet med lagstiftarens intentioner”.¹⁸⁸

Målet och utfallet

Har det då funnits någon uttalad idé eller strategi för urvalsarbetet i länet (utöver att skydda så många kulturhistoriskt värdefulla miljöer som möjligt)? Har det funnits en färdig målbild eller - för att citera 1960 års proposition till ny lagstiftning - ett syftemål för arbetet?

Syftemålet är icke att för framtiden bevara alla byggnader av i ett eller annat avseende kulturhistoriskt värde, något som utredningen funnit ligga utom det möjligas och rimligas gräns, utan de föreslagna skyddsbestämmelserna avses skola begränsas till att gälla individuellt skydd av ett urval av byggnader, representerande särskilt stora kulturhistoriska värden. [...] Vidare torde man i vissa fall kunna inskränka sig till att utvälja goda typexempel på kategorier, som under likartade betingelser förekommer i stort antal.¹⁸⁹

Att arbetet med byggnadsminnesförklaringarna från början var tänkt att göras parallellt med en systematisk inventeringsverksamhet, och att denna tyvärr har uteblivit, är ett faktum som uppmärksammats i flera olika sammanhang. Riksantikvarieämbetet har exempelvis konstaterat att ”Vid tillkomsten av BML 1960 var avsikten att lagskydd skulle införas för alla byggnader som hade ett sådant kulturhistoriskt värde att byggnadsminnesförklaring var motiverad. Genomförandet av lagstiftarnas intentioner tänktes ske systematiskt. Urvalet skulle baseras på inventeringar, som skulle komplettera redan befintlig kunskap om landets byggnadsbestånd.”¹⁹⁰ I en annan, opublicerad rapport, har detta beskrivits som att ”Den systematik i urvalet vid inrättandet av byggnadsminnen som lagstiftarna tänkte sig när BML infördes lyser fortfarande med sin frånvaro. Flera tungt vägande skäl finns till varför det var svårt att leva upp till detta. Framförallt har

inte de resurser som krävdes för inventering och värdering ställts till förfogande.”¹⁹¹ I samma rapport framfördes också synpunkten att utfallet av byggnadsminnesförklaringarna därför ur nationell synvinkel kan ”te sig lite slumpartat. Byggnadsminnen tycks inrättas när förhållandena är goda och med fastighetsägarens samtycke.”¹⁹²

Det är samtidigt tveksamt om kulturmiljövården under de första årtiondena såg någon poäng i att meddela eller ens formulera någon uttalad strategi för arbetet med byggnadsminnesförklaringarna. Med dagens förvaltningstradition och krav på transparens

Det är samtidigt tveksamt om kulturmiljövården under de första årtiondena såg någon poäng i att meddela eller ens formulera någon uttalad strategi för arbetet med byggnadsminnesförklaringarna. [...] I stället verkar det tidiga arbetet med byggnadsminnesförklaringarna ha varit en i högsta grad resultatriktad verksamhet: äntligen fanns redskapet som gjorde det möjligt att börja skydda byggnader och miljöer, och då främst de som redan var erkända som de mest värdefulla!

och tydligt redovisade ställningstagande hade ett sådant arbete med största sannolikhet inletts med att ansvarig myndighet utarbetat något slags policy eller inriktningsdokument för urvalsarbetet, gärna förankrat hos flera olika aktörer. Dåtidens aktörer tycks inte ha upplevt behov av något liknande. I stället verkar det tidiga arbetet med byggnadsminnesförklaringarna ha varit en i högsta grad resultatriktad verksamhet: äntligen fanns redskapet som gjorde det möjligt att börja skydda byggnader och miljöer, och då främst de som redan var erkända som de mest värdefulla!

Jag tror också att dagens syn på urval och behov av strategier för arbetet påverkas av insikten att nuvarande resurstilldelning inte kommer tillåta byggnadsminnesförklaring av särskilt många nya objekt inom överskådlig tid. Att bygga upp länets byggnadsminnesbestånd är därför inte längre ett pågående arbete, utan ett på många sätt avstannat arbete. Dagens byggnadsminnesurval är det urval vi kommer fortsätta att förvalta under kommande år, möjligen med några smärre tillägg. Därmed ställs också frågan om urval och representativitet på sin spets; om vi önskar att få ett bredare och mer representativt byggnadsminnesbestånd, men inte kommer kunna tillföra mer än som bäst några få objekt, vilka ska vi då välja?

Detta förhållningssätt står alltså i skarp kontrast till intentionen när lagen infördes, då alla byggnader som hade ”ett sådant kulturhistoriskt värde att byggnadsminnesförklaring var motiverad”, skulle skyddas, åtminstone på sikt.¹⁹³ Det tycks rimligt att anta att det sätt, på vilket man tar sig an arbetsuppgiften, skiljer sig beroende på om man är i uppstarten av ett arbete som av allt att döma ska fortgå ända tills alla objekt som är till-

räckligt kvalificerade har skyddats, eller om man ska uppnå ett någorlunda tillfredställande urval inom en given ram - ett bestånd vars storlek begränsas av tillgängliga resurser. Om arbetet är löpande gör det ju heller inte så mycket om urvalet får lite slagsida i början; så länge byggnadsminnesförklaringarna fortsätter fogas nya byggnader och miljöer till byggnadsminnesbeståndet och bilden av länet och länets historia blir allt eftersom mer komplett. Det viktigaste blir då istället prövningen av varje individuellt ärende; att avgöra om det enskilda objektet verkligen har tillräckligt höga värden för att alls platsa i urvalet. Kanske hade arbetet och urvalet lagts upp på ett annat sätt om det redan från början varit känt, att de resurser som kulturmiljövården skulle få till sitt förfogande faktiskt bara skulle räcka till byggnadsminnesförklaring av ett tämligen begränsat antal objekt.

När man studerar de första byggnadsminnesförklaringarna kan det också vara värt att notera att dessa ärenden hanterades av ett mycket begränsat antal personer. Även om systemet för byggnadsminnesförklaringar fram till 1976 var uppbyggt så att Riksantikvarieämbetet var den myndighet som fattade beslut utifrån väckta frågor, vilka i sin tur (åtminstone i teorin) kunde komma från vem som helst, tycks arbetet med att initiera och fatta beslut om nya byggnadsminnen i praktiken ha skett inom en mycket snäv och initierad krets av medarbetare på Riksantikvarieämbetet och på Värmlands Museum. Arkivmaterialet visar också att dåvarande landsantikvarien i Värmland var drivande i många av ärendena. I de fall han själv inte formellt väckt frågan, eller föreslagit att Riksantikvarieämbetet borde väcka frågan, har han som regel yttrat sig i ärendet, föreslagit avgränsningar etc. i enlighet med uppdraget att leda den kulturminnesvårdande verksamheten i länet. Det bevarade arkivmaterialet antyder också att den formella handläggningen i de allra flesta fall tycks ha föregåtts av informella kontakter och gemensamma diskussioner som inte dokumenterats. Som redan konstaterats tycks aktörerna ofta ha varit tämligen överens om att objektet borde bli byggnadsminne redan när frågan formellt väcktes (se vidare sid 59). Sammantaget tycks man inte ha ansett det nödvändigt att ytterligare motivera och förklara sina ställningstaganden i besluten.

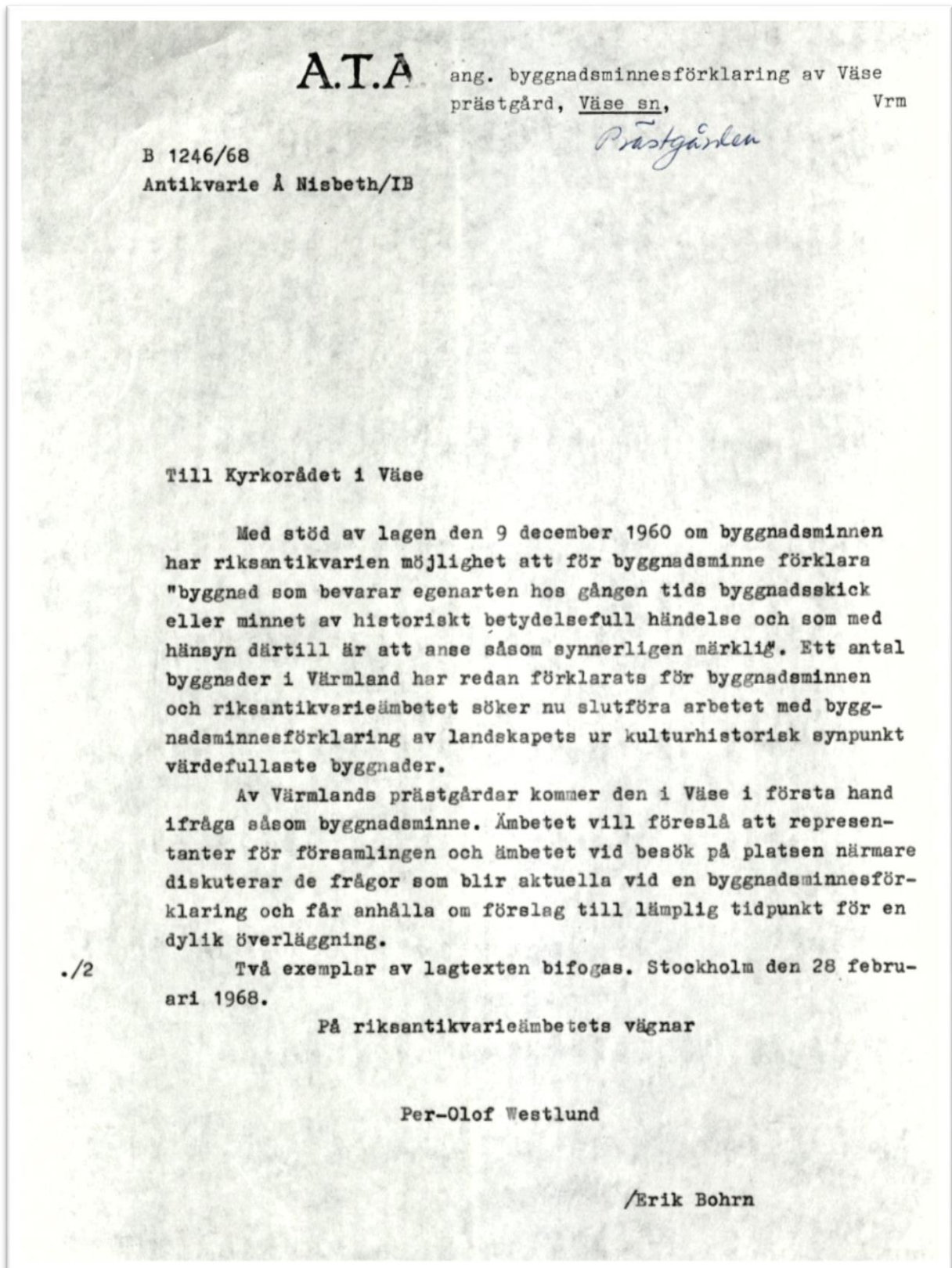
Idag gör dock bristen på tydliga motiveringar i många ärenden, kombinerat med avsaknaden av en formulerad målbild, att det är svårt att fullt ut följa tanken bakom urvalet. Att varje objekt som byggnadsminnesförklarats först har värderats och bedömts vara "synnerligen märkligt" av ansvarig myndighet kan vi utgå från, även om värderingen inte finns dokumenterad i beslutet. Men varför man från början valt att initiera granskning av den specifika byggnaden eller miljön, framför andra kulturhistoriskt värdefulla objekt, är inte alltid helt självklart. Ofta kan vi heller inte se om det föreslagna objektet jämförts med andra, liknande byggnader eller miljöer, eller vilket utfallet av en sådan jämförelse blivit. I sammanhanget ska naturligtvis erkännas att vissa av länets byggnadsminnen är så pass unika, att det knappast varit möjligt att finna några andra liknande objekt att jämföra dem med. Däremot är frågan högst relevant vad gäller vissa typer av byggnader, som herrgårdar, prästgårdar och finngårdar. Här har de facto en jämförelse gjorts, men hur har den gått till?

Vi ska titta närmare på exemplet prästgårdarna: i byggnadsminnesutredningen listades hela åtta värmländska prästgårdar som potentiella byggnadsminnen. Idag är det tre som faktiskt har blivit det och av dem var två upptagna på förslagslistan. Men vad var det då som gjorde att just dessa tre valdes ut och byggnadsminnesförklarades? Gjordes vid någon tidpunkt en fullständig jämförelse mellan länets alla prästgårdar, där just dessa tre bedömdes vara de mest skyddsvärda? Finns i så fall denna jämförelse dokumenterad? Eller var det andra faktorer som påverkade vilka prästgårdar som faktiskt kom att byggnadsminnesförklaras?

Det är dessvärre inte helt enkelt att besvara dessa frågor, ens i de enskilda ärendena. I Länsstyrelsens närarkiv och i Antikvarisk-Topografiska arkivets gömmor finns dock några handlingar som kan vara intressanta att studera i sammanhanget. I februari 1968 skrev exempelvis Riksantikvarieämbetet till kyrkorådet i Väse angående socknens prästgård, och angav där att av "Värmlands prästgårdar kommer den i Väse i första hand ifråga såsom byggnadsminne".¹⁹⁴ Denna formulering antyder naturligtvis att någon granskat och jämfört alla länets prästgårdar och gjort bedömningen att den i Väse är länets mest värdefulla, eller åtminstone en av de mest värdefulla. Om denna bedömning gjordes av Riksantikvarieämbetet själva, eller om den baserades på yttrande från någon annan aktör som Nordiska Museet eller landsantikvarien i Värmland framgår inte, inte heller om detta var en prövning som gjordes just i samband med utpekandet av potentiella byggnadsminnen eller om man lutade sig mot äldre arbeten. Kanske var det en vedertagen uppfattning inom denna initierade krets att just prästgården i Väse var länets främsta ur kulturmiljösynpunkt.

Också prästgården i Holmedals socken har byggnadsminnesförklarats och även här kan det vara intressant att titta närmare på hur urvalet gjordes. Idag kallas objektet i byggnadsminnessammanhang "Holmedals prästgård med Karl XII-stugan". Stugan i fråga är en mindre byggnad som ligger jämte prästgården, där Karl XII enligt traditionen skall ha övernattat. Både stugan och dess kulturhistoriska värde tycks ha varit väl förankrade i bygden och hade också sedan länge vårdats som en museal miljö och ett besöksmål. Själva prästgården var visserligen utpekad i byggnadsminnesutredningens förslagslista, men när man tittar närmare på handlingarna i ärendet verkar det istället ha varit stugan som initialt stod i fokus i byggnadsminnesprocessen. I september 1969 skrev antikvarien vid Riksantikvarieämbetet Åke Nisbeth följande i ett brev till kyrkorådet i Holmedal:

I skrivelse till Riksantikvarieämbetet har Kyrkorådet anhållit att ämbetet måtte förklara den sk Karl XII-stugan vid Holmedals prästgård för byggnadsminne jämlikt lagen den 9 december 1960 om byggnadsminnen. Sedan landsantikvarien i Karlstad och antikvarien vid ämbetet Åke Nisbeth sammanträffat med Kyrkorådets ordförande på platsen den 19 augusti 1969 får ämbetet i ärendet anföra följande. Karl XII-stugan äger, som ämbetet framhållit i sin tidigare skrivelse till Kyrkorådet den 21 maj 1969,

Skrivelse från Riksantikvarieämbetet till kyrkorådet i Väse. Här anges att "Av Värmlands prästgårdar kommer den i Väse i första hand ifråga såsom byggnadsminne", vilket antyder att en systematisk jämförelse skett. Värt att notera är också att arbetet beskrivs som att man nu "söker [...] slutföra arbetet med byggnadsminnesförklaring av landskapets ur kulturhistorisk synpunkt värdefullaste byggnader." Väse prästgård byggnadsminnesförklarades 1969. ATA Topografiska serien F1 Värmland.

så framträdande kulturhistoriskt värde att en byggnadsminnesförklaring är väl motiverad. Som framhölls vid besöket i Holmedal är det emellertid såväl med hänsyn till miljön som med hänsyn till byggnadens egenvärde önskvärt att även exteriören på prästgårdens manbyggnad omfattas av byggnadsminnesförklaringen.¹⁹⁵

Efter att kyrkorådet hos Riksantikvarieämbetet anhållit om att Karl XII-stugan skulle byggnadsminnesförklaras, kom alltså prästgården i Holmedal att byggnadsminnesförklaras den också (om än i enlighet med byggnadsminnesutredningens tidigare förslag).

Exemplet prästgårdarna visar att det är svårt att förstå urvalet, utan att granska ärendegången i varje enskilt ärende. Därtill kan konstateras att det urval som gjordes under 1960- och 70-talet - vilket är majoriteten av länets befintliga byggnadsminnen - till stora delar verkar ha baserats på erfarenheter och kunskaper hos ett fåtal aktörer, inte minst landsantikvarie Gösta von Schoultz. Till detta kommer några ärenden där prövningen initierats av andra händelser, som nya ägarförhållanden, rivningshot eller en ansökan om bidrag, och några ärenden där initiativet enligt bevarat arkivmaterial tycks komma från Riksantikvarieämbetet själva. I många fall hade byggnaderna och miljöerna också redan tidigt uppmärksammats som kulturhistoriskt värdefulla.

Frågan om byggnadsminnesurvalet i första hand har styrts av ett regionalt eller ett nationellt perspektiv har också diskuterats i några sammanhang; idag beskriver exempelvis Riksantikvarieämbetet arbetet som att länen "gör urvalet från ett, i första hand, regionalt perspektiv, även om det är önskvärt att länsstyrelserna gör jämförelser i ett nationellt perspektiv."¹⁹⁶ Riksantikvarieämbetet har också i sin opublicerade rapport konstaterat att ur nationell synvinkel finns stora skillnader "mellan de byggnadsminnen som RAÄ inrättade före 1976 och de som länsstyrelserna senare fattat beslut om. Om detta enbart ska hänföras till att synen på vad som ska skyddas har ändrats i och med ett ökat miljötänkande i stort i samhället eller om det har samband med att beslutsfunktionen har lagts ut regionalt låter vi vara osagt".¹⁹⁷ Man misstänker dock att den "diversifiering av kategorier som är tydlig efter 1976" har "ett direkt samband med den bättre överblick som länsstyrelserna har över den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen inom sin region."¹⁹⁸

Det är dock tveksamt om det i exemplet Värmland går att tydligt skilja det regionala perspektivet från det nationella; en sådan jämförelse riskerar att bli alltför förenklad. Som vi sett har Riksantikvarieämbetet visserligen fattat majoriteten av besluten om byggnadsminnesförklaring, men ofta tycks man ha gjort så på initiativ av - eller åtminstone i nära dialog med - regional nivå. Här kan också vara på sin plats att påminna om landsantikvariens uppdrag, det som senare beskrivits som "Riksantikvarieämbetets lokale företrädare" som kom att betraktas som ett slags statlig tjänsteman "men utan att formellt sett vara det".¹⁹⁹ Det är också missvisande att sätta likhetstecken mellan olika regionala

aktörer; den omdisponering av arbetsuppgifter och ansvar som skedde 1976 innebar inte bara att frågorna flyttades från nationell nivå till länsnivå, utan också att en helt ny aktör, Länsstyrelsen, fick hand om byggnadsminnesförklaringarna.

Vilka typer av objekt har då faktiskt kommit att byggnadsminnesförklaras, antingen av Riksantikvarieämbetet eller av Länsstyrelsen Värmland? Som vi redan konstaterat har byggnadsminnesförklaring redan från början uppfattats som ett skydd för ett begränsat antal "toppobjekt". I praktiken har detta ofta kommit att bli högre stånds anläggningar, precis som några av remissinstanserna befarade när förslaget till ny lagstiftning presenterades (se sid 34). Som exempel kan nämnas att i dagsläget är närmare 30% av länets byggnadsminnen helt eller delvis "bruksherrgårdar" och "herrgårdar" enligt Riksantikvarieämbetets anläggningskategorier.

Som vi också har sett verkar lagstiftarna i mycket begränsad utsträckning ha försökt styra vilka typer av byggnader och miljöer som skulle skyddas. Man överlät istället åt kulturmiljövårdande myndigheter och institutioner att finna praxis gällande värderingskriteriet "synnerligen märklig". Samtidigt fanns redan i byggnadsminnesutredningens förslag ett resonemang om att kulturmiljövården aktivt borde verka för skydd och vård även av "de tidigare förbisedda men för kännedomen om vårt lands kulturformer viktiga byggnadskategorierna."²⁰⁰ Liknande ambitioner har genom åren nämnts i många andra sammanhang. I 1987/1988 års proposition om kulturmiljövård underströks exempelvis "vikten av att byggnadsminnesskyddet utnyttjas för att bevara ett ur riksperspektivet representativt bestånd av byggnader som på ett allsidigt sätt speglar vår historia och samhällsutveckling."²⁰¹ I Länsstyrelsen Värmlands eget kulturmiljöprogram Ditt Värmland skrev dåvarande länsantikvarie Anders Hillgren år 1988:

Men medvetenheten om kulturarv och miljöns värden är också högst växlande och tar sig olika uttryck. Raden av nya frågor börjar därmed anmäla sig. Den första bör kanske vara urvalsfrågan. Vilka delar och vilka egenskaper i vår omgivning betyder mest för känslan av kontinuitet och sammanhang? [...] Vad betyder mest – kyrkan och de traditionella gårdarna i hembyn, reminiscenserna från 1800-talets svenska trästad så som vi möter dem i Kristinehamn och Filipstad, Mårbacka eller Geijersgården, Nordells konditori i Arvika? Vi vet inte svaren och lär inte heller få veta dem. Erkännandet av denna osäkerhet och en stor spridning av värderingarna om kulturarvets betydelse är också högst rimlig. Den kulturmiljövårdande insatsen måste därför byggas vidare vid accepterandet av dessa frågetecken och vid målet nå en så stor spridning och täthet i bevarandeurvalet som möjligt. Liksom en trovärdig historieskrivning söker fullständighet och balans i bilden måste också den historia som den historia som den bevarade miljön berättar vara allsidig.²⁰²

När Länsstyrelsen Värmland år 2012 formulerade sin kulturmiljöstrategi framhölls också ambitionen att verka för ett representativt byggnadsminnesbestånd: "Byggnadsminnena ska berätta om historiska skeenden och om hur samhället och vårt byggda kulturarv över tid förändrats och utvecklats. [...] Byggnadsminnena ska också spegla speciella händelser, olika samhällsförhållanden och enskilda personers liv och historia. Länets befintliga byggnadsminnen har stor spännvidd i tid och rum alltifrån bruksherrgårdar och finngårdar till bankpalats, läroverk, industrier, konstnärs- och författarhem m.fl. [...] Nya byggnadsminnesförklaringar ska göras med beaktande av de byggnadsminnen som redan finns så att urvalet på sikt blir så representativt som möjligt."²⁰³ Även i den rapport om mänskliga rättigheter och kulturmiljö som Länsstyrelsen Värmland publicerade 2014 konstaterade rapportförfattaren Per-Ola Åström att "kulturmiljön "ibland [sågs] utgöra grunden för samhällets och människornas minne och identitet. Den ska dessutom vara en betydande resurs och möjliggörare för nya perspektiv och alternativa berättelser. Trots dessa ambitioner förändras värderingar och synsätt långsamt. En bevarad kulturmiljö borde representera mångfald, vilket är ett av fundamenten i ett jämställt och demokratiskt samhälle. Kulturarvet och kulturmiljön skulle därför omfattas av flerberättelser som är av betydelse för den samhälleliga och kulturella utvecklingen."²⁰⁴

Här tycks alltså finnas en viss motsägelse; dels ska byggnadsminnesverktyget användas sparsamt och praxis har blivit att det oftast har använts för vissa typer av miljöer. Samtidigt framhåller kulturmiljövården gång på gång vikten av att bredda detta urval, för att få ett mer representativt byggnadsminnesbestånd. Även i det värmländska materialet kan anas en viss "diversifiering av kategorier" som även syns i det nationella byggnadsminnesbeståndet efter 1976.²⁰⁵ Bland de tidigaste värmländska byggnadsminnesförklaringarna finns många objekt i grupperna "slott och herrgårdar" och "boställen och tjänstebostäder". Under senare år har andra grupper blir alltmer synliga i materialet, som "Folkrörelser och föreningsliv", "kultur och nöjesliv", "Utbildning och vetenskap" och "Handel och bankväsen". En sammanställning av länets byggnadsminnen med indelning i grupper och kategorier återfinns i bilaga 3. Liksom Riksantikvarieämbetet vill jag dock låta det vara osagt om denna diversifiering verkligen ska tillskrivas det faktum att beslutsfunktionen har lagts ut regionalt eller om den beror på att synen på vad som är skyddsvärt har ändrats och breddats.²⁰⁶

Länsstyrelsen Värmland tycks dock tidigt ha arbetat för ett något mer balanserat urval; denna strävan framskymtar exempelvis i dåvarande länsantikvarie Claes Varenius beslutsskrivelse då han 1984 avslog frågan om byggnadsminnesförklaring av Saxå Herrgård, Filipstads kommun: "I Värmland finns för närvarande 45 byggnadsminnen och av dessa är 18 av herrgårdskaraktär. I landet finns omkring 500 byggnadsminnen och i det närmaste 10% av dem är alltså belägna i Värmland. Nästan hälften av de värmländska byggnadsminnena är herrgårdsbyggnader vilket ger en något sned bild av länets kulturhistoriskt värdefulla bebyggelse, varför en viss restriktivitet är nödvändig när det gäller att byggnadsminnesförklara ytterligare byggnader av högre-stånds-karaktär."²⁰⁷

DET VÄRMLÄNSKA URVALET

En mer ovanlig bebyggelsekategori: krukmakerverkstaden Övre Stortorpet i Arvika kommun, vilken idag är skyddad som byggnadsminne. Byggnadsminnesbeslutet omfattar bl.a. exteriör, äldre befintlig planlösning och ursprunglig fast inredning.

Här kan också vara på sin plats att i någon mån nyansera bilden av det ensidiga och snäva byggnadsminnesbeståndet. Ibland blir denna bild, både på regional och på nationell nivå, något överdriven. Även om urvalet onekligen har en tydlig slagsida, är länets nuvarande byggnadsminnen trots allt en någorlunda brokig skara. Några av de miljöer som kan uppfattas som förhållandevis ”enkla” skyddades också tidigt: finngårdarna Kvarntorp, Ritämäki och Juhola i Torsby kommun byggnadsminnesförklarades exempelvis redan under 1960-talet eller under 70-talets första år. Detsamma gäller Ögårn i Dusserud i Årjängs kommun och Gravols soldattorp i Torsby kommun.

I dagens urval finns också några mer ovanliga bebyggelsekategorier, som marknadsbodarna i Nysäter i Säffle kommun, Expositionshuset i Karlstad, krukmakeriverkstaden Övre Stortorpet i Arvika kommun och det f.d. mejeriet, tillika ateljén vid Österviks kapell i Kristinehamns kommun. Den idag nedbrunna Kråkåssågen i Hagfors kommun kan också vara värd att nämna i detta sammanhang. Om man dessutom granskar vilka objekt som diskuterats och/eller utretts som möjliga byggnadsminnen, men där byggnadsminnesförklaringen av en eller annan anledning inte kunnat slutföras, breddas bilden ytterligare då även några mer udda typer av bebyggelse, som en fyrmiljö med fyrvaktarbostad utanför Hammarö och ett mentalsjukhus i Kristinehamn, märks i materialet²⁰⁸. Dessa exempel försvinner kanske en aning bland alla länets skyddade herrgårdar och borgargårdar, men de finns trots allt där.

REGIONAL IDENTITET OCH BYGGNADSMINNEN

En annan fråga som infinner sig när man tittar närmare på länets byggnadsminnesbestånd är i vilken utsträckning den gängse bilden av Värmland och Värmlands historia har påverkat urvalet. Eller snarare: om en gängse bild av landskapet eller länet *i alltför stor utsträckning* har påverkat urvalet. Vi ska därför göra ett försök att ringa in denna bild, men också granska bilden av byggnadsminne som företeelse.

Värmland och den värmländska identiteten

Men ett landskap har då väl ingen själ? Nej, naturligtvis inte. Men ändå... Jag är inte så alldeles säker på den saken. Förra sommaren kom det sig så, att jag kom hem i slutet av augusti efter att ha varit borta ett par månader. De första dagarna efter hemkomsten var mulna, blåsiga och kalla. Värmland var utpinat och fult, och jag måste säga till mig själv, att det var förfärligt vad våra berg var låga, vad våra åkrar och marker var färglösa, vad allting var tråkigt och intresselöst. Jag tänkte på alla de tusentals turisterna, som under sommaren hade jagat genom detta dyrkade och besjungna landskap. De trodde säkert, att vi var galna, vi alla, som tyckte, att detta var något att bjuda främlingar. Men augusti månad gick snart mot sitt slut, och vi kom in i en september, som blev lugn varm och so- lig. Om morgnarna var det lite dimmigt, men så snart solen kom upp, gjorde den kort process med dimman, skingrade den åt alla håll och kanter och lämnade bara så mycket kvar av den, att därav kunde lagas ett välbehövligt skönhetsflor åt detta arma land.

Sedan låg Värmland där dag efter dag under ljusa och milda, skära och blå slöjor, så tunna, att man inte en gång såg dem, utan bara landskapet, som fick färg av dem. På samma gång blev sjöarna mjölkvita, bergåsarna höjde sig och blev lätta och fina i konturerna, åkrarna lyste i guld och grönt, och då man lät blicken glida genom någon av de långa dalgångarna, tyckte man, att de var verkliga paradislandskap, så utsökta, som de tedde sig både till form och färg.

Detta fortgick så länge, att vi började tro, att det alltid skulle förbli så, och vi ville ropa till alla Italiafarare, alla alpklättrare, alla, som längtade till Söderhavets öar, att de inte skulle bry sig om det där andra. De skulle resa hit och titta på Värmland något skönare fanns inte.²⁰⁹

Selma Lagerlöf 1933

Många forskare och författare har intresserat sig för bilden av Värmland och har dessutom försökt definiera den värmländska identiteten. I en studie vid Karlstads Universitet år 2003 konstaterades exempelvis att "den starka laddningen i det värmländska blir klart märkbar långt utanför landskapets gränser. Värmlänningen tycks hela tiden vilja påminna oss andra om sin anknytning till ursprungslandskapet. Det är inte bara Erik Gustav Geijer som i många sammanhang påminner sin omgivning om barndomens natur och människor, dess "skogar, blånande åsar och fjäll".²¹⁰

Vissa forskare menar dock att uppfattningen om den starka värmländska identiteten är ett fenomen som i mångt och mycket formulerades under 1800-talets slut och under 1900-talet. Heidi Hansson har exempelvis granskat utländska resenärers beskrivningar av Värmland under olika delar av 1800-talet. Utgångspunkten för hennes resonemang om landskap och identitet är att "naturen äger ingen identitet i sig själv, utan utrustas med känslor, föreställningar och ideologier som ger den en specifik kulturell betydelse." Resonemanget fortsätter: "Om tillräckligt många betraktare tolkar en plats på samma sätt ackumuleras dessa uppfattningar till en platsens idé, eller till och med kliché. Så snart en utpräglad idé, myt eller vision fått fäste i ett naturlandskap blir den en del av landskapet självt."²¹¹ Hennes slutsats är att eftersom Värmland vid tiden inte var ett av de vanligare besöksmålen, fanns hos dessa utländska besökare både begränsade förkunskaper och uppfattningar om området. "Om de utländska resenärernas texter används som bevismaterial måste slutsatsen bli att Värmland inte har någon egentlig identitet på artonhundratalet. Landskapet ger utrymme för nostalgiska projektioner av flydda tider, vildmarksromantik, poesi och redogörelser för ett aktivt näringsliv, men till skillnad från t.ex. beskrivningar av Dalarna eller Stockholm från samma tid finns ingen färdig modell för hur regionen ska tolkas" menar Hansson, och fortsätter: "det dröjer till slutet av seklet innan Selma Lagerlöf, Gustaf Fröding och andra skapar den Värmlandsmyt som existerar än idag".²¹²

Idag uppfattas istället Värmland som en region med en förhållandevis stark identitet; "som utomstående betraktare har ändå alltid bilden av Värmland varit ett landskap som bär på ett rikt kulturarv och att det därför också finns en regional identitet" menar exempelvis Ida Grundel.²¹³ Carina Kullgren å sin sida skriver att både begreppet Värmland och värmlänningar "har diskuterats så ofta, i så många olika sammanhang, och med sådan kraft, värme, entusiasm eller, ibland, irritation. Landskapet beskrivs, och dess innehåll och innebörd förklaras, igen och igen för att avgöra vilka gränsdragningar som skall ges legitimitet, och för att det ska kunna träda fram som en alldeles speciell plats som skiljer sig från andra nejder, områden, regioner, landskap, provinser eller viken beteckning man anser lämplig. Landskapet eller regionen får på detta sätt sin territoriella form och symboliska betydelse genom människors överenskommelser eller förhandlingar om dess gränser, gränskriterier och därmed karaktär."²¹⁴

Hur "identitet" egentligen ska definieras är en fråga som i sig kan fylla en större uppsats. Olika forskare har förklarat begreppet som "något så grundläggande som frågor om vem jag är, vad jag är, var jag hör hemma och var jag är född" eller "en process som skapas i relationer i möten med andra, både genom likheter och olikheter".²¹⁵ Andra framhåller det engelska begreppet "sense of place". Grundel fortsätter: "När vi pratar om identitet i förhållande till en plats handlar det framförallt om levda erfarenheter, där platser skapas och återskapas av människor, men också genom olika sociala relationer med andra. Det handlar också om att känna sig tillfreds och hemma, vilket också kan kopplas till olika erfarenheter i form av värderingar och attityder som finns på en plats. Ser vi till

relationen mellan plats och identitet så kan plats i det här sammanhanget relateras till olika geografiska skalor, från det mer lokala från hemmet, den plats där vi bor, eller den regionala, nationella eller till och med det globala”.²¹⁶ Gällande just den värmländska ”nationalkaraktären” och hur denna formats skriver Kullgren bl.a. om den antologi om Värmland i vilken presenteras ”utdrag ur en mängd olika skildringar av det värmländska som säkerligen har ”bidragit till att öka kunskapen och känslan för vårt landskap” som dåvarande landshövdingen, Rolf Edberg, säger i förordet till den tredje upplagan 1976. I konsekvens därmed kan den även ha bidragit till att forma värmlänningars självuppfattning. Det var också avsikten, vilket visas av undertiteln.”²¹⁷

I sin läsebok för skola och hem, ”Värmland”, återgav Jalmar Furuskog 1941 en tänkt dialog med själva landskapet, som frågar: ”Men jag undrar ändå, är det inte så, att jag är mera älskad av mitt folk än något annat svenskt landskap? Tänk på alla böcker som

Natur och kultur, historia och nutid möts i dessa porträtt, som ofta formas med ganska breda penseldrag. Vissa företeelser återkommer i de flesta beskrivningar: skogarna, de glittrande vattnen, författarna och poeterna. Ofta nämns också bruken, herrgårdarna och den skogsfinnska historien. Att värmlänningen har en stark identitet som just värmlänning framhålls också gärna.

handlar om mej. -Nej, det är du visst inte [...]. Alla svenskar älskar sin hembygd lika mycket som värmlänningarna. Men du har varit mera gynnad av lyckan än de andra landskapen, när du blivit så mycket besjungen. Alla skalderna och diktarna som bott i Värmland, har skrivit om dej just det som varje svensk man och kvinna skulle vilja skriva om sin hembygd, ifall de bara kunde.”²¹⁸

Hur har då Värmland beskrivits under senare årtionden? Vilken är den bild av länet (eller landskapet) som tecknas i bygdeböcker, landskapsskildringar och andra källor? Natur och kultur, historia och nutid möts i dessa porträtt, som ofta formas med

ganska breda penseldrag. Vissa företeelser återkommer i de flesta beskrivningar: skogarna, de glittrande vattnen, författarna och poeterna. Ofta nämns också bruken, herrgårdarna och den skogsfinnska historien. Att värmlänningen har en stark identitet som just värmlänning framhålls också gärna. Björn Gidstam skrev exempelvis i förordet till sin Värmlandsbok år 2005 att ”I raden av svenska landskap framstår Värmland som ett av de mest färgstarka och särpräglade. [...] Värmland är dessutom ett landskap som i hög grad präglas av en stark kulturell identitet, vilket jag hela tiden upplevt som mycket inspirerande.”²¹⁹ Gidstam fortsätter med att poetiskt beskriva landskapet: ”den dovt allvarstygda tonen i mörka skogklädda åsar, den ljusa glättigheten i lövkransade sjöar och blommande sommarängar, de traditionsfyllda bondehusen i falurött och de sagolikt mytomspunna herrgårdsbyggnaderna, de vemodiga minnena från säterbruk och finnkultur, de tysta lämningarna efter järnhanteringens glödande förflutna, de djupa vilda

skogarna med sina svarta tjärnar och porlande bäckar och de glittrande vattnen i älvar och sjöar.”²²⁰

När värmlandsbördige författaren Bengt Berg år 1989 gjorde en kort sammanfattning av landskapet i sin ”På väg genom Värmland” skrev han bl.a. ”Det har kallats så mycket, Värmland, detta älskade och vemodiga landskap. Värmland med sina mörka skogar och blånande berg, med sina tusen glittrande sjöar och den väldiga Vänern i söder.”²²¹ Vidare nämner han landskapet som ”Sagans landskap”, med hänvisning till Selma Lagerlöf och Gustaf Fröding. I den följande korta texten nämns välkända företeelser och personer, som Tage Erlander, den finska invandringen, skogsarbetarna, flottningen, Erik Gustaf Geijer, konstnärskolonin vid Racken och Oxhäljemarknaden i Filipstad, men också ämnen som inte lika ofta lyfts fram i denna typ av sammanhang, som Picassostatyn i Kristinehamn, knäckebrödsfabriken i Filipstad och Höljesdammen. ”Det sägs att vi skryter och skroderar, vi som kommer från Värmland” skriver han vidare, ”Och att vi ”löver

En av länets mer kända herrgårdar: Geijersgården i Ransäter, Munkfors kommun; Erik Gustaf Geijers barndomshem vilket idag är skyddat som byggnadsminne. Det vackra vårdträdet bakom minnesstenen har dessvärre nyligen fått fällas p.g.a. sjukdom.

och löver". Att vi lovar runt men håller tunt. Men sanningen är att vi skryter bara när det behövs och "löver" gör vi för att vi vill mer än vi kan... Men dialekt pratar vi, det kan jag lova!"²²²

Ungefär samtidigt skrev likaledes värmlandsbördige författaren Bengt Hallgren, något mer svartsynt, att "Det finns en föreställning om Värmland! Om det goda landet, där också överheten är värd att älskas; hyggliga brukspatroner, poesiläsande lantjunkare, mänskliga präster, boksynta lärare. Folkets välgörare. Värmlänningens godtrogenhet är oändlig. Men krukan går ända tills vattnet spricker. Plötsligt blottas motsättningen mellan maktägare och underlydande. I den kvävda vreden mot nye patron, som vill ställa backstugesittaren Jan i Skrolycka på bar backe [...] i Selma Lagerlöfs "Kejsarn av Portugalien". I det oförtäckta hatet, uttalat av smeden mot förvaltaren, i Frödings "Den gamla goda tiden".²²³

I en artikel om den värmländska själen från 2011 konstaterade Ida Grundel också att "Värmland har också en lång historia som gränsregion" med hänvisning till det (åtminstone i Värmland) välkända medeltida citatet från Adam av Bremen att värmlänningarna bor mellan Norge och Sverige.²²⁴ "Närheten till Norge är påtaglig och skapar ytterligare en bild av det värmländska. [...] Andra metaforer som lyfts fram om värmlänningen är till exempel "skogsfinnar" eller "bruksarbetare". Andra gånger handlar det om uttryck som "värmlandsandan" som bygger på tidigare traditioner inom bruksmiljön och det klassiska "dä orner sä".²²⁵

Den utländske resenär som idag söker information om Värmland möts idag av en beskrivning av landskapet som "*a place filled with culture, adventure, challenges and fun activities. The countryside is so beautiful in places that it will take your breath away. Wherever you are, it is always close at hand, easy to reach. Simply help yourself to whatever you prefer: the great stretches of forests, the open countryside, the stories, the coast of Lake Vänern or life along the Klarälven River*".²²⁶

Bilden av Värmland och bilden av byggnadsminnen

Vi ska nu återvända till den fråga som formulerades i början av detta kapitel, om den gängse bilden av Värmland och om denna i alltför stor utsträckning har påverkat urvalet av länets byggnadsminnen. Vi ska också återknyta till en av uppsatsens formella frågeställningar, nämligen den om vilken bild som egentligen tecknas av länet genom detta urval. Om det faktum att vissa typer av byggnader och miljöer är vanligare i urvalet och att andra lyser med sin frånvaro medför ett problem, och vilket problemet i så fall är, återstår att diskutera.

I den tidigare nämnda opublicerade rapporten från Riksantikvarieämbetet om landets byggnadsminnen konstaterades att även på riksnivå märks att "vissa kategorier är väl representerade i jämförelse med andra. Men med tanke på hur mycket som byggts är det

fortfarande bara en bråkdel av vad som skulle kunna skyddas som är säkerställt idag. Att tala om överrepresenterade byggnadsminnen känns därför inte relevant.”²²⁷ Liknande synpunkter framförde Agneta Thornberg Knutsson i sin avhandling: ”Att en kategori är väl representerad behöver inte innebära att den är överrepresenterad. [...] Däremot kan konstateras, att ett stort antal kategorier och slag av objekt inom olika kategorier är underrepresenterade.”²²⁸ Redan från början har också värdet av regionala variationer i byggnadsminnesbeståndet betonats, 1956 konstaterades exempelvis i byggnadsminnesutredningen att det tänkta urvalet givetvis måste ”ske efter så enhetliga linjer som möjligt för hela landet. Med nödvändighet måste dock en avvägning göras med hänsyn till de olika länens karaktär.”²²⁹ Det är med andra ord viktigt att i urvalsarbetet tillåta sig en tydlig regional profil. Arbetet ska inte syfta till att varje län ”samlar på sig” alla kategorier av byggnader och miljöer i sitt byggnadsminnesbestånd; en sådan taktik kan möjligen passa vid fjärlissamlande eller frimärkssamlande, men knappast vid utpekandet av byggnadsminnen. Även i den opublicerade rapporten om landets byggnadsminnen anser Riksantikvarieämbetet att det visserligen ur ett ”nationellt perspektiv kan [...] vara värdefullt att försöka korrigera de olikheter och skillnader som finns i beståndet” men att alla län inte behöver ”ha alla kategorier av byggnadsminnen. De regionala särdragen måste även fortsättningsvis få finnas.”²³⁰

Precis som de ovan nämnda källorna tror jag det är olyckligt att hävda överrepresentation bland dagens byggnadsminnen. Istället bör vi se det nuvarande värmländska byggnadsminnesbeståndet som ett urval där vissa kategorier av byggnader och miljöer redan är väl hävdade och där andra återstår att skydda. Vilka typer av objekt som redan skyddats och vilka som inte skyddats är däremot värt att granska närmare.

Precis som de ovan nämnda källorna tror jag det är olyckligt att hävda överrepresentation bland dagens byggnadsminnen. Istället bör vi se det nuvarande värmländska byggnadsminnesbeståndet som ett urval där vissa kategorier av byggnader och miljöer redan är väl hävdade och där andra återstår att skydda. Vilka typer av objekt som redan skyddats och vilka som inte skyddats är däremot värt att granska närmare.

Ett av de allra tydligaste särdragen i det nuvarande urvalet är onekligen den höga andelen herrgårdar och andra herrgårdsliknande byggnader (gränsdragningen här är inte alltid helt självklar).²³¹ Särskilt under de första årtiondena byggnadsminnesförklarades många sådana miljöer; som redan konstaterats var exempelvis 40% av länets byggnadsminnen ”av herrgårdskaraktär” år 1984 (se sid 77). Idag är den siffran ungefär 30%. De värmländska herrgårdarna får därmed anses vara väl uppmärksammade, såväl i byggnadsminnesurvalet som i den gängse bilden av Värmland. Förre landsantikvarien Gösta von Schoultz skrev 1988:

Genom de stora värmländska författarna, framför allt Selma Lagerlöf och hennes Gösta Berlings saga, har Värmland i den allmänna uppfattningen kommit att framstå som det svenska herrgårdslandskapet framför andra. Sakligt sett är detta oriktigt, men det finns onekligen ganska många herrgårdar också i Värmland. De har i dikten ofta omgivits av ett romantiskt skimmer och getts sådan glans, att man lätt föreställer sig dem mer storslagna och märkvärdiga än de varit i verkligheten.

Jämfört med Mälardalens slott och herresäten är de värmländska herrgårdarna enkla och anspråkslösa. Landskapet utgjorde ju länge en tämligen fattig och avsidens belägen del av Sverige, och större jordegendomar har på några undantag när aldrig funnits här. Även järnbruken var före den genomgripande rationaliseringen vid 1800-talets slut små och med en obetydlig produktion var för sig. Men de var talrika, spridda över större delen av landskapet och alla försedda med en bruksherrgård, låt vara ofta en skäligen blygsam sådan.²³²

Andra typer av byggnader som är förhållandevis väl uppmärksammade, både i historieskrivningen och i byggnadsminnesurvalet, är hyttor och bruk samt finngårdar. Även miljöer med anknytning till författare och konstnärer, ibland tillika herrgårdar, får anses vara tämligen väl representerade.

Vid en första anblick kan det alltså tyckas som om det värmländska byggnadsminnesurvalet lyckas väl med att leva upp till en vedertagen och väl förankrad bild av länet och dess historia. Vid en närmare titt blir det dock tydligt att flera viktiga och erkända företeelser och historiska skeenden helt saknas i urvalet. Ett exempel är fäbodbruket, eller som det heter på värmländska: säterbruket. Trots att säterbruket varit utbrett i stora delar av länet, och i många bygder utgjort en förutsättning för jordbruket, har inte en enda värmländsk sätermiljö byggnadsminnesförklarats.²³³ En säter, Kårebolssäteren i Torsby kommun, har visserligen fått status som riksintresse för kulturmiljövården, och i länets åtgärdsprogram för värmländska kulturmiljöer konstaterades redan 1990 att "frågan om byggnadsminnesförklaring av hela sätervallen bör utredas", men p.g.a. resursbrist har detta inte kunnat initieras av länsstyrelsen.²³⁴ Saknas i urvalet gör också miljöer från den omfattande flottningsverksamheten, kolningsverksamheten och andra typer av skogsbruk och hantering och förädling av trä. Trots deras betydelse för Värmland, har dessa verksamheters byggnader och anläggningar inte skyddats på samma sätt som andra viktiga verksamheters miljöer. Enda undantaget är den sedan 1978 nedbrunna Kråkåssågen i Hagfors kommun, som under några år besatt skydd som byggnadsminne.²³⁵

En annan av länets mer kända herrgårdar: Alsters herrgård utanför Karlstad; Gustaf Frödings födelsehem vilket idag är skyddat som byggnadsminne.

Lika slående är att trots att Värmland är ett stort skärgårdslän – mer än en tiondel av länet utgörs av Väneren och dess stora skärgård - har kulturmiljövården hittills inte skyddat några byggnader eller miljöer i detta sammanhang med hjälp av kulturmiljölagens tredje kapitel, även om vissa diskussioner förts om Söökojans fyr i Hammarö kommun.²³⁶ Inte heller i byggnadsminnesutredningens förslagslista eller i sammanställningen av väckta frågor i länet återfinns några skärgårdsmiljöer.

Sådana exempel gör det intressant att resonera vidare kring hur urvalet egentligen gått till. Att Värmland fortfarande är ett län med stark identitet som skogslän kan kanske delvis förklara frånvaron av skärgårdsmiljöer i byggnadsminnesbeståndet. Vänerskärgården för fortfarande en tämligen undanskymd tillvaro i de flesta sammanhang, även om flera satsningar gjorts under senare år för att uppmärksamma den. När några av länets kommuner år 2014 diskuterade besöksnäringen konstaterades exempelvis att de i viss mån arbetade mot traditionen när de försökte uppmärksamma dessa miljöer: "I den värmländska folksjälen är skärgårdens plats ganska svag. Generellt ser sig inte värmlänningen som en skärgårdsbo. Man tittar inåt landet med ryggen mot Väneren. Det är där man identifierar sig."²³⁷ Det ligger därmed nära till hands att tro, att detta förhållningsätt har påverkat vilka miljöer som traditionellt har uppmärksammats och värderats; fokus har inte har legat på den värmländska skärgården utan på andra kulturmiljöer. Sam-

tidigt kan vi med ett sådant resonemang inte förklara avsaknaden av sätrar, flottningsmiljöer, skogshuggarkojor och kolarkojor i urvalet. Detta är dock inte något specifikt värmländskt problem, Riksantikvarieämbetet skriver i sin opublicerade rapport att "De kategorier som RAÅ bedömer är underrepresenterade bland byggnadsminnena är framförallt fiske och skogsbruk. Två traditionellt viktiga näringar som sysselsatt många människor men som inte syns i beståndet av byggnadsminnen".²³⁸

Att modernismens och efterkrigstidens byggnader också saknas i det värmländska urvalet - det yngsta byggnadsminnet är Värmlands Museums Cyrillishus som uppfördes mellan 1926 och 1929 - är något enklare att förklara. Det är först under senare årtionden som sådana miljöers kulturmiljövärden uppmärksammas och som vi sett har få nya byggnadsminnen bildats i Värmland under senare årtionden.

Enda sättet att få någon ordning på resonemanget tycks vara att delvis vända på det: kanske är det inte bilden av Värmland som haft alltför stor påverkan på urvalet av byggnadsminnena, utan bilden av byggnadsminnesverktyget i sig? Det tycks hos både kulturmiljövårdande myndigheter och institutioner, privatpersoner och andra aktörer, finnas en utbredd föreställning om vilka typer av byggnader och miljöer som passar som byggnadsminne. Särskilt när man tittar på de ärenden som initierats av andra aktörer än de kulturmiljövårdande myndigheterna och institutionerna är urvalet ganska begränsat (se bilaga 4). Två huvudspår kan märkas gällande vilka objekt som föreslås: dels objekt som är akut hotade av rivning (i många fall har man då också försökt påverka planerna genom andra kanaler, inte minst den offentliga debatten, och tillgriper ganska sent i processen möjligheten att väcka fråga om byggnadsminnesförklaring för att stoppa rivningen), dels objekt som liknar andra objekt som redan har byggnadsminnesförklarats. Det tycks som att när tillräckligt många herrgårdar och välbevarade bostadshus från 17- och 1800-talet fått status som byggnadsminne, ligger det nära till hands att väcka fråga om ytterligare miljöer som liknar dessa. Ibland hänvisas också uttalat till andra byggnadsminnen när fråga väcks. Som exempel kan nämnas ärendet gällande den s.k. Westlinska villan i Karlstad, där den person som föreslog byggnadsminnesförklaringen hänvisade till att "liknande hus från denna tid har skyddats på detta sätt."²³⁹ Ett slags praxis uppstår, gällande att vissa typer av byggnader passar som byggnadsminne. Att associera en flottningskoja eller en samling fiskarstugor med byggnadsminnesförklaring är ofta inte lika självklart.

Enda sättet att få någon ordning på resonemanget tycks vara att delvis vända på det: kanske är det inte bilden av Värmland som haft alltför stor påverkan på urvalet av byggnadsminnena, utan bilden av byggnadsminnesverktyget i sig?

Sammantaget tycks det som om den gängse bilden av Värmland *delvis* har haft stor påverkan på byggnadsminnesurvalet; vissa av de företeelser, verksamheter och miljöer som uppfattas som typiskt värmländska och viktiga för länets historia har också i stor utsträckning skyddats genom byggnadsminnesverktyget. Samtidigt har andra företeelser, verksamheter och miljöer, som också uppfattas som typiska och viktiga, inte byggnadsminnesförklarats alls. Min slutsats är därför att *bilden av byggnadsminnesverktyget varit minst lika styrande för ur-*

Sammantaget tycks det som om den gängse bilden av Värmland delvis har haft stor påverkan på byggnadsminnesurvalet; vissa av de företeelser, verksamheter och miljöer som uppfattas som typiskt värmländska och viktiga för länets historia har också i stor utsträckning skyddats genom byggnadsminnesverktyget. Samtidigt har andra företeelser, verksamheter och miljöer, som också uppfattas som typiska och viktiga, inte byggnadsminnesförklarats alls. Min slutsats är därför att bilden av byggnadsminnesverktyget varit minst lika styrande för urvalet, som bilden av Värmland.

valet, som bilden av Värmland. I några fall sammanfaller också dessa båda bilder, inte minst vad gäller bruksherrgårdar och andra herrgårdar, och sådana miljöer har i stor utsträckning skyddats.

Den bild som idag tecknas av länet och länets historia genom våra byggnadsminnen blir därmed också en mycket ofärdig bild, där vissa delar – herrgårdsmiljöerna, bruken, den skogsfinska kulturen och länets rika författar- och konstnärstradition – är väl eller förhållandevis väl representerade. Andra delar saknas, som exempel kan nämnas skärgården och dess miljöer, säterbruket, flottningen, kolningen, virkeshantering och andra typer av skogsbruk, och inte minst större delen av 1900-talets historia. Stora delar av bilden återstår därmed att teckna.

BYGGNADSMINNEN IDAG OCH I MORGON

Avslutningsvis vill jag formulera några korta tankar om hur kulturmiljövården bör arbeta med och förhålla sig till våra byggnadsminnen - idag och i morgon.

Vilka byggnader är värda att lämna över till kommande generationer? Vilket urval av dagens stora byggnadsbestånd är det som våra barn och barnbarn, ja rent av barnbarnsbarn och ännu fler släktled därefter, ska få ta över och använda? Det är lätt hänt att diskussioner om bevarande av kulturarv framstår som bakåtblickande, fast det egentligen är precis tvärt om. Urvalet handlar om vad som är värt att skicka vidare, framåt.

Byggnadsminnesförklaring är fortsatt ett mycket värdefullt verktyg för kulturmiljövården; inte det enda, men det verktyg som verkligen möjliggör ett starkt och långsiktigt juridiskt skydd för ett urval av samhällets allra viktigaste byggnader och miljöer. Detta urval behöver dock göras med stor medvetenhet. Den professionella kulturmiljövården har genom årtionden varit både entusiastisk och ihärdig vad gäller att framhålla hur viktigt det är att ett representativt urval av kulturmiljöer bevaras.

Även byggnadsminnesbeståndet bör spegla bredden i vår historia och i vår samhällsutveckling. Det är inte ett mål i sig att ett län ska samla på sig ett så komplett bestånd som möjligt, av så många kategorier som möjligt. Istället är syftet att säkerställa ett starkt och långsiktigt skydd för ett brett och representativt urval av byggnader och miljöer.

Kulturmiljövårdens goda ansatser kan dock som bäst anas, när man granskar det befintliga urvalet. Vårt nuvarande byggnadsminnesbestånd behöver därför kompletteras. Möjligheten att bilda nya byggnadsminnen hänger dock tätt samman med resurser och prioriteringar på länsstyrelserna. Eftersom förhållandena sällan medger ett brett och omfattande egeninitierat arbete, blir vikten av medvetna val än större. Det är inte rimligt att anta att en mindre länsstyrelse (som Länsstyrelsen Värmland) kommer kunna bilda mer än - som bäst - ett fåtal nya byggnadsminnen inom överskådlig tid. Frågan är då på vilka byggnader och miljöer som dessa begränsade resurser bör satsas? Medvetna val krävs för att ett mer representativt urval av byggnader och miljöer ska försäkras det skydd som en byggnadsminnesförklaring innebär. Behovet av ett strategiskt arbetssätt och en tydlig målbild är stort!

En intressant fråga i sammanhanget är också hur vi förhåller oss till de byggnadsminnen som vi redan har, vad gäller representativitet. Vilka olika typer av berättelser och perspektiv representerar ett visst byggnadsminne? Är det exempelvis bara ägarfamiljens historia som skyddas när vi byggnadsminnesförklarar en herrgårdsmiljö? Eller skyddar vi i lika stor utsträckning historierna om tjänstefolk och gårdsfolk? Torpare? Statare? Bruksarbetare? De hantverkare som byggde herrgården? Här är det både relevant att

titta närmare på de faktiska avgränsningarna och skyddsbestämmelserna i byggnadsminnesbesluten, och på vilka delar av historien som vi framhåller och förmedlar i olika sammanhang. På samma sätt kan det vara värt att bredda tidsaspekten. Ofta är det ett eller ett par skeenden eller tidpunkter som lyfts fram när historien om objektet berättas, men kanske finns många fler historier att berätta – inte minst de mer sentida.

Slutligen ska återknytas till de nationella målen för kulturmiljöarbetet, som berördes tidigare i detta arbete. Kulturmiljövården har idag uppdraget att arbeta för ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas. För att öka människors delaktighet i arbetet och för att ge alla möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön behöver det vara angeläget och relevant. Inte minst gäller det byggnadsminnesbeståndet.

Naturligtvis kommer vi aldrig uppnå ett färdigt urval, ett läge då vi fått det kompletta byggnadsminnesbeståndet. Vi behöver hela tiden arbeta med att komplettera det bestånd vi redan har med nya byggnader och miljöer, allteftersom mer byggs och synen på kulturarvet utvecklas. På samma sätt behöver vi foga nya berättelser och bredare perspektiv till de befintliga byggnadsminnena. Urvalet handlar om vad som är värt att skicka vidare, framåt.

SLUTSATS OCH SAMMANFATTNING

I början av denna uppsats formulerades fyra frågeställningar. Syftet med dessa, och med uppsatsen i sin helhet, var att granska länets nuvarande byggnadsminnesbestånd, hur detta urval har arbetats fram, vad som har format det och vilken bild som tecknas av länet genom detta urval.

I arbetet har det varit Värmlands län som fått agera exempel när vi tittat närmare på hur kulturarvet har tolkats, värderats och använts. Många av slutsatserna bör dock vara applicerbara även på andra geografiska och idémässiga områden.

Den första frågeställningen löd: **Hur var verktyget byggnadsminnesförklaring tänkt att användas?** Genomgången av förarbetena till 1960 års lag, och i viss mån även andra källor, visar att byggnadsminnesförklaring redan från början uppfattades som ett verktyg att använda för ett mycket begränsat urval av "toppobjekt". Syftet har aldrig varit att genom byggnadsminnesförklaring skydda den stora massan av kulturhistoriska byggnader; för detta finns annan lagstiftning. När byggnadsminneslagen infördes var Riksantikvarieämbetet den myndighet som fattade beslut om byggnadsminnesförklaring. Avsikten var också att alla byggnader som hade ett tillräckligt högt kulturhistoriskt värde på sikt skulle skyddas. Urvalet skulle baseras på en systematisk inventeringsverksamhet, vilken dessvärre aldrig genomfördes på det sätt som avsågs.

I den utredning som föregick byggnadsminneslagen presenterades en preliminär förslagslista över ett antal värmländska byggnader som skulle kunna vara aktuella för byggnadsminnesförklaring. I övrigt beskrevs den tänkta tillämpningen i mycket begränsad utsträckning. Inte heller definitionen av kulturhistoriskt värde diskuterades närmare. De olika miljöernas kulturhistoriska värde skulle istället komma att avgöras av dåtidens auktoriteter (Nordiska Museet, Riksantikvarieämbetet, landsantikvarierna) i samband med den tänkta inventeringen och när de faktiska ärendena prövades.

Den andra frågeställningen handlade om **hur man har arbetat med byggnadsminnesförklaringar i Värmlands län**. Sammanställningen visar att fram till 1976, då ansvaret flyttades över till Länsstyrelsen, bedrevs ett mycket intensivt arbete med att skydda värmländska byggnader och miljöer; majoriteten av de objekt som ingår i dagens byggnadsminnesbestånd byggnadsminnesförklarades under dessa år. Besluten fattades av Riksantikvarieämbetet men landsantikvarierna i Värmlands län tycks ha varit mycket drivande i ärendena. Det arbete som genomfördes inom ramen för 1956 års byggnadsminnesutredning av Nordiska Museet i samarbete med landsantikvarierna, då man formulerade en förslagslista över möjliga värmländska byggnadsminnen, tycks ha givit länet ett visst försprång i arbetet.

De tidiga besluten är genomgående mycket schablonmässigt skrivna och saknar tydliga beskrivningar och motiveringar. Det framgår inte av beslutsskrivelsen vilka kvalitéer och företeelser hos byggnaden eller miljön det var som man avsåg att skydda med byggnadsminnesförklaringen. Det är inte heller möjligt att följa tanken bakom byggnadsminnets avgränsning eller skyddsbestämmelsernas utformning.

När frågan överfördes till Länsstyrelsen avstannade arbetet under några år, för att därefter återupptas periodvis. Efter en förhållandevis intensiv period under andra halvan av 1980-talet har arbetet med byggnadsminnesförklaringar saktat in, för att periodvis helt avstanna. Hittills har endast ett nytt byggnadsminne tillkommit under 2010-talet. I skrivande stund utreds dock ytterligare två objekt, som eventuellt kan komma att bli byggnadsminnen under 2018.

Den tredje frågeställningen bestod av flera delfrågor: **Vad har styrt urvalet; vilka byggnader och miljöer har föreslagits bli byggnadsminne och vilka har faktiskt blivit det? Vilka aktörer har arbetat med urvalet? Har olika aktörer haft olika syn på vilka objekt som bör skyddas?** Majoriteten av länets byggnadsminnen skyddades under 1960- och 70-talet. När man studerar handläggningen av dessa ärenden blir det tydligt att de hanterades av ett mycket begränsat antal personer. Även om systemet för byggnadsminnesförklaringar fram till 1976 var uppbyggt så att Riksantikvarieämbetet var den myndighet som fattade beslut utifrån väckta frågor, vilka i sin tur (åtminstone i teorin) kunde komma från vem som helst, tycks arbetet med att initiera och fatta beslut om nya byggnadsminnen i praktiken ha skett inom en mycket snäv och initierad krets. Det bevarade arkivmaterialet antyder också att den formella handläggningen i de allra flesta fall tycks ha föregåtts av informella kontakter och gemensamma diskussioner som inte dokumenterats. När frågan väl väcktes tycks aktörerna redan ha varit tämligen överens om att objektet borde bli byggnadsminne. Det är därför inte möjligt att följa avvägningarna som föregått prövningen. Det har också visat sig vara svårt att söka fram alla de objekt som föreslagits som byggnadsminnen, men som inte blivit det eftersom ärendena före 1976 inte är sökbara i Antikvarisk-Topografiska Arkivet.

Gällande de byggnader som faktiskt kom att byggnadsminnesförklaras finns alltid en viss dokumentation, om än av varierande kvalitet. Det är dock inte alltid möjligt att utläsa vem som från början tagit initiativ till att väcka frågan i det enskilda ärendet, ens när dokumentation finns. Vid en närmare granskning hittar man istället många exempel där olika aktörer i brev och anteckningar hänvisar till tidigare "gemensamma diskussioner", frågor som väcks av en person på begäran av någon annan och brev där en aktör uppmanar en annan aktör att väcka frågan. I några ärenden kan man också ana att det funnits personer i bakgrunden, som kan ha tagit initiativet från början, även om den formella skrivelsen undertecknats av någon annan. Det tycks därför inte vara särskilt meningsfullt att vidare analysera vilka aktörer som väckt vilka frågor, åtminstone inte vad gäller ärendena från 1960- och 70-talet, vilket är majoriteten av länets byggnadsminnesförklaringar.

Tydligt är också att Länsstyrelsen Värmland, trots tydliga ambitioner både hos myndigheten och inom kulturmiljövården i stort, i mycket begränsad utsträckning haft möjlighet att initiera nya byggnadsminnen under senare årtionden. De resurser som finns har istället styrts till att hantera inkomna ärenden, däribland väckta frågor om byggnadsminnesförklaringar från andra aktörer. Precis som hos många andra länsstyrelser medför detta att arbetet med att bilda nya byggnadsminnen präglas av ett reaktivt förhållningssätt och att ”urvalet av byggnadsminnen inte görs på basis av strategiska ställningstaganden i enlighet med lagstiftarens intentioner”.²⁴⁰

Den fjärde frågan löd: **Vilket har resultatet blivit; hur ser dagens byggnadsminnesbestånd ut? Vilken bild tecknas av länet genom detta urval?** Det är tydligt att trots kulturmiljövårdens ambitioner på såväl nationell som regional nivå, om ett byggnadsminnesbestånd som är så representativt som möjligt och som på ett allsidigt sätt speglar vår historia och samhällsutveckling, har byggnadsminnesbeståndet en tydlig slagsida. I dagsläget är närmare 30% av länets byggnadsminnen helt eller delvis ”bruksherrgårdar” och ”herrgårdar” enligt Riksantikvarieämbetets anläggningskategorier.

Sammantaget tycks det som om den gängse bilden av Värmland *delvis* har haft stor påverkan på byggnadsminnesurvalet; vissa av de företeelser, verksamheter och miljöer som uppfattas som typiskt värmländska och viktiga för länets historia har också i stor utsträckning skyddats genom byggnadsminnesverktyget. Samtidigt har andra företeelser, verksamheter och miljöer, som också uppfattas som typiska och viktiga, inte byggnadsminnesförklarats alls. Min slutsats är därför att bilden av byggnadsminnesverktyget varit minst lika styrande för urvalet, som bilden av Värmland. I några fall sammanfaller också dessa båda bilder, inte minst vad gäller bruksherrgårdar och andra herrgårdar, och sådana miljöer har i stor utsträckning skyddats.

Den bild som idag tecknas av länet och länets historia genom våra byggnadsminnen blir därmed också en mycket ofärdig bild, där vissa delar – herrgårdsmiljöerna, bruken, den skogsfinnska kulturen och länets rika författar- och konstnärstradition – är väl eller förhållandevis väl representerade. Andra delar saknas, som exempel kan nämnas skärgården och dess miljöer, säterbruket, flottningen, kolningen, virkeshantering och andra typer av skogsbruk, och inte minst större delen av 1900-talets historia. Stora delar av bilden återstår därmed att teckna.

Fotnoter:

¹ Se exempelvis Svensson och Pettersson 2008

² En del guldorn finns i Sveriges Radios arkiv och på Youtube, bl.a. ett inslag från det lokala nyhetsprogrammet "Tvärsnytt" från 1993

³ SFS 1988:950, 2 kap 1 §. Även yngre lämningar kan bli fornlämningar om de uppfyller övriga rekvisit, efter särskilt beslut från Länsstyrelsen.

⁴ SFS 1988:950, 4 kap 2,3,4 §§

⁵ SFS 1988:950, 3 kap 1 §

⁶ Horgby och Lindström 2002, s 314

⁷ Horgby och Lindström 2002, s 311-12

⁸ Génétay och Lindberg 2014, s12

⁹ Génétay och Lindberg 2014, s12

¹⁰ Kulturarvskonferens Värmlands Museum 2017-05-16, Föredrag Lotta Boss, Riksantikvarieämbetet

¹¹ Grundberg 2000, s47

¹² Se ex Jensen 2008

¹³ Horgby och Lindström 2002, s 310

¹⁴ Grundberg 2000, s52

¹⁵ Proposition 2016/17:116, s 23

¹⁶ Grundberg 2000, s52

¹⁷ Fernow 1898, titel

¹⁸ Proposition 2016/17:116, s 24

¹⁹ Grundberg 2000, s55

²⁰ Beckman 1998, s17

²¹ Se exempelvis Beckman 1998, s17

²² Beckman 1998, s17

²³ Grundberg 2000, s56

²⁴ Beckman 1998 s 17

²⁵ Grundberg 2000, s59

²⁶ Grundberg 2000, s 59

²⁷ Något varierande uppgifter om när Nordiska Museet grundades förekommer i olika källor

²⁸ Grundberg 2000, s 62

²⁹ Grundberg 2000, s73

³⁰ Grundberg 2000, s33

³¹ Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Om läns museer och landsantikvarier"

³² Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Om läns museer och landsantikvarier"

³³ Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Om läns museer och landsantikvarier"

³⁴ Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Om läns museer och landsantikvarier"

³⁵ Grundberg 2000, s74

³⁶ Beckman 1998, s18

³⁷ Wetterberg 1992, s355

³⁸ SoU 2004:94, s60

³⁹ Grundberg 2000, s82

⁴⁰ Grundberg 2000, s82

⁴¹ Beckman 1998, s19

⁴² Grundberg 2000, s83-84

⁴³ Biörnstad 2003, s15

⁴⁴ Grundberg 2000, s84

⁴⁵ Grundberg 2000, s85

⁴⁶ Grundberg 2000, s89

⁴⁷ SoU 1998/99:114, s 27

⁴⁸ Proposition 2016/17:116, s46

⁴⁹ Proposition 2016/17:116, s46

⁵⁰ SoU 2012:37, s254

⁵¹ Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Kulturpolitik"

-
- ⁵² Proposition 2016/17:116, s61
- ⁵³ Proposition 2016/17:116, s61
- ⁵⁴ Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning, angående forntida minnesmärkens fredande och bewarande; Gifwen Stockholm Slott den 29 November 1867, nr 71, § 9, se exempelvis www.raa.se
- ⁵⁵ Kongl. Akademien för de fria konsterna 1902, Riksarkivet YK 114, vol 2, akt Ia, s 3-4
- ⁵⁶ Kongl. Akademien för de fria konsterna 1902, Riksarkivet YK 114, vol 2, akt Ia, s 4
- ⁵⁷ Ashworth 2011, s 6
- ⁵⁸ Ashwoth 2011, s 8
- ⁵⁹ Ashworth 2011, s 8
- ⁶⁰ Nordisk Familjebok nr 33: Väderlek-Äänekoski 1922, s 751
- ⁶¹ Kongl. Akademien för de fria konsterna 1902, s 25-26
- ⁶² SFS 1920:744, s2022-2023
- ⁶³ Karlsson och Franzén 2007, s 6
- ⁶⁴ Se mer om Martin Olsson inventering i Geijer 2014 och om 1920 resp. 1988 års förordningar i Karlsson och Franzén 2007, s 6
- ⁶⁵ SoU 1938: 60, s 27
- ⁶⁶ Karlsson och Franzén 2007, s 6.
- ⁶⁷ SoU 2004:94, s 60-61
- ⁶⁸ SoU 2004:94, s 61
- ⁶⁹ Propositionen finns i tryckt form i Riksantikvarieämbetets sammanställning av förarbetena till byggnadsminneslagen, Riksantikvarieämbetet 1980, s 125
- ⁷⁰ Förteckning över registrerade kulturhistoriskt märkliga byggnader enligt lagen den 12 juni 1942, arbetsmaterial Riksantikvarieämbetet
- ⁷¹ Förteckning över registrerade kulturhistoriskt märkliga byggnader enligt lagen den 12 juni 1942, arbetsmaterial Riksantikvarieämbetet
- ⁷² Biörnstad 2015, s 204
- ⁷³ Biörnstad 2015, s197
- ⁷⁴ SoU 1956:26, s17
- ⁷⁵ SoU 1956:26, s5
- ⁷⁶ Biörnstad 2015, s198
- ⁷⁷ SoU 1956:26, s81
- ⁷⁸ SoU 1956:26, s81
- ⁷⁹ SoU 1956:26, s81
- ⁸⁰ Biörnstad 2015, s206
- ⁸¹ Biörnstad 2015, s207
- ⁸² Biörnstad 2015, s207
- ⁸³ Biörnstad 2015, s209
- ⁸⁴ Biörnstad 2015, s209
- ⁸⁵ SFS 1960:690, 3 kap 1§
- ⁸⁶ SFS 1960:690, 3 kap 2§
- ⁸⁷ Riksantikvarieämbetet 1967, s7
- ⁸⁸ Biörnstad 2015, s205
- ⁸⁹ Riksantikvarieämbetets hemsida, www.raa.se
- ⁹⁰ Se exempelvis Karlsson och Franzén 2007, s7
- ⁹¹ SFS 1988:950, 3 kap 1§
- ⁹² SFS 1988:950, 3 kap 6 §
- ⁹³ SFS 1959:612, 1 kap, 1 §
- ⁹⁴ SFS 1959:612, 2 kap, 9 §
- ⁹⁵ SFS 1987:103 , 3 kap 10 och 12 § §
- ⁹⁶ SFS 2010:900, 8 Kap 13 -14 § §
- ⁹⁷ SFS 1998:808, 3 kap 6 §
- ⁹⁸ SFS 1998:808, 7 kap 9 §
- ⁹⁹ SFS 2013:558, 2 §
- ¹⁰⁰ SFS 1988:950, 1 kap 1 §
- ¹⁰¹ SFS 1988:950, 2 kap 1 §
- ¹⁰² SFS 1988:950, 3 kap
- ¹⁰³ SoU 1956:26, s18

-
- ¹⁰⁴ Adlercreutz 2001, s 125
- ¹⁰⁵ SFS 1988:950, 3 kap 4 §
- ¹⁰⁶ SoU 1956:26, s102
- ¹⁰⁷ SoU 1996:128, s99 och 127
- ¹⁰⁸ SoU 1996:128, s127
- ¹⁰⁹ Se exempelvis sammanfattning av resonemangen i K-märkt, SoU 2004:94, s74-75
- ¹¹⁰ Prop. 1998/99:114, s42
- ¹¹¹ Prop. 1998/99:114, s42-43
- ¹¹² SoU 2004:94, s177-78
- ¹¹³ SFS 1988:950, 3 kap 4 §
- ¹¹⁴ Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Vägledning för tillämpning av Kulturmiljölagen, 3 kap 4-9 § §, version 2014-01-01", s5
- ¹¹⁵ Denna syftar till att "ge handledning som underlättar tillämpningen av 3 kap. KML så att den blir mer enhetlig över landet". Riksantikvarieämbetets vägledning är dock inte juridiskt bindande; varje länsstyrelse handlägger sina ärenden utifrån kulturmiljölagen. Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, Vägledning för tillämpning av Kulturmiljölagen, 3 kap 4-9 § §, version 2014-01-01
- ¹¹⁶ Adlercreutz 2001, s126
- ¹¹⁷ Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Vägledning för tillämpning av Kulturmiljölagen, 3 kap 4-9 § §, version 2014-01-01", s5
- ¹¹⁸ Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Vägledning för tillämpning av Kulturmiljölagen, 3 kap 4-9 § §, version 2014-01-01", s5
- ¹¹⁹ Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Vägledning för tillämpning av Kulturmiljölagen, 3 kap 4-9 § §, version 2014-01-01", s6
- ¹²⁰ Länsstyrelsen Värmlands arkiv, dnr 432-5833-2013
- ¹²¹ SFS 1988:950, 3 kap 5 §
- ¹²² Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Vägledning för tillämpning av Kulturmiljölagen, 3 kap 4-9 § §, version 2014-01-01", s7
- ¹²³ SFS 1988:950, 3 kap 3 §
- ¹²⁴ SFS 1988:1188, 11 §
- ¹²⁵ Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Vägledning för tillämpning av Kulturmiljölagen, 3 kap 2-3 § §, version 2014-01-01", s 5
- ¹²⁶ Gällande resonemang om hur sådana beslut bör utformas, se exempelvis Thornberg Knutsson 2007, s 167
- ¹²⁷ Génetay och Lindberg 2014, s15, se även liknande resonemang hos Thornberg Knutsson 2007.
- ¹²⁸ Läs mer om ersättning och inlösen på Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, Vägledning för tillämpning av Kulturmiljölagen, 3 kap 10-13 § §, version 2014-01-01, s 9
- ¹²⁹ Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, sammanfattning av vägledning 3 kap. KML
- ¹³⁰ SFS 1988:950, 3 kap 19 §
- ¹³¹ Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Vägledning för tillämpning av Kulturmiljölagen, 3 kap 4-9 § §, version 2014-01-01", s 5
- ¹³² SoU1996:128 s129
- ¹³³ SoU1996:128, s99
- ¹³⁴ Riksantikvarieämbetet 2017, s30
- ¹³⁵ Génetay och Lindberg 2014, s15
- ¹³⁶ SoU 2004:94, s60
- ¹³⁷ SFS 1960:690, 3 kap 1 §
- ¹³⁸ SoU 1956:26, s17-18
- ¹³⁹ SoU 1956:26, s79
- ¹⁴⁰ SoU 1956:26, s120
- ¹⁴¹ SoU 1956:26, s81
- ¹⁴² SoU 1956:26, s79 ff
- ¹⁴³ SoU 1956:26, s18
- ¹⁴⁴ SoU 1956:26, s70-71
- ¹⁴⁵ SoU 1956:26, s79
- ¹⁴⁶ SoU 1973:27, s9
- ¹⁴⁷ SoU 1973:27, s24
- ¹⁴⁸ SoU 1973:27, s11
- ¹⁴⁹ SoU 1973:27, s24

-
- ¹⁵⁰ SFS 1959:612, 2 kap 9 §
- ¹⁵¹ SoU 1979:17, s122
- ¹⁵² Biörnstad 2003, s15
- ¹⁵³ SoU 1979:17, s122
- ¹⁵⁴ SoU 1979:17, s122 ff
- ¹⁵⁵ Proposition 1987/88:104, s27
- ¹⁵⁶ Proposition 1987/88:104, s48
- ¹⁵⁷ Proposition 1987/88:104, s49
- ¹⁵⁸ Se exempelvis Robertsson 2002, s9
- ¹⁵⁹ Unnerbäck 2002 resp Robertsson 2002
- ¹⁶⁰ Unnerbäck 2002, s8
- ¹⁶¹ Robertsson 2002, s11
- ¹⁶² Robertsson 2002, s11
- ¹⁶³ Robertsson 2002, s48
- ¹⁶⁴ Unnerbäck 2002, s11
- ¹⁶⁵ Se exempelvis Unnerbäck s11
- ¹⁶⁶ Robertsson 2002, s48
- ¹⁶⁷ Riksantikvarieämbetet 2011, s3
- ¹⁶⁸ Riksantikvarieämbetet 2011, s9
- ¹⁶⁹ Génétay och Lindberg 2014, s3
- ¹⁷⁰ Génétay och Lindberg 2014, s31 ff
- ¹⁷¹ Génétay och Lindberg 2014, s36
- ¹⁷² Génétay och Lindberg 2014, s37
- ¹⁷³ Génétay och Lindberg 2014, s40
- ¹⁷⁴ Doktorsgården och Landshövdingegården i Karlstad räknas här som ett gemensamt byggnadsminne. Långbans gruvfält och mineralmuseet m.fl. samt Långbans herrgård och hytta i Filipstad räknas som två separata.
- ¹⁷⁵ Länsstyrelsen Värmland 2016, s 4
- ¹⁷⁶ Länsstyrelsen Värmland 2016, s 17
- ¹⁷⁷ Länsstyrelsen Värmland 2016, s17
- ¹⁷⁸ Enligt muntlig uppgift från ATA är enda möjligheten att återfinna dessa handlingar att genomöka allt arkivmaterial gällande Värmland; något som inte ryms inom detta arbete
- ¹⁷⁹ SoU 1956:26, s81
- ¹⁸⁰ SoU 1956:26, s81
- ¹⁸¹ Brev från landsantikvarien i Värmlands län till Riksantikvarieämbetet, daterat den 1 september 1964, Vitterhetsakademiens dnr 005355
- ¹⁸² Muntlig uppgift Värmlands Museums arkiv
- ¹⁸³ Nordiska Museets ämbetsarkiv "Korrespondens m m Byggnadsminneskommittén"
- ¹⁸⁴ Thornberg Knutsson 2007, s167
- ¹⁸⁵ Karlsson och Franzén 2007, s3
- ¹⁸⁶ SoU 2004:94, s93
- ¹⁸⁷ Länsstyrelsen 1990, se exempelvis s76
- ¹⁸⁸ RAÄ 2018, s30
- ¹⁸⁹ Propositionen finns i tryckt form i Riksantikvarieämbetets sammanställning av förarbetena till byggnadsminneslagen, Riksantikvarieämbetet 1980, s 128
- ¹⁹⁰ RAÄ 1991, s6
- ¹⁹¹ Karlsson och Franzén 2007, s3
- ¹⁹² Karlsson och Franzén 2007, s3
- ¹⁹³ RAÄ 1991, s6
- ¹⁹⁴ ATA Topografiska serien F1 Värmland, Väse prästgård
- ¹⁹⁵ ATA Topografiska serien F1 Värmland, Holmedals prästgård
- ¹⁹⁶ Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Vägledning för tillämpning av Kulturmiljölagen, 3 kap 4-9 § §, version 2014-01-01", s5
- ¹⁹⁷ Karlsson och Franzén 2007, s11
- ¹⁹⁸ Karlsson och Franzén 2007, s11-12
- ¹⁹⁹ Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, "Om läns museer och landsantikvarier"
- ²⁰⁰ SoU 1956:26, s71

-
- ²⁰¹ Proposition 1987/88:104, s48
- ²⁰² Hillgren 1988, s 16-17
- ²⁰³ Länsstyrelsen Värmland 2012, s19-20
- ²⁰⁴ Åström 2014, s41
- ²⁰⁵ Karlsson och Franzén 2007, s11-12
- ²⁰⁶ Karlsson och Franzén 2007, s11
- ²⁰⁷ Claes Varenius i beslut daterat 1984-02-08, Länsstyrelsen Värmland dnr 11.392-2643-83
- ²⁰⁸ För ytterligare uppgifter om Mariebergs sjukhusområde se ex. Länsstyrelsen Värmland dnr 432-1332-2003. Uppgifter om Västra Söön muntliga från medarbetare vid Länsstyrelsen Värmland.
- ²⁰⁹ Lagerlöf 1933, s103
- ²¹⁰ Nordmark och Åkerman 2003, s7
- ²¹¹ Hansson 2003, s130
- ²¹² Hansson 2003, s145
- ²¹³ Grundel 2012, s324
- ²¹⁴ Kullgren 2000, s 39
- ²¹⁵ Grundel sammanfattar olika resonemang från exempelvis Karshen, Peterson och Ek i Grundel 2012, s325
- ²¹⁶ Grundel 2012, s325, med hänvisning till Tuan
- ²¹⁷ Kullgren 2000, s129
- ²¹⁸ Furuskog 1941, s15-16
- ²¹⁹ Gidstam 2005, s7
- ²²⁰ Gidstam 2005, s7
- ²²¹ Berg 1989, s14
- ²²² Berg 1989, s15
- ²²³ Hallgren 1988, s40
- ²²⁴ I 1984 års översättning: "Mellan Nordlandet och sveonernas land bor värmlänningar" Adam av Bremen, kapitel 24
- ²²⁵ Grundel 2012, s324
- ²²⁶ <https://www.visitvarmland.se/en>
- ²²⁷ Karlsson och Franzén 2007, s3
- ²²⁸ Thornberg Knutsson 2007, s145-146
- ²²⁹ SoU 1956:26, s79
- ²³⁰ Karlsson och Franzén 2007, s4
- ²³¹ Begreppet "herrgård" kan diskuteras, vilket bl.a. har gjorts i von Scholulz 1988, s 217
- ²³² von Scholulz 1988, s 217
- ²³³ Inga sätrar nämndes i byggnadsminnesutredningens förslagslista och bland de väckta frågor som inkommit till Länsstyrelsen efter 1976 har jag bara hittat ett enda exempel där externa aktörer formellt väcker frågan om byggnadsminnesförklaring av en sådan miljö, Länsstyrelsen Värmland, dnr 432-57-2017
- ²³⁴ Länsstyrelsen Värmland 1990, s145 samt uppgifter från före länsantikvarien Göran Wettergren i mail den 12 februari 2018
- ²³⁵ För mer information om Kråkåssågen se exempelvis Riksantikvarieämbetet 1981, s305 eller bebyggelseregistret, <http://www.bebyggelseregistret.raa.se>
- ²³⁶ Andelen yta av länet som utgörs av Väneren är mellan 11 och 12 % beroende på hur ytorna definieras, beräkning av Håkan Kjørsträd, Länsstyrelsen Värmland.
- ²³⁷ Nya Wermlands Tidningen 2014-07-28
- ²³⁸ Karlsson och Franzén 2007, s23
- ²³⁹ Länsstyrelsen Värmland, dnr 204-11632-95
- ²⁴⁰ Riksantikvarieämbetet 2017, s30

Källor:

Otryckta källor

”Förteckning över registrerade kulturhistoriskt märkliga byggnader enligt lagen den 12 juni 1942”
Arbetsmaterial Riksantikvarieämbetet

Jan Karlsson och Rickard Franzén 2007; ”UUT Rapport fördjupad utvärdering - Vilka byggnadsminnen har vi?”
Arbetsmaterial, ej slutförd och beslutad rapport, Riksantikvarieämbetet

Arkiv

Antikvarisk-Topografiska Arkivet,
Topografiska serien F1 Värmland

Länsstyrelsen Värmlands Arkiv

Nordiska Museets ämbetsarkiv
”Korrespondens m.m. Byggnadsminneskommittén”

Riksarkivet

Informanter

Lotta Boss, Utredare Riksantikvarieämbetet, föredrag vid kulturarvskonferens Värmlands Museum
2017-05-16

Lotta Braunerhielm, Lektor Kulturgeografi, Karlstads Universitet
2017-05-08

Anders Hillgren, tidigare Länsantikvarie i Värmland, Göteborg
2017-05-09

Jan Karlsson, Handläggare Riksantikvarieämbetet och
Cathrine Mellander Backman, Utredare Riksantikvarieämbetet
2018-01-23

Göran Wettergren, tidigare Länsantikvarie i Värmland, Karlstad
2017-10-31
Samt kompletterande uppgifter via mail 2018-02-11

Tryckta källor

Adlercreutz Thomas 2001, ”Kulturegendomsrätt”
Fakta info direkt, Stockholm

Ashworth Gregory 2011; ”Preservation, Conservation and Heritage: Approaches

to the Past in the Present through the Built Environment”

I: Asian Anthropology, Vol. 10, 2011: 1-18

Beckman Svante 1998; ”Vad vill staten med kulturarvet?”

I: Kulturarvets Natur, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm

Berg Bengt 1989, ”På väg genom Värmland”

LTs förlag, Stockholm

Biörnstad Margareta 2003; ”Kulturminnesvårdens omorganisation 1976 – Hur var det tänkt?”

I: ”Vadstena möte, ett kvartssekel med länsantikvarierna”, Föreningen Sveriges Länsantikvarier, Uppsala

Biörnstad Margareta 2015; ”Kulturminnesvård i efterkrigstid – med Riksantikvarieämbetet i centrum”

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Stockholm

Adam av Bremen nytryck 1984; Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar

Proprius förlag, Stockholm

Edberg Rolf 1980, ”De glittrande vattnens land”

PA Norstedt & Söners förlag, Stockholm

Fernow, Erik (nytryck) 1898,: ”Beskrifning öfver Värmland”

H O Nordstedt, Karlstad

Furuskog Jalmar 1941, ”Värmland”

Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag, Stockholm

Geijer Mia 2014; ”Martins märkning”

I: Kulturvärden 2014:4

Génetay, Cissela och Lindberg, Ulf 2014; ”Plattform Kulturhistorisk värdering och urval”

Riksantikvarieämbetet, Pdf på www.raa.se

Gidstam Björn 2005; ”Värmland, bygden, skogen, vattnet”

Bokförlaget Prisma, Stockholm

Grundberg Jonas 2000; ”Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag”

Göteborgs Universitet, Göteborg

Grundel Ida 2012; ”Den värmländska själen”

I: Värmländska Landskap, Karlstads Universitet och Göteborgs Universitet, Karlstad

Hallgren Bengt 1988; ”Vad är värmländskt?”

I: Ditt Värmland, Länsstyrelsen Värmland, Karlstad

Hansson Heidi 2003; "Ett landskap utan identitet?"

I: "Vad är värmländskt?", Karlstads Universitet, Karlstad

Hillgren Anders 1988; "Kejsarens nya kläder – eller något mer?"

I: Ditt Värmland, Länsstyrelsen Värmland, Karlstad

Horgby Björn och Lindström Dag 2002; "Begreppet kulturarv, något för historievetenskapen?"

I: Historisk tidskrift 122:2

Jensen Ola W 2008; "Lagarbete: Märkesarbete för 1828 års fornminnesförordning och 1988 års kulturminneslag"

Riksantikvarieämbetet, Pdf på www.raa.se

Kullgren Carina 2000; "Ack Värmland"

Göteborgs Universitet, Göteborg

Lagerlöf Selma 1933; "Höst: Berättelser Och Tal"

Bonnier, Stockholm

Länsstyrelsen Värmland 1990; "Värmländska kulturmiljöer, åtgärdsprogram"

Länsstyrelsen Värmland, Karlstad

Länsstyrelsen Värmland 2012: "Kulturmiljöstrategi"

Länsstyrelsen Värmland publ 2012:03, Karlstad

Länsstyrelsen Värmland 2016, Hagberg Charlotta m.fl.; "Handlingsplan för arbetet med byggnadsminnen i Värmland 2017-2022",

Länsstyrelsen Värmland publ 2016:25, Karlstad

Nordisk Familjebok nr 33 1922; "Väderlek-Äänekoski"

Nordisk familjeboks förlags aktiebolag, Stockholm

Nordmark Dag och Åkerman Sune 2003; "Förord"

I: "Vad är värmländskt?", Karlstads Universitet, Karlstad

Nya Wermlands Tidningen, 2014-07-28

Proposition 1987/88:104, Om kulturmiljövård

Proposition 2016/17:116, Kulturarvspolitik

Riksantikvarieämbetet 1967; "Byggnadsminnen 1961-1967"

Riksantikvarieämbetet, Stockholm

Riksantikvarieämbetet 1981; "Byggnadsminnen 1961-1978"

Riksantikvarieämbetet, Stockholm

Riksantikvarieämbetet 1980; "Förarbeten till lagen (1960:690) om byggnadsminnen" del 1

Riksantikvarieämbetet, Stockholm

Riksantikvarieämbetet 1991; "Byggnadsminnesförklaring, allmänna råd till 3 kap lagen om kulturminnen m.m. Underrättelser från RAÄ och SHM 1991:3"

Riksantikvarieämbetet, Stockholm

Riksantikvarieämbetet 2011; "Berätta Bredare: Inriktningsdokument för byggnadsminnen"

Riksantikvarieämbetet, Pdf på www.raa.se

Riksantikvarieämbetets vägledning för tillämpning av Kulturmiljölagen, Byggnadsminnen, Byggnadsminnesförklaring, version 2014-01-01

Riksantikvarieämbetet, Pdf på www.raa.se

Riksantikvarieämbetet 2017; "Nya byggnadsminnen"

Riksantikvarieämbetet, Pdf på www.raa.se

Robertsson Stig 2002; "Fem pelare – en vägledning för god byggnadsvård"

Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm

SFS 1920:744, Kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet

SFS 1942:354, Lag för skydd av kulturhistoriskt märkliga byggnader

SFS 1959:612, Byggnadsstadga

SFS 1960:690, Lag om byggnadsminnen

SFS 1987:10, Plan- och bygglag

SFS 1988:950, Kulturmiljölagen

SFS 1988:1188, Kulturmiljöförordning

SFS 1998:808, Miljöbalken

SFS 2010:900, Plan- och bygglag

SFS 2013:558, Förordning om statliga byggnadsminnen

SoU 1938:60, Betänkande med förslag till reviderad fornminneslagstiftning m.m.

SoU 1956:26, Byggnadsminnen betänkande med förslag om ökat skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader

SoU 1973:27, Sanering III, Kulturhistoriskt värdefull bostadsbebyggelse

SoU 1979:17, Kulturhistorisk bebyggelse – Vård att vårda

SoU 1996:128, Skyddet av kulturmiljön

SoU 1998/99:114, Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål

SoU 2004:94, K-märkt

SoU 2012:37, Kulturmiljöarbete i en ny tid

Svensson Eva och Pettersson Susanne 2008; "Att bo på en medeltida borg"
I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 56/2008

Thornberg Knutsson 2007: "Byggnadsminnen - principer och praktik. Den offentliga kulturmiljövårdens byggnadsminnesverksamhet"
Doktorsavhandling Göteborgs Universitet, Göteborg

Unnerbäck Axel 2002; "Kulturhistorisk värdering av bebyggelse"
Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm

von Schoultz Gösta 1984; "Värmländsk Historia"
PA Norstedt & Söners förlag, Stockholm

von Schoultz Gösta 1988; "Herrgårdslandskapet Värmland – tecken på välstånd eller överdåd?"
I: Ditt Värmland, Länsstyrelsen Värmland, Karlstad

Wetterberg Ola 1992; "Monument och Miljö"
Chalmers tekniska högskola, Göteborg

Åström Per-Ola, "Mänskliga rättigheter och kulturmiljö"
Rapport Länsstyrelsen Värmland, dnr 436-8827-2014

Internetkällor

Bebyggelseregistret
<http://www.bebyggelseregistret.raa.se> (2018-05-31)

Nyhetsinslag om raggarrundan i Torsby, Tvärsnytt 1993, Youtube:
<https://www.youtube.com/watch?v=of8dNNMUIPQ> (2018-05-31)

Riksantikvarieämbetets hemsida
<http://www.raa.se> (2018-05-31)

Riksantikvarieämbetets hemsida, Kulturpolitik
<http://www.raa.se/kulturarvet/kulturpolitik/> (2018-05-31)

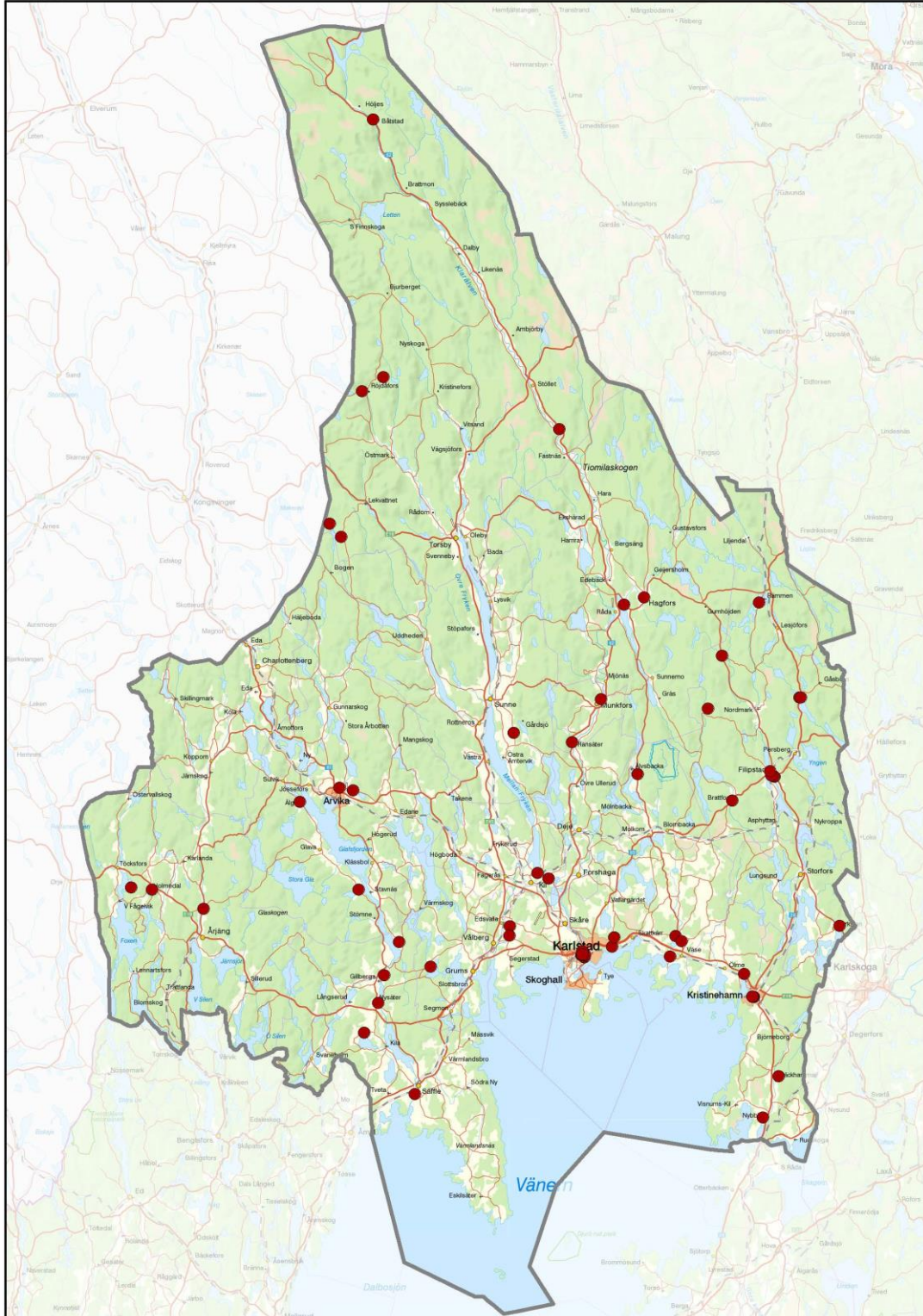
Riksantikvarieämbetets hemsida, Om läns museer och landsantikvarier
<http://www.raa.se/kulturarvet/kulturpolitik/da-och-nu-att-bevara-anvanda-och-utveckla-kulturmiljon/om-lansmuseer-och-landsantikvarier/> (2018-05-31)

Riksantikvarieämbetets hemsida, Kungl. Maj:ts Nådiga förordning angående forntida minnesmärkens fredande och bevarande
<https://www.raa.se/app/uploads/2016/11/1867.pdf> (2018-05-31)

Visit Värmlands hemsida: <https://www.visitvarmland.se/en> (2018-05-31)

BILAGA 1 Karta och förteckning byggnadsminnen

Byggnadsminnen Värmlands län

Länsstyrelsen Värmland © Lantmäteriet

0 12,5 25 50 Kilometer

Teckenförklaring

● Byggnadsminnen

Arvika kommun

Oppstuhage
Övre Stortorpet
Sölje herrgård
Älgå spiksmedja

Filipstads kommun

Bergmästargården
Brattforshyttan
Filipstads kvarn
Kärns bergsmansgård
Långbans herrgård och hytta
Långbans gruvfält
Motjärnshyttan
Nedre Kallstenigården
Rämens herrgård
Storbrohyttan

Grums kommun

Borgviks herrgård

Hagfors kommun

Bessemerverket Hagfors
Uddeholms herrgård

Karlstads kommun

Alsters herrgård
Biskopsgården
Expositionshuset
Flachska gården
Frimurarlogens byggnad
Grevgården
Gunneruds gård
Hammars säteri
Hypoteksföreningens hus
Höglunda herrgård
Karlstads centralstation
Karlstads teater
Landshövdingegården och Doktorsgården
Nors prästgård
Pihlgrensgården
Sandbäckens gård
Sockerslottet
Tingvallagymnasiet
Ugglan 6/Hybelejens gata 4
Ve fogdegård

Wermlandsbanken
Värmlands museum
Väse prästgård
Älvsbacka missionshus

Kils kommun

Apertins herrgård
Fryksta f.d. järnvägsstation

Kristinehamns kommun

Stadshotellet Kristinehamn
Krontorps herrgård
Nordenfeldska huset
Wahlundsgården
Värmlands Säby herrgård
Österviks kapell och f.d. mejeri

Munkfors kommun

Geijersgården
Munkfors martinverk och herrgård

Storfors kommun

Alkvetterns herrgård

Sunne kommun

Mårbacka

Säffle kommun

Björnö gård
Karl XII-magasinet
Nysäters marknadsbodan
Odenstad herrgård
von Echstedtska gården

Torsby kommun

Gravols soldattorp
Halvarsgården
Juhola finngård
Kvarntorps finngård
Ritamäki finngård
Röjdåfors kvarn

Årjängs kommun

Holmedals prästgård
Långelanda tingshus
Ögårn i Dusserud

BILAGA 2 Sammanställning byggnadsminnesförklaringar per årtionde

1960–1969

Bergmästargården 1964

von Echstedska gården 1964

Ögårn i Dusserud 1964

Kvarntorps finngård 1964

Långelanda tingshus 1965

Flachska gården 1966

Landshövdingegården och Doktorsgården (Almen 19) 1966

Ritamäki finngård 1967

Geijersgården 1967

Mårbacka 1967

Hammars säteri 1968

Nordenfeldska huset 1968

Alsters herrgård 1968

Storbroyttan 1968

Wahlundsgården 1968

Väse prästgård 1969

Krontorps herrgård 1969

Sölje herrgård 1969

Apertins herrgård 1969

Borgviks herrgård 1969

Uddeholms herrgård 1969

1970–1979

Höglunda herrgård 1970

Holmedals prästgård 1970

Värmlands Säby herrgård 1970

Ve fogdegård 1970

Alkvetterns herrgård 1970

Halvarsgården 1970

Juhola finngård 1971

Karl XII-magasinet 1971

Brattforshyttan 1971

Gravols soldattorp 1971

Grevgården 1971

Motjärnshyttan 1971

Nysäters marknadsbodan 1971

Röjdåfors kvarn 1971

Rämens herrgård 1973

Fryksta f.d. järnvägsstation 1975

Kärns bergsmansgård 1975

Filipstads kvarn 1976

Värmlands Museum 1976

Munkfors martinverk och herrgård 1976

Långbans hytta o herrgård 1976

Björnö gård 1979

Älvsbacka missionshus 1979

1980–1989

Frimurarlogens byggnad 1985

Karlstads teater 1985

Odenstad herrgård 1985

Långbans gruvfält 1985

Nors prästgård 1985

Österviks kapell och f.d. mejeri 1985

Pihlgrensgården 1985

Stadshotellet Kristinehamn 1985

Tingvallagymnasiet 1986

Bessemerverket Hagfors 1988

Expositionshuset 1988

Älgå spiksmedja 1989

Nedre Kalsteniigården 1989

1990–1999

Hypoteksföreningens hus 1991

Wermlandsbanken 1993

Övre Stortorpet 1995

Oppstuhage 1995

Sandbäckens gård 1996 (statligt BM sedan 1951)

Sockerslottet 1993

Ugglan 6/Hybelejens gata 4 1993

2000–2009

Biskopsgården 2002 (statligt BM sedan 1935)

Karlstads centralstation 2006 (statligt BM sedan 1986)

2010–2016

Gunneruds gård 2013

BILAGA 3 Sammanställning grupper och anläggningskategorier

Tabellen baseras på uppgifter i Länsstyrelsens handlingsplan för arbetet med byggnadsminnen i Värmland 2017–2022 (Publikationsnr 2016:25).

Indelningen i grupper och anläggningskategorier följer enligt handlingsplanen bedömningen i bebyggelseregistret och avgörs av den funktion eller ändamål som anläggningen byggdes för eller som präglat dess utformning. Samma objekt kan ingå i flera olika grupper och kategorier. Året anger när byggnaden/miljön förklarades som enskilt byggnadsminne enligt 3 kap kulturmiljölagen eller motsvarande, några objekt hade dessförinnan varit statliga byggnadsminnen.

Kategoriindelningen har tidigare diskuterats och ibland även kritiserats, men då detta system fortfarande är det mest använda har jag valt att bibehålla grupper och anläggningskategorier i enlighet med BBR:s indelning.

År Grupper Anläggningskategorier

1960–1969

Bergmästargården 1964	Boställe och tjänstebostäder	Ämbets- och tjänstemannabostad
von Echstedtska 1964	Slott och herrgårdar	Herrgård
Ögårn i Dusserud 1964	Jordbruk	Bondgård
Kvarntorps finngård 1964	Jordbruk	Finngård
Långelanda tingshus 1965	Rättsväsen	Tingshus
Flachska gården 1966	Bostadsbebyggelse	Borgargård
Landshövdingegården och Doktorsgården (Almen 19) 1966	Boställe och tjänstebostäder	Residens/Ämbets- och tjänstemannabostad
Ritamäki finngård 1967	Jordbruk	Finngård
Geijersgården 1967	Slott och herrgårdar	Bruksherrgård
Mårbacka 1967	Slott och herrgårdar	Herrgård
Hammars säteri 1968	Slott och herrgårdar	Herrgård/säteri
Nordenfeldska huset 1968	Bostadsbebyggelse	Borgargård
Alsters herrgård 1968	Slott och herrgårdar	Bruksherrgård
Storbroyttan 1968	Hantverk och manufaktur	Hytta
Wahlundsgården 1968	Bostadsbebyggelse	Borgargård
Väse prästgård 1969	Boställe och tjänstebostäder	Prästgård
Krontorps herrgård 1969	Slott och herrgårdar	Bruksherrgård
Sölje herrgård 1969	Slott och herrgårdar	Bruksherrgård
Apertins herrgård 1969	Slott och herrgårdar	Herrgård
Borgviks herrgård 1969	Slott och herrgårdar	Bruksherrgård
Uddeholms herrgård 1969	Slott och herrgårdar	Bruksherrgård

1970–1979

Höglunda herrgård 1970	Slott och herrgårdar	Bruksherrgård
Holmedals prästgård 1970	Boställen och tjänstebostäder	Prästgård
Värmlands Säby herrgård 1970	Slott och herrgårdar	Herrgård
Ve fogdegård 1970	Boställe och tjänstebostäder	Ämbets- och tjänstemannabostad
Alkvetterns herrgård 1970	Slott och herrgårdar	Bruksherrgård
Halvarsgården 1970	Jordbruk	Bondgård

Juhola finngård 1971	Jordbruk	Finngård
Karl XII-magasinet 1971	Slott och herrgårdar	Magasin
Brattforshyttan 1971	Hantverk och manufaktur	Hytta
Gravols soldattorp 1971	Boställe och tjänstebostäder	Soldattorp
Grevgården 1971	Bostadsbebyggelse	Borgargård
Motjärnshyttan 1971	Hantverk och manufaktur	Hytta
Nysätters marknadsbodnar 1971	Handel och bankväsen	Marknadsplats
Röjdåfors kvarn 1971	Hantverk och manufaktur	Kvarn
Rämens herrgård 1973	Slott och herrgårdar	Bruksherrgård
Fryksta f.d. järnvägsstation 1975	Kommunikation	Järnvägsstation
Kärns bergsmansgård 1975	Jordbruk	Bergsmansgård
Filipstads kvarn 1976	Hantverk och manufaktur	Kvarn
Värmlands Museum 1976	Utbildning och vetenskap	Museum
Munkfors Martinverk och herrgård	Slott och herrgårdar	Bruksherrgård
d:o	Hantverk och manufaktur	Bruk
Långbans hytta och herrgård	Slott och herrgårdar	Bruksherrgård
d:o	Hantverk och manufaktur	Hytta
Björnö gård 1979	Slott och herrgårdar	Herrgård
Älvsbacka missionshus 1979	Religionsutövning	Frikyrka

1980–1989

Frimurarlogens byggnad 1985	Folkrörelser och föreningsliv	Ordenshus
Karlstads teater 1985	Kultur- och nöjesliv	Teater
Odenstad Herrgård 1985	Slott och herrgårdar	Herrgård
Långbans gruvfält 1985	Hantverk och manufaktur	Gruva
d:o	Utbildning och vetenskap	Museum
Nors prästgård 1985	Boställe och tjänstebostäder	Prästgård
Österviks kapell och f.d. mejeri 1985	Religionsutövning	Kapell
d:o	Bostadsbebyggelse	Bostadshus
d:o	Hantverk och manufaktur	Mejeri
d:o	Utbildning och vetenskap	Skola
Pihlgrensgården 1985	Bostadsbebyggelse	Borgargård
Stadshotellet Kristinehamn 1985	Rekreation och turism	Stadshotell
Tingvallagymnasiet 1986	Utbildning och vetenskap	Skolbyggnad
Bessemerverket Hagfors 1988	Hantverk och manufaktur	Industri
Expositionshuset 1988	Utbildning och vetenskap	Expositionshus
Älgå spiksmedja 1989	Hantverk och manufaktur	Smedja/Museum/Bruk
Nedre Kalsteniigården 1989	Bostadsbebyggelse	Borgargård

1990–1999

Hypoteksföreningens hus 1991	Handel och bankväsen	Hypoteksförening
Wermlandsbanken 1993	Handel och bankväsen	Bank
Övre Stortorpet 1995	Hantverk och manufaktur	Krukmakeriverkstad
Oppstuhage 1995	Konstnärligt skapande	Konstnärstateljé
d:o	Bostadsbebyggelse	Bostadshus
Sandbäckens gård 1996	Slott och herrgårdar	Herrgård/tjänstebostad
Sockerslottet 1993	Bostadsbebyggelse	Flerbostadshus
Ugglan 6/Hybelejens gata 4 1993	Bostadsbebyggelse	Flerbostadshus

2000–2009

Biskopsgården 2002	Boställe och tjänstebostäder	Biskopsgård
Karlstads centralstation 2006	Kommunikation	Järnvägsstation

2010–2016

Gunneruds gård 2013	Slott och herrgårdar	Herrgård
---------------------	----------------------	----------

**BILAGA 4 Sammanställning väckta frågor som avslagits,
1976–2017, enligt Länsstyrelsen Värmlands arkiv**

År	Dnr	Byggnad	Fråga väckt av	Avslag pga
1979	11.392-2612-79	Dejefors Herrgård, Nedre Ullerud	Eric Löfberg	Länsstyrelsen gör bedömningen att huvudbyggnaden är tämligen oförändrad utvändigt, men att den västra fasaden skäms "av en nyare tillbyggnad". Man hänvisar också till äldre uthus har försvunnit och att återstående uthusbyggnader och norra bostadsflygeln liksom kontorsflygeln "är avsevärt yngre än herrgårdsbyggnaden och är av tämligen allmänt förekommande typ".
1979	11.392-705-79	Gunneruds gård	Värmlands Museum	Länsstyrelsen anser att gården "har ett kulturhistoriskt värde som i allt väsentligt motsvarar de egenskapskrav som stadgas" i byggnadsminneslagen, men pga ägarens ringa intresse för att vårda och underhålla byggnaderna anser man att en byggnadsminnesförklaring skulle vara ändamålslös (efter ägarbyte öppnas ett nytt ärende gällande Gunnerud och gården byggnadsminnesförklaras 2013).
1982	11.392-1522-82	Nyeds prästgård	Hadar Andersson	Länsstyrelsen gör bedömningen att byggnaden har "ett inte obetydligt värde" men menar att byggnaden p.g.a. förändringar vid skilda tillfällen inte kan anses vara synnerligen märklig.
1982	11.392-2278-82	Kjortelgården, Filipstad	Ove Eriksson	Länsstyrelsen gör bedömningen att byggnaden har "ett inte obetydligt värde" men menar att byggnaden "inte motsvarar de egenskapskrav som stadgas" samt att de aktuella stadsplanebestämmelserna tillgodoser byggnadens skyddsvärde.
1982	11.392-722-82	Fastigheten Andromeda 3, Kristinehamn	Kerstin Stenberg	Länsstyrelsen konstaterar att antagen stadsplan, vilken tidigare accepterats av länsstyrelsen, tillät rivning. Kommunen motsatte sig

				ändring av planen. När ärendet avslutades hade byggnaden redan rivits.
1983	11.392-2643-83	Saxå Herrgård	Lennart Wahlström	Länsstyrelsen konstaterar dels att vid tidpunkten är 18 av 45 byggnadsminnen av "herrgårdskaraktär" vilket "ger en något sned bild av länets kulturhistoriskt värdefulla bebyggelse, varför en viss restriktivitet är nödvändig", men även att kommunens byggnadsnämnd tar hänsyn till de antikvariska värdena vid åtgärder som kräver bygglov samt att nye ägaren påbörjat renoveringsarbeten vilka genomförs i samråd med länsantikvarien, "varför byggnadsminnesförklaring för närvarande inte är aktuell".
1985	11.392-1473-83	Källgårdsskolan, Kristinehamn	Föreningen för byggnadskultur i Kristinehamn	Länsstyrelsen avskriver ärendet sedan byggnaden rivits.
1985	11.392-596-85	Edsvalla skola	Byggnadsnämnden i Karlstads kommun	Länsstyrelsen konstaterar att byggnaden har kulturhistoriska värden, men att den "inte motsvarar de egenskapskrav som stadgas".
1986	11.392-41-86 (Se även 11.392-1315-79)	Kriminalvårdsanstalten Bilan, Karlstad	Byggnadsnämnden i Karlstads kommun	Länsstyrelsen menar att cellfängelset i befintligt utförande har ett mycket betydande kulturhistoriskt värde och att anläggningen "som helhet idag motsvarar de egenskapskrav som stadgas i 1 § byggnadsminneslagen." Dock finns planer på att bygga om fängelset till hotell, och då "inga andra realistiska användningsalternativ redovisats" har Länsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet och Värmlands Museum "accepterat" denna ombyggnad. Slutligen konstateras att efter denna ombyggnad kommer förändringarna innebära att byggnaden inte längre lever upp till de egenskapskrav som krävs för en byggnadsminnesförklaring, varför frågan avslås.
1987	11.392-2407-87	Nygrenska handelsgården, Karlstad	Ingvar Ekemark	Länsstyrelsen menar att "ekonomiska förutsättningar saknas för

				att förhindra det från kulturminnesvårds-synpunkt negativa beslutet" att låta riva byggnaden. Man konstaterar också att rivningen vid tidpunkten för beslutet "i allt väsentligt verkställs".
1988	11.392-967-88	Bjurtjärns gård	Lisa Åström	Länsstyrelsen gör bedömningen att byggnaden har "ett inte obetydligt värde" men menar att byggnaden inte kan anses vara synnerligen märklig.
1991	432-12784-1991	Dejefors Herrgård, Nedre Ullerud	Eric Löfberg	Länsstyrelsen gör bedömningen att byggnaden har "ett inte obetydligt värde" men menar att den inte kan anses vara synnerligen märklig samt konstaterar att de aktuella planebestämmelserna tillgodoser byggnadens skyddsvärde.
1991	432-07708-1991	Järnvägsstationen, Kristinehamn	Föreningen för byggnadskultur i Kristinehamn	Länsstyrelsen konstaterar att statliga byggnader kan förklaras som statligt byggnadsminne, och hänvisar till Riksantikvarieämbetet för att få frågan prövad.
1991	432-07707-1991	Brogårdsskolan m annex, Kristinehamn	Föreningen för byggnadskultur i Kristinehamn	Länsstyrelsen gör bedömningen att byggnaden har "ett inte obetydligt värde" men menar att den inte kan anses vara synnerligen märklig samt konstaterar att byggnaden bör kunna skyddas genom kommunens arbete med PBL.
1991	432-07706-1991	Stenvalvsbron i Alster, Karlstad	Föreningen Karlstad lever	Länsstyrelsen menar att bron äger ett "för den samlade kulturmiljön kommunikations- och kulturhistoriskt värde" men anser att den ur nationellt perspektiv inte "motsvarar de egenvärden och egenskapskrav varom särskilt stagas" i kulturminneslagen.
1991	432-04405-1991	Wallnerska villan, Kristinehamn	Föreningen för byggnadskultur i Kristinehamn	Länsstyrelsen konstaterar att byggnaden "äger ett inte obetydligt kultur- och stadshistoriskt intresse" men att den "inte kan anses motsvara de kulturhistoriska rekvisit som stipuleras för att kunna komma ifråga för ett skydd enligt kulturminneslagens 3 kap." Lst konstaterar att en byggnad som ska

				kunna bli byggnadsminne ska vara "att anse som synnerligen märklig i ett nationellt perspektiv". Lst hänvisar till att Kristinehamns kommun med stöd av PBL bör kunna tillgodose byggnadens kulturmiljövärden.
1991	432-04404-1991	Norra Ny prästgård, Torsby	Torsby kommun Kultur nämnden	Länsstyrelsen gör bedömningen att byggnaden efter förändringar av byggnader och miljö "inte längre besitta så stora kulturhistoriska värden" och inte "kan anses motsvara de kulturhistoriska rekvisit som stipuleras" i kulturminneslagen.
1991	432-04339-1991	Smedja vid Nytomta, Glava	K Sjöblad	Länsstyrelsen konstaterar att byggnaden har kulturhistoriska värden, men att den "inte kan anses motsvara de långtgående egenskapskrav varom stadgas".
1991	432-04337-1991	Rådhuset m annex, Kristinehamn	Ivar Backman	Länsstyrelsen gör bedömningen att byggnaden har "ett inte obetydligt kultur- och stadshistoriskt värde" men menar att den inte kan anses vara synnerligen märklig samt konstaterar att byggnaden bör kunna skyddas genom kommunens arbete med PBL.
1992	432-11310-1992	Två byggnader, kv Braxen 29 och kv Lantmätaren 5, Karlstad	Föreningen Karlstad lever	Länsstyrelsen konstaterar att byggnaden Braxen 29 har ett värde som del av miljökaraktären i området och att Lantmätaren 5 "av stadshistoriska och kulturhistoriska skäl bör bevaras" men att byggnaderna inte motsvarar de långtgående egenskapskrav "varom stadgas i 3 kap 1 § lagen om kulturminnen". Länsstyrelsen har tidigare lämnat synpunkter till kommunen i samband med deras detaljplaneförslag för kv Lantmätaren.
1995	432-11951-1995	Westlinska villan, Karlstad	Svante Karlsson	Länsstyrelsen menar att villan visserligen äger ett "inte obetydligt kultur- och stadshistoriskt intresse men att den inte "kan anses motsvara de kulturhistoriska rekvisit som stipuleras" i kulturminneslagen. Länsstyrelsen anger också att det faktum att byggnadsnämnden

				beviljat rivningslov inte är skäl för att ge avkall på "det högt ställda kravet på kulturhistoriskt värde" och att det ankommer på kommunen att "med stöd av plan- och bygglagens bevaranderegler, göra de avvägningar som krävs för att tillgodose de kulturvärden som utmärker den aktuella byggnaden."
1995	432-11210-1995	Purala finngård, Torsby	Solör Värmlands Finn- kulturforening	Länsstyrelsen gör bedömningen att p.g.a. att "oklarheter råder angående ägarförhållanden, möjlighet till förvärvande av mark och intilliggande ekonomibyggnad" finns för närvarande inte förutsättningarna för en byggnadsminnesförklaring. Man konstaterar dock att "detta beslut hindrar inte att Länsstyrelsen vid ett senare tillfälle, efter ansökan eller på eget initiativ, kan komma att ändra sitt beslut".
1995	432-07540-1995	Enfamiljvilla Montörsgatan 5, Kristinehamn	Erik Lagerberg	Länsstyrelsen kommenterar att sökanden har begärt "K-märkning" och hänvisar till kommunens byggnadsnämnd och dess stadsarkitekt. Man konstaterar också att byggnadsminnesskyddet inte är tillämpligt på den aktuella byggnaden.
1995	432-01146-1995	Von Wachenfeldska huset, Karlstad	Föreningen Karlstad lever	Länsstyrelsen menar att huset visserligen äger ett "inte obetydligt kultur- och stadshistoriskt intresse men att den inte "kan anses motsvara de kulturhistoriska rekvisit som stipuleras" i kulturminneslagen gällande byggnadsminnen. Länsstyrelsen hänvisar till att kommunen bör kunna skydda byggnaden i detaljplan och att Länsstyrelsen i samband med detaljplanarbetet "givit uttryck för att den aktuella byggnaden av stads- och kulturhistoriska skäl borde bevaras."
1996	432-10165-1996	Skomsnäs V Boda, Trankil	John Majling	Länsstyrelsen gör bedömningen att mangårdsbyggnaden har "ett inte obetydligt kulturhistoriskt värde" och bör bevaras i befintligt utförande, men menar att dessa värden ur ett nationellt perspektiv inte är av sådan väsentlig betydelse att byggnadsminnesförklaring är aktu-

				ell. Man konstaterar också att byggnaden bör kunna omfattas av kommunens arbete med PBL.
1996	432-03645-1996	Villa Edros, Lersjöed Fogdhyttan, Filipstad	Stiftelsen Albert o Maria Bergströms minne	Länsstyrelsen gör bedömningen att byggnaden har ett kulturhistoriskt värde men att detta inte i första hand ligger i byggnadens arkitektoniska eller byggnadshistoriska kvaliteter utan snarare i personhistoriska kopplingar. Man menar vidare att byggnaden inte är synnerligen märklig ur ett nationellt perspektiv och att den bör kunna omfattas av kommunens arbete med PBL.
1997	432-05121-1997	Gården Nynäs, Visnums Kil	Margareta o Anders Wiklert	Länsstyrelsen anser att gården "besitter ett mycket högt kulturhistoriskt värde" men konstaterar också att gården redan omfattas av skyddsbestämmelser, då området är utpekad som riksintresse för kulturmiljövården enligt Miljöbalken, samt har försetts med områdesbestämmelser enligt PBL med rivningsförbud för huvudbyggnaden. Länsstyrelsen anser inte att gården uppfyller "de långtgående egen-skapskrav" som krävs för att bli byggnadsminne och att gårdens bevarandointressen säkerställs genom nuvarande lagskydd.
1998	432-09187-1998	Apotekaren 1, Filipstad	Gabriella Önstad	Länsstyrelsen menar att huset visserligen äger ett "inte obetydligt kultur- och stadshistoriskt intresse men att den inte "kan anses motsvara de kulturhistoriska rekvisit som stipuleras" i kulturminneslagen gällande byggnadsminnen. Slutligen konstateras att det bör ankomma på kommunen att, med stöd av PBL, göra "de avvägningar sin krävs för att tillgodose de kulturvärden som utmärker den aktuella byggnaden".
1999	432-06849-1999	Stenmagasinet, Säffle	Alice Larsson	Länsstyrelsen menar att huset visserligen äger ett "inte obetydligt kultur- och stadshistoriskt intresse men att den inte "kan anses motsvara de kulturhistoriska rekvisit som stipuleras" i kulturminneslagen gällande byggnadsminnen.

				Slutligen konstateras att det bör ankomma på kommunen att, med stöd av PBL, göra "de avvägningar sin krävs för att tillgodose de kulturvärden som utmärker den aktuella byggnaden".
1999	432-03402-1999	Råtorps förrådsområde K0409	Värmlands Regementets Museiförening	Länsstyrelsen konstaterar att byggnaderna vid aktuell tidpunkt är statligt ägda och att det därför är regeringen som beslutar om eventuell byggnadsminnesförklaring, men man yttrar sig "utifrån ett framtida scenario där annan än fortfiktationsverket" står som ägare". Lst anser att det är angeläget att anläggningar från beredskapstiden bevaras och att byggnaderna har ett kulturhistoriskt värde, men menar att det ankommer på ägaren och kommunen, med stöd av PBL, "att göra de avvägningar som krävs för att tillgodose områdets kulturvärden".
2000	432-08045-2000	Östra bron, Karlstad	Föreningen Karlstad Lever	Ansökan avslås med hänvisning till att bron redan har skydd som fornlämning (frågan kommer väckas igen 2015, då broar i bruk för viss trafik inte längre anses vara varaktigt övergivna och därmed inte heller fornlämningar).
2002	432-08540-2002	KMW:s fd verksamhetsbyggnader	Ingvar Ekemark	Länsstyrelsen menar att anläggningen visserligen tillhör industrisamhällets kulturarv och besitter ett stort stadshistoriskt intresse" men att den p.g.a. rivningar, ombyggnationer och förändringar inte längre "kan anses motsvara de kulturhistoriska rekvisit som stipuleras" i kulturminneslagen gällande byggnadsminnen. Slutligen konstateras att det bör ankomma på kommunen att, med stöd av PBL, göra "de avvägningar sin krävs för att tillgodose de kulturvärden som utmärker byggnaderna".
2002	432-05272-2002	Wennbergs mekaniska verkstad Karlstad	Brita Östberg	Länsstyrelsen gör bedömningen att anläggningen visserligen tillhör industrisamhällets kulturarv och besitter ett stort stadshistoriskt intresse" men att den p.g.a. rivningar, ombyggnationer och förändringar

				inte längre "kan anses motsvara de kulturhistoriska rekvirit som stipuleras" i kulturminneslagen gällande byggnadsminnen. Slutligen konstateras att det bör ankomma på kommunen att, med stöd av PBL, göra "de avvägningar sin krävs för att tillgodose de kulturvärden som utmärker det aktuella kvarteret".
2003	432-01332-2003	Mariebergs sjukhus	Föreningen för byggnadskultur i Kristinehamn	Länsstyrelsen anser att byggnader och park är att se som ett "kulturhistoriskt märkligt bebyggelseområde" men då områdets köksbyggnad, som bedöms ha varit en väsentlig del av miljön, nyligen rivits görs bedömningen att de synnerligen höga egenskapskrav som kan motivera en byggnadsminnesförklaring "inte längre föreligger".
2007	432-08846-2007	Ekshärads kommunalhus	Ekshärads sockengrupp	Länsstyrelsen konstaterar att "för närvarande är kunskapsunderlaget kring efterkrigstidens bebyggelse i länet bristfälligt" och att "en bedömning om Ekshärads fd kommunalhus är bärare av synnerligen höga kulturhistoriska värden i ett nationellt perspektiv är därför vanskelig". Med hänvisning till att det juridiska skydd som är motiverat kan tillgodoses genom kommunal planläggning och tillståndsprövning enligt PBL avslås ansökan.
2007	432-03255-2007	Målning av Erling Ärlingsson i Årjängs kommunhus	Årjängs kommun	Länsstyrelsen konstaterar att man inte kan byggnadsminnesförklara enbart väggmålningen utan att lagskyddet i så fall måste omfatta hela byggnaden. Vidare konstateras att en ansökan om byggnadsminnesförklaring skall innehålla vissa uppgifter om fastighet och ägare samt en beskrivning av byggnaden. I ansökan bör även anges vilka omständigheter som åberopas för att byggnaden bör förklaras som byggnadsminne. Kommunen rekommenderas kontakta Värmlands Museum "för rådgivning". Vidare konstateras att ett yttrande från museet tillsammans med efterfrågade uppgifter "skulle utgöra ett gott underlag för länsstyrelsen att starta

				en byggnadsminnes-förklaringsprocess". När inga kompletterande uppgifter inkommer avslutas ärendet.
2012	432-2219-2012	Hamnkaptensbostaden Herrhagen, Karlstad	Boris Wall	Länsstyrelsen konstaterar att byggnaden har ett stort kulturhistoriskt värde i ett lokalt perspektiv, men också att den "kraftigt har förvanskats" genom att dess skiffertak har ersatts av moderna, svarta betongpannor. Sammantaget bedöms den inte vara "synnerligen märklig enligt gällande praxis, ur ett nationellt perspektiv". Lst hänvisar till att Karlstads kommun med stöd av PBL bör kunna tillgodose byggnadens kulturmiljövärden.
2016	432-1842-2015	Skolhuset vid Erlandergården, Ransäter	Leif Bolling	Länsstyrelsen konstaterar att byggnaden bl.a. har ett personhistoriskt värde, men också att omfattande interiöra och exteriöra förändringar skett som påverkat dess kulturhistoriska värden. Sammantaget bedöms att byggnaden "inte kan anses uppfylla de höga krav som ställs för att komma ifråga för en byggnadsminnesförklaring". Lst hänvisar också till att byggnaden redan har skydd genom Munkfors kommuns beslut om områdesbestämmelser med stöd av PBL.
2016	432-1839-2015	LM Ericssons Minnesgård, Värmskog	Leif Bolling	Länsstyrelsen konstaterar att byggnaden bl.a. har ett personhistoriskt värde, men också att omfattande interiöra och exteriöra förändringar skett som påverkat dess kulturhistoriska värden. Sammantaget bedöms att byggnaden "inte kan anses uppfylla de höga krav som ställs för att komma ifråga för en byggnadsminnesförklaring". Lst hänvisar också till att Grums kommun har möjlighet att, med stöd av PBL, skydda kulturhistoriskt värdefulla byggnader.
2017	432-4229-2017	Skutbergets motionscentral, Karlstad	Rasmus Norling	Länsstyrelsen hänvisar till att "för att kunna förklaras som byggnadsminne krävs inte enbart att en anläggning äger högt kulturhistoriskt värde utan också att den/det ska

				anses ha ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde. Länsstyrelsen gör bedömningen att Skutbergets motionscentral inte uppfyller de krav som ställs för att kunna komma ifråga för en byggnadsminnesförklaring.”
--	--	--	--	---